مضمونن جو گلدستو

ليکک

اکرم حيدري

CamScanner

مضمونن جو گلدستون
فڪري مضمون

مضمون نگار اڪرم حيدري
جنوري 2026

مصنف جو تعارف

نالو:محمد اڪرم

ولد:شمس الدين

پيدائش:3 مارچ 1980

ذات:پنهور

تعليم:ايم اي ،بي ايڊ

پيشو: پرائمري استاد

صنف:نثر،نظم

ادبي پورهيو: فرياد عورت (ڪهاڻيون)۽ ڪليات فيض حيدري جمع و ترتيب ڏنا آهن.

پسنديده اديب: سرتاج شعراء شاهه عبداللطيف ڀٽائي ،ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ۽ فيض حيدري

CamScanner

Scanned with CamScanner

كتاب جو تعارف

نالو: مضمونن جو گلدستو

ليکڪ: اڪرم حيدري

سال:2026

قيمت:400

ناشر:حيدري پرنٽنگ پريس

انتساب

انتساب اُن سنڌ ڌرتيءَ کي،
جيڪا ڌوڙ ۾ دانش،
۽ دز ۾ دانائي رکي ٿي؛
جنهن جي ٻوليءَ ۾ ٻقا،
۽ بيان ۾ بينائي آهي.

فهرست مضامين. . صفحو

1.باب پهريون شخصيت
1.سنڌ جو پيران پير شيخ ريحاڻ علوي رح
2.حضرت شيخ پرکيو ڪاتيار رح
3.مخدوم نوح هوٽياڻي رح
4.سابق وزير اعليَ مفتي محمود رح
5.فيض محمد فيض حيدري
6.شهيد اسلام ڊاڪٽر خالد محمود سومرو رح
7.مخدوم طالب مولي
8.استاد بخاري
9.ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ
10.اڪبر لغاري
11.فقير محمد سنڌي
12.اڪرم حيدري ليکک استاد عبدالحامد لاکو
2 باب ٻيو:علمي فڪري مضمون
1.ڀٽائي جو ڪلام ۾ استعارا
2.ڀٽائي ۾ ڪتو طالب ڀونڊ جو
3.مقصد حيات ڀٽائيءَ جي نظر ۾
4.ڀٽائي جي ڪلام ۾ چنڊ چاڻ
5.ڀٽائي جا مشڪل بيت ۾ سمجهاڻي
6.شاھ لطيف ۾ سيڪيولر اديب
7.ڀٽائي ڏي خط ۾ ڌرتي جي دانهن
8.قيام پاڪستان ۾ سنڌي ادب جو سفر
9.ٽماهي مهراڻ رسالو
10.فرياد عورت تنقيدي نظر
11.ڏھ روشن راتون
12.سنڌ لينگويج اٿارٽي قيام پاڪستان ڪان اڄ تائين
13.اسڪولي تعليم جا خدوخال
14. آڪتوبر 5 استاد جو
عظمت جو ڏهاڙو
15.قادر الڪلام شاعر جون خوبيون
3.باب ٽيون:سماجي فڪري مضمون

1.ڪامياب صحت ۽ ان جا راز

2.سنڌ صدين کان

3.عورت،اسلام ۽ لبرل آزادي

4.سنڌ ۾ وڌندڙ بدامني

5.حلال ۽ حرام مال

6.پلاسٽڪ بيگ ۽ حڪومتي اعلان

7.پاڪستان هندستان ۽ مستقبل

8.عيد ۽ سماج

9.سنڌ جو ثقافتي ورثو

10.پاڪستان ۾ فڪري وحدت جو بحران

11.مصنوعي ذهانت ۽ 2030 جي دنيا

12.وڻ ۽ ٻوٽا ڌرتي جو حسن

13.مدرسن ۾ عصري تعليم

پيش لفظ
(مضمونن جو گلدستو)

هي ڪتاب "مضمونن جو گلدستو" رڳو ڪاغذن ۾ بند ڪيل لفظن جو مجموعو ناهي، پر سماج جي ساهه، علم جي سُڪون، فڪر جي فرياد، تحقيق جي روشني ۽ لطيف شناسي جي لطافت سان سينگاريل هڪ اهڙو ادبي باغ آهي، جتي هر مضمون هڪ الڳ خوشبو، الڳ رنگ ۽ الڳ ذوق رکي ٿو. هي گلدستو اُن قلم جي ڪوشش آهي، جيڪو سماج کي سمجهڻ، سجاڻڻ، سنوارڻ ۽ سنڀالڻ جي ذميواري محسوس ڪري ٿو؛ اُن ذهن جي محنت آهي، جيڪو سوال ڪري ٿو، سوچ پيدا ڪري ٿو، ۽ تحقيق جي راهه تي رهنمائي ڪري ٿو؛ ۽ اُن دل جي ڌڙڪن آهي، جيڪا شاهه لطيف جي فڪر سان فطرت، انسان ۽ خدا جي وچ ۾ لاڳاپو ڳولي ٿي.

هي ڪتاب سماجي شعور جي سجاڳي، علمي سچائي جي سنڀال، فڪري آزادي جي اظهار، تحقيقي تنقيد جي توازن، ۽ لطيف شناسي جي لطيف لطافت جو سنگم آهي. هتي سماج رڳو بيان نٿو ٿئي، پر سماج سان سوال ڪيا وڃن ٿا؛ علم رڳو ڄاڻ نٿو رهي، پر علم ذميواري بڻجي ٿو؛ فڪر رڳو خيال نٿو رهي، پر فڪر رستو بڻجي ٿو؛ تحقيق رڳو حوالو نٿي ٿئي، پر تحقيق روشني بڻجي ٿي؛ ۽ لطيف شناسي رڳو شاعري نٿي رهي، پر زندگيءَ جي تشريح بڻجي ٿي.

سماجي مضمون هن گلدستي جا اهي گل آهن، جيڪي ڌرتيءَ جي ڌوڙ مان ڦٽن ٿا، ماڻهن جي مسئلن مان مهڪندا آهن، ۽ انساني احساسن جي اظهار سان جيئرا رهن ٿا. انهن مضمونن ۾ غربت جي گونج، ناانصافي جي ندا، تعليم جي تڙپ، اخلاق جي اهميت، ۽ اجتماعي ذميواريءَ جو احساس ملي ٿو. سماج کي هتي فقط ڏٺو ناهي ويو، پر سماج کي ڏسڻ جي ڏس ڏني وئي آهي؛ سماج کي ٻڌو ناهي ويو، پر سماج جي آواز کي ٻڌڻ سيکاريو ويو آهي.

علمي مضمون هن گلدستي جا اهي گل آهن، جيڪي عقل جي آبهوا ۾ ڦٽن ٿا، دليل جي ڌرتيءَ تي وڌن ٿا، ۽ شعور جي سج ۾ پچن ٿا. علم هتي جامد ڄاڻ نه، پر متحرڪ سوچ آهي؛ ڪتابي حوالو نه، پر عملي ڪردار آهي؛ امتحاني سوال نه، پر حياتيءَ جو حل آهي. علم کي هتي رڳو محفوظ ڪرڻ جو عمل ناهي، پر علم

کي سماج تائين منتقل ڪرڻ، عام ڪرڻ ۽ مفيد بڻائڻ جو فڪري سفر آهي.

فڪري مضمون هن مجموعي جا اهي گل آهن، جيڪي سوالن جي سيپ ۾ پلجن ٿا، شڪ جي ڇانوَ ۾ سوچين ٿا، ۽ يقين جي روشنيءَ ۾ نکارجن ٿا. فڪر هتي روايت سان ويڙهه نه، پر روايت سان گفتگو آهي؛ جديديت سان ضد نه، پر جديديت سان شعور آهي. هي مضمون پڙهندڙ کي سوچڻ تي مجبور ڪن ٿا، سمجهڻ تي اُڪسائن ٿا، ۽ پنهنجو فڪر پاڻ ڳولهڻ جي همت ڏين ٿا.

تحقيقي مضمون هن گلدستي جي اها خوشبو آهن، جيڪا وقت سان ختم نٿي ٿئي. تحقيق هتي رڳو حوالن جي فهرست نه، پر فڪر جي فني ترتيب آهي؛ رڳو اقتباس نه، پر تجزيو آهي؛ رڳو نتيجو نه، پر سوالن جو نئون در کولي ٿي. تحقيق جو مقصد هتي پاڻ کي عالم ثابت ڪرڻ نه، پر علم جي خدمت ڪرڻ آهي؛ پنهنجي راءِ مڙهڻ نه، پر حقيقت تائين پهچڻ آهي.

۽ پوءِ اچي ٿي لطيف شناسي—هن گلدستي جي روح، جان، ۽ جوهر. شاهه عبداللطيف ڀٽائي هتي رڳو شاعر نه، پر سماج شناس، مفڪر، مصلح، ۽ صوفي آهي. لطيف شناسيءَ جا مضمون شاهه جي بيتن کي لفظي نه، پر وجودي معنيٰ ڏين ٿا؛ بيتن کي صرف شاعري نه، پر زندگيءَ جو دستور سمجهن ٿا. لطيف هتي عشق جو استعارو، صبر جو سبق، سچ جو ساٿ، ۽ انسانيت جو پيغام بڻجي ٿو.

هي گلدستو ادبي الفاظن جي سجاوٽ سان سينگاريل آهي، جتي لفظ لفظ سان ڳالهائي ٿو، جملو جملو سان جُڙي ٿو، ۽ خيال خيال سان هم آهنگ ٿئي ٿو. اطناب هتي فضول وڌاءُ نه، پر فڪر جي وضاحت آهي؛ تجنيس هتي لفظي ڪرتب نه، پر معنوي مهارت آهي. مقصد اهو آهي ته پڙهندڙ کي نه فقط ڄاڻ ملي، پر ذوق ملي؛ نه فقط دليل ملي، پر دل کي راحت ملي.

آخر ۾، هي ڪتاب اُنهن سيني پڙهندڙن لاءِ آهي، جيڪي سماج کي سنوارڻ چاهين ٿا، علم کي عام ڪرڻ چاهين ٿا، فڪر کي آزاد ڏسڻ چاهين ٿا، تحقيق کي ايمانداري سان ڪرڻ چاهين ٿا، ۽ شاهه لطيف کي زندگيءَ سان جوڙڻ چاهين ٿا. جيڪڏهن هي مضمون ڪنهن هڪ دل ۾ به سوال پيدا ڪن، ڪنهن هڪ ذهن ۾ به روشني وجهن، ۽ ڪنهن هڪ روح ۾ به ذميواري جو احساس جاڳائين، ته هن گلدستي جو مقصد پورو

ليکک:اکرم حيدري

سنڌ جو پيران پير (شيخ ريحان)

تعلقي حيدرآباد کان ڏهه ڪلوميٽر پري شيخ پرڪيو روڊ تي لنک روڊ ذريعي هک ڪلوميٽر اندر شيخ ريحان ڳوٺ موجود آهي.
جتي شيخ ريحان نالي وقت جو ولي جو مقبرو آهي.

نالو ۽ نسب:
سنڌ جو اولين ترين قادري سلسلي جو بزرگ، پاڻ پهريان پير عبدالقادر جيلاني رحه جا خليفه هئا،سنڌ جو اولين ترين علوي بزرگ خاندان ،سندن اٺين پيڙهي حضرت علي رضه سان ملي ٿي،
سنڌ جي اولين ترين خانقاه،
سنڌ جو ٽيو نمبر قديم ترين بزرگ شيخ ريحان علوي جگري رحمته الله عليه سندن اصل نالو سلطان غياث الدين بن سلطان فخر الدين هو.سندن پيدائش 5 شوال 531 هجري وفات 638 هجري 107 سال وڏي ڄمار پاتائون پاڻ يمن جي بادشاهي ترڪ ڪري پيران پير وٽ سلوڪ جون منزلون پار ڪري خلافت ورتي.پيران پير جي وفات 575 ه کان پوءِ سندن فرزند ارجمند شيخ عبدالرزاق کان خرقو خلافت پائي سندن حڪم سان سنڌ طرف تبليغ اسلام لاءِ خاندان سميت هجرت ڪئي

سنڌ ۾ قيام:
سنڌ جو سڀ کان قديم بزرگ شيخ حاجي ترابي (گجو مقام ٺٽو) پاڻ محمد بن قاسم سان گڏ جهاد لاءِ آيا هتي وبا ۾ شهيد ٿيا هتي سنڌ ۾ دفن ٿيا سندن وفات 171 هجري آهي .
ٻيو نمبر حيدرآباد ۾ ڪچي قلعي جي دامن ۾ واقع شيخ مکي شاهه 474 هجري وفات.

ٽيو نمبر شيخ ريحان جو نالو ملي ٿو .پاڻ پھرين لڪيٻادو، ۾ ڪجھ وقت قيام پزير رھيا.۽ باقي وقت موجوده شيخ ريحان ڳوٺ آباد ڪري رھائش اختيار ڪيائون.

سنڌ ۾ سندن علمي حلقو:

سنڌ ۾ شيخ ريحان ڪي تمام گھڻي محبت ملي. اڄ ڪان ھزار سال اڳ ھي علائقو اوليائن جي آماجگاھ ۽ سلوڪ جي پياسن جي لاءِ مسڪن ھو.ھزارين پانڌيئڙا ھتي ايندا پنھنجو مطلب ماڻي ويندا ھئا.ملتان ۽ سنڌ جا بزرگ شيخ بھاءدين زڪريا ملتاني ،قلندر شھباز ۽ شاھ عبدللطيف ڀٽائي جھڙا اولياء ڪيترائي ڀيرا ھن بزرگ جي قدم بوسي لاءِ حاضر ٿيندا ھئا.

.ھي علائقو وڏيري نالي رڪن پور ناريجو جي نالي سان سڏجڻ لڳو.جيڪو ڀٽي صاحب جي دؤر حڪومت تائين ديھ رڪن پور ٽپو ٽنڊوحيدر ٿي رھيو.

ھڪ دفعي شھباز قلندر رحہ ۽ زڪريا ملتانيءَ رحه گوشت ڪائڻ جي فرمائش ڪئي گوشت ھو ڪونه پنھنجي جگر ڪيي انھن جي اڳيان پيش ڪيائين.ان ڪرامت ڪري شيخ ريحان ڪي جگري بہ چيو ويندو آھي.

اھو وڻ جنھن ھيٺيان ٽيڪ لڳائي ويٺو ھو اھو اڄان تائين سڪل وڻ جي حالت ۾ درگاھ ٻاھران موجود آھي

تحفته الڪرام م اچي ٿو تہ قلندر شھباز بزرگ صاحب جي وفات تي فاتحه خواني لاءِ آيو ھو.

قلندر شھباز شيخ ريحان جي ھڪ پٽ شيخ دودو حقاني ڪي پٽيلو ڪري وٺي ويو ۽ علوي سيد ھجڻ ڪري پنھنجي خاندان مان شادي ڪرايائين جيڪا خاندان وارن ڪي ڏايو ڏکيو لڳو.خاندان وارن بدو وٺڻ لاءِ شيخ دودي جي ڀيڻ سان زبردستي ڪئي.شيخ ريحان جي ڌي جي دعا سان ان ڪي زمين ڳھي وئي.بدلي جي باھ ۾ شيخ دودي ڪي شھيد ڪري ڇڏيائون.

شيخ ريحان جي بہ پٽ شيخ يوسف ۽ شيخ ھاشم ڪي شاھ عبدللطيف ڀٽائي پاڻ سان وٺي ويو شيخ ھاشم جيڪو شاھ صاحب وٽ ڪتابت جو ڪم سرانجام ڏيندو ھو .

شاھ صاحب ھن سان گھڻي عقيدت ۽ محبت رکندو آھي، شاھ صاحب کين لطيف جي باغ جي بلبل جي لقب سان ياد ڪندو ھو.ڀنھين جون مزارون پٽ شاھ تي ئي آھي.

شيخ ريحان ء سندن اولاد جي نيڪ نامي پوري ھندستان تائين پکڙجي ويئي ھئي.وقت جي مشھور مغل شھنشاھ شاھ جھان جي قبرستان کي مکلي جي قبرستان وانگر ٺاھڻ لاءِ ڪاريگر ۽ خرچ موڪليو جنھن تي شيخ قطب جي مزار ٺاھي وئي پر جيئن تہ وڏن جي وصيعت موجب درگاھ مٿان ڇت نہ اڏڻ ڪري ڪيترائي ڪاريگر مٿان ڪري فوت ٿي ويا جن جون قبرون شيخ قطب جي مزار ٻاھران موجود آھن.

ڇت نہ اڏڻ ڪري ۽ شاھ جھان جي وچڻ کان پوءِ ڪم اتي بيھي رھيو.

(حضرت شيخ پرڪيو ڪاتيار رح)

حيدرآباد چينل ڪان حيدرآباد ڀراڙيءَ ٽنڊو حيدر ڪان ٽيھ ڪلوميٽر تي شيخ پرڪيو مزار آهي .اڄ ڪان چار سؤ سال اڳ حيدرآباد جي اوپر ڪان واھ وھڻ جي ڪري نصرپور بڪيراشريف رستي ۽ ڏکڻ ڪان ٽٽو ۽ آسپاس علائقن جي ماڻهن جي اچ وڃ وٽج واپار هن رستي ڪان ٿيندو هو. هن روڊ تي آبادي اوپر طرف ڪان ٿيندي آئيۓ جيڪي ٻہ قومون اصلا اصل آباد آهن سي گهٽيون نصرپور هالا مٽياري ٽاجپور ڪان آيون جن ۾ پيل،پرڳڙي،لغاري، خاصخيلي،ڪنير،ميمڻ وغيره هئا اهي ايندا وياۓ هن روڊ تي آباد ٿيندا ويا.ميرن جي صاحبيءَ ۾ ٽنڊو حيدر ڳوٺ آباد ٿيڻ سان 1830 ڌاري ڪچو روڊ ٺهيو بعد ۾ پڪو ٺهيو جيئن تہ هن روڊ ڪان زائرين ڪي شيخ پرڪيو وڃڻ وڏيڪ آسان معلوم ٿيو انڪري هتان ڪثرت سان زائرين جو شيخ پرڪيو وڃڻ ڪري هن روڊ جو نالو شيخ پرڪيو پئجي ويو.سندن نالو جيئن ئي نڪري ٿو، دل دردمند ٿي وڃي ٿي، روح رقص ڪري ٿو، ۽ سنڌ جي سونهن سان سرشار تاريخ جي اوراق مان روشنيءَ جو ريلا ڦهلجي وڃن ٿا. شيخ پرڪيو! هڪ اهو بزرگ، جنهن پرڪڻ جي بيتن ۾ باطن جا پيد پري چڏيا، جنهن جي نيازمنديءَ ۽ دعائن جي برڪت اڄ تائين پرڪيو جي فضائن ۾ گونجي ٿي.شيخ پرڪيو، ولد شاهو ڪاتيار، جن جو نالو سنڌ جي تاريخي روحانيت ۾ سونهري حرفن سان لکيل آهي، ڏهين صدي هجري جا پلارا بزرگ هئا. سندن جنم ٽنڊي محمد خان جي تاريخي ڳوٺ ڪاتيار ۾ ٿيو، پر سندن مقبرو هت هجڻ جي نسبت سان سڄو علائقو "شيخ پرڪيو" جي نالي سان سڃاتو وڃي ٿو. هي علائقو اُن دؤر ۾ سماواتي پرڳٽو هو، جتي صوفيانا سوچن، اديبن، عالمين ۽ اهل دل جي رونق عام هئي.

تحفته الڪرام ۾ لکيل آهي تہ مخدوم نوح رحہ جي پيدائش جي بشارت سندس پي ڪي شيخ پرڪيي ڏني.شيخ پرڪيو، پٽي بزرگ احمد ۽ محمد هالا وارن جا ساٿي ۽ همعصر هئا. سندن ماءُ جو نالو “ساران” هو، جيڪا پنهنجي نيڪي،

پارسائيءِ دعاگوئِيءَ ۾ مشهور هئي. سندن لقب "آچاريا" انهيءَ ڪري پيو، جو پاڻ آچار (رواج، فيصلا، سماجي انصاف) جا حڪيم هئا. هندن وٽ بہ سندن بلند مرتبي جو اعتراف ايترو تہ وڌيل هو جو ڪيس “راجاوير” ڪري سڏيندا هئا ـ انصاف، رحم، عشق ۽ عبادت جي راجا.سندس زندگيءَ جو عرصو لڳ ڀڳ 1450 کان 1530 تائين رهيو. هي دور ڄام نظام الدين نندي جي سنهري دؤر سان جُڙيل هو، جتي ٺٽو، هالا، نصرپور، مٽياري، ۽ شيخ ڀرڪيو علم، عرفان، تمدن، ۽ تجارت جا مرڪز بڻيل هئا. ڀرڪيو اُن وقت سچائي، سڪ، سلوڪ، ۽ سگهاري صوفياءِ ڪرام جي تعليمات جو زنده مثال هو.

ادبي ورثو:

شيخ ڀرڪيو جي نالي سان "ڀرڪڻ" نالي بيتن جو هڪ سلسلو منسوب آهي، جن ۾ سندس فڪر، فيض، فلسفو، ۽ فاني وجود جي فنا جو جذبو نمايان آهي.

"ڀرڪڻ سندي مڪڙي نہ اورار نہ پرار،

نہ لائو لهرن سين نہ تر نہ پاتار"

هتي “ڀرڪڻ” خود صوفي فڪر جو استعارو آهي ـ وچوليءَ جي واٽ، جتي نہ ڏسڻ جو دارومدار آهي، نہ پار پوڻ جي ڪوشش، بلڪہ راضي رهڻ، رُوميءَ وانگر پنهنجو پاڻ ميسارڻ.

سندن ٻيو بيت چوي ٿو:

"هليا سي نڪنج ڏي، ڀرڪڻ چوي ڀري، لوڪان اوري آسرو، اسان پنڌ پري"

هن بيت ۾ “ڀرڪڻ” پاڻ منزل آهي، منزل بہ ۽ سالڪ بہ. اها واٽ عام ماڻهن کان پري، پر وليءَ جي ويجهو، خدا جي قُرب واري ڪاھ جو احوال آهي. هن بيتن جو روح وحدت، وِصال، ۽ ورهين واري رياضت سان جُڙيل آهي.

عبادت جي عجب ادا:

شيخ ڀرڪيو عبادت جو عاشق هو. چون ٿا هڪ دفعي سورهن ورهين تائين روزو نہ کوليائين! سياري ۾ سخت ٿڌ ۾ غسل ڪري آلي چادر سان تهجد جي نماز پڙهڻ سندس معمول هو، ۽ اُن وقت جي سج جي ٽامٽي ۾ سڄو ڏينهن عبادت ۾ گذارڻ سندس روح جو راحت. اهو ئي سبب آهي جو صوفي فڪر ۾ شيخ ڀرڪيو "سجدي جو سُرمد" سڏجي ٿو.

هن جي زبان تي هڪ نوراني شهادت آهي:

“مون ڏٺو ته شهود جي نور ۾ غرق آهيان، آواز آيو: پرڪيا، ڀانهؤ ٿيندين؟ چيم: نہ. وري آواز آيو: نوڪر ٿيندين؟ چيم: نہ. ٽئين دفعي چيم: ياالله، آئون ته ڪجھ بہ نہ آهيان، ۽ ڪجھ ٿيڻ بہ نہ ٿو چاهيان.”اهو اظهار دراصل فنا في الله جي معراج آهي، جتي انسان “هُن” جي رضاءَ جي اڳيان پاڻ کي بي وجود سمجهي، پنهنجي هستيءَ جي هر پهلوء کي نيازمنديءَ جي نذر ڪري ٿو.

فتنو، فنا ۽ فيصلا:

سيد جونپوري جي مهدويت جو فتنو، جنهن سنڌ جي روحاني پرت پريندڙ ماحول کي زخمي ڪيو، ان دؤر ۾ شيخ پرڪيو جا ساٿي ۽ دوست بہ ان جو شڪار ٿيا. مخدوم بلال تي ڪوڙا الزام لڳائي شهيد ڪرڻ جي واقعي، ۽ ان سان لاڳاپيل فسادن جي ڪري، شيخ پرڪيو ملاڪاتيار مان لڏي اچي موجوده شيخ پرڪيو ۾ سڪونت پذير ٿيو. ان وقت سندس صوفيانہ بصيرت، مخلوق لاءِ رحمت ۽ سماجي هم آهنگيءَ جو مثال بڻجي بيٺي.

شيخ پرڪيو جي بيتن جو ذخيرو، ولهاري ڪتبخاني جي دستاويزن ۾ مليو ٿو، جيڪي قاضي قادن جي بيتن جيان “پرڪڻ” جي نالي سان سڃاتا وڃن ٿا.

سندس هڪ بيت ۾ پاڻ سڃاڻپ ڏئي ٿو:

"گفته شيخ پرڪئہ بالڪاف، يارن ايان، رايضه آئني"

اهو بيت صوفيانا فڪر جي ساڃاھ، ۽ روح جي روشن منظرن کي پيٽ ڏئي ٿو. شيخ پرڪيو جي بيتن، سندس عبادت، سندس نرالا نزاڪت پريا نظريا، ۽ پٽائي جي بيتن وانگر نرالو اسلوب، سنڌي روحانيت جي پنڊار ۾ پرپور اضافو آهن. اڄ بہ سندس نالي سان منسوب روہ، ڳوٺ، ۽ بيت، ٻڌائين ٿا تہ "پرڪڻ" صرف لفظ ناهي، پر رضا، رياضت، روشنيءَ جي راھ آهي.شيخ پرڪيو رحہ اڄ بہ روحاني راڄ جو راهبر آهي، سندس بيتن جي پڇڪڙي ۾، سڪ، سڪون، سچ، ۽ سربلندي سمايل آهي.سندس زندگي جو تفصيلي ذڪر جيتوڻيڪ تاريخي ڪتابن ۾ گهٽ ملي ٿو اجان وڌيڪ معلومات حاصل ڪرڻي آهي تہ هيٺيان ڪتاب مطالعي ۾ آڻجن.

حوالا

تحفته الکرام

بیان العارفین

مخدوم نوح هوتياڻي رحہ
صوفين جو سرواڻ

سنڌ صوفيت جي سرزمين آهي،سچائيءَ جي شاهدي ۽ محبت جي سرزمين آهي،
درويشن جي درگاهن ۽ اوليائن جي اوطاقن جي سرزمين آهي.
هتي حڪمرانن جا راڄ مٽجي ويا،
پر درويشن جا ڏيلُ نہ مٽيا،
هتي محل پرزا پرزا ٿي ويا، پر محبت جا مڪان نہ ختم ٿيا.انهن ئي درويشن
جي درميان، هڪ اهڙو نالو آهي،
جيڪو نور جو نغمو، محبت جو مينار،سچائيءَ جو سچ ۽ صوفيت جو سهارو آهي
اهو آهي مخدوم نوح هوتياڻي رحہ.
پيدائش ۽ پيڙهي:
نوح هوتياڻي جو نسب پاڪيزگيءَ جو نغمو آهي،پاڻ قريشي قوم مان حضرتِ
ابوبڪر صديق رضہ جي پيڙهي پاڪ، سندس والد هوتي سچائيءَ جي سچاڻپ
آهي.
سنڌ جي سجاڳ سرزمين ۾ لڳ ڀڳ 1350ع کان 1500ع وچ عرصي ڌاري
سندس دؤر هو،
۽ پنهنجي سروري سلسلي جي سچائيءَ سان ڳنڍيل رهيو.سندس گهر درويشيءَ
جو گهر هو،
جتي دولت نہ پر دلين جي دولت هئي،
جتي مال نہ پر حال جو مالڪ رهندو هو.
سندس نسل مان پوءِ اهڙو روشن نالو نڪتو،
جيڪو صوفيت جي سچ جي صورت ۾ ابريو،
۽ جنهن کي تاريخ مخدوم نوح سروري جي نالي سان ياد ڪري ٿي.
درويشي ۽ حڪومت:
نوح هوتياڻي جو زمانو ڄام جوڻي جي حڪومت جو زمانو هو.

دنيا ۾ حڪمران درٻارن جا مالڪ هئا،
پر دلين جي درٻار ۾ نوح هوتياڻي جو راڄ هو.
هن وٽ ڪو سونهون نہ، ڪو سونو نہ، ڪو سلطنتي جهنڊو نہ،
پر سندس درٻار ۾ سچائيءَ جا ساهہ هئا،
درويشيءَ جا درس هئا،
۽ خدا سان ڳانڍاپي جا ڳايل گيت هئا.
هڪ طرف حڪمرانن جا نغارا وڄندا هئا،
ٻئي طرف نوح هوتياڻيءَ جي ڪچهريءَ ۾ حق جا هوڪا ڏيندا هئا.
حال ۽ ڪرامتون:
نوح هوتياڻي جي زندگي مال چارڻ سان وابستہ هئي،
پر حقيقت ۾ هو حال چاريندڙ ۽ حال ناهيندڙ هو.
هو چوپائي مال سان چراگاهن ۾ ويندو هو،
پر روحاني فيض سان هزارين دلين کي آباد ڪندو هو.
سندس ڪرامتن جا قصا:
ڄام تماچي جڏهن دهليءَ کان موٽيو،
تڏهن نوح هوتياڻي اڳواٽ ئي فرمايو:
"تن ڏينهن کان تنهنجي نالي جا نغارا وڄن ٿا، تنهنجي تخت جي منادي ٿي رهي آهي."اهو الهامي الهام هو، اڳڪتي نہ پر روحاني شاهدي هئي.
چون ٿا تہ نوح هوتياڻي رحہ شير تي سواري ڪندو هو،ڇهبڪ جي جاءِ نانگ کي بہ پنهنجي تسخير ۾ رکندو هو،اها ڪرامت نہ پر خدا سان قرب جي ڪيفيت هئي. پاڻ حضرتِ بهاءُ الدين ذڪريا ملتاني رحه جي خدمت ۾ روزانو کير پيش ڪرڻ ويندا هئا.
هڪ واري مينهن وسندي وڄڻ جي ڪا واهہ نہ هئي،
مشڪل سان کير گڏ ڪري پيش ڪيو.
مرشد حيرت ۾ آيو، پڇيائين:
"ڇا ٿو گهرين؟"
نوح هوتياڻي عرض ڪيو: "الله کان اولاد گهري ڏي."

مرشد چيو: "توکي پٽ ناهي لکيل."نوح هوتياڻي دانهن ڪئي: "مون کي اولاد ٻه
ٿيندو، ۽ هتي وري نه ايندس."
۽ پوءِ تاريخ گواهي ڏئي ٿي ته سندس دانهن حقيقت بڻجي ٿي.
اهي سڀ قصا ڪنن ۾ ڪنول بڻجي گونجن ٿا،
جيڪي صوفيت جي سچائيءَ ۽ ڪرامتن جي شاهدي بڻجن ٿا.
شيخ حماد جماليءَ سان ساٿ:
نوح هوتياڻي جو همعصر شيخ حماد جمالي هو.
ٻئي اولياءَ گڏجي سنڌ جي سياست کي ساڃاهه ڏيندا هئا،دعا ۽ درويشيءَ سان
حڪمرانن جي تاريخ ۾ روحاني رنگ ڀريندا هئا.
ڄام تماچي جي واپسيءَ وقت نوح هوتياڻي جي اڳڪٿيءِ شيخ حماد جماليءَ
جي دعا گڏجي
سنڌ جي تاريخ کي صوفيت جي سهڻي رنگ سان سينگاريو.
وصيت ۽ نالي جو نور:
نوح هوتياڻي پنهنجي وفات کان اڳ مخدوم نعمت الله کی وصيت ڪئي:
"منهنجي وفات کان پوءِ پنهنجي فرزند جو نالو نوح رکجو."اهو فقط نالي جي
ورثي جي نشاني نه هئي،
پر روحاني تسلسل جي علامت هئي.
انهيءَ وصيت کان ئي پوءِ پيدا ٿيو مخدوم نوح سروري،جيڪو سنڌ جي صوفيت
جو وڏو ستارو بڻيو.
درگاهه جو ديدار:
اڄ به ڪيبر ڳوٺ کان اتر ٽن ميلن تي سندس درگاهه آهي.
اهو مقبرو فقط مٽيءَ جو نه،پر محبت جو مرڪز ۽ عقيدت جو علم آهي.
هزارين ماڻهو هر سال اتي وڃي سڪون ماڻي وڃن ٿا،
۽ صوفيت جي خوشبو پنهنجي دل ۾ ڀري اچن ٿا.
درگاهه تي لڳل تختي ٻڌائي ٿي ته نوح هوتياڻي
حضرت ابوبڪر صديق رضه جي نسب مان هئا،
۽ حضور ﷺ جي بشارت سان سنڌ آيا هئا،

اسلام جي تبليغ، محبت جي پيغام ۽ درويشيءَ جي دولت سان.

نوح هوتياڻي ڪير هو؟

هوش جو حاڪم، حال جو هادي.

نور جو نغمو، نيازن جي ناياب نعمت.

سچائيءَ جو سج، سخاوت جو ساگر.

درويشيءَ جو دستور، دعا جو ذات.

محبت جو مينار، معراج جو مظهر.

ڪرامتن جو ڪاروان، قرب جو قاصد.

نوح هوتياڻي رڳو نالو نه هو،

پر سنڌ جي صوفيت جو سچو ساهه هو.

صوفي سبق:

سنڌ جا صوفي ٻڌائين ٿا ته:

دولت نه، دلين جي دولت اصل آهي.

حڪومت نه، خدمت اصل حڪمت آهي.

مال نه، حال پالڻ اصل ڪمال آهي.

نوح هوتياڻي جي زندگي اهو سبق ڏئي ٿي ته:

محبت سان، خدمت سان، سچائيءَ سان ئي

انسان جي حقيقت نروار ٿئي ٿي.

نتيجو:

مخدوم نوح هوتياڻي رحه سنڌ جي روحاني تاريخ جو عظيم آواز آهي.

هو ڌرتيءَ جو درويش هو، آسمانن جي علم جو صاحب هو.سندس ڪرامتن جا قصا، سندس وصيت جا واعدا، سندس درگاهه جو ديدار,اڄ به ماڻهن جي دلين کي نوراني ڪري ٿو.

جڏهن ڪو سندس مزار تي وڃي ٿو،

ته لڳي ٿو ڄڻ تاريخ پاڻ مخاطب ٿي چوي ٿي:

مال نه، حال پاليو؛ دنيا نه، دل آباد ڪيو؛ حڪومت نه، خدمت اختيار ڪيو.

(2)مخدوم نوح هوتياڻي رحه –وصايا شريف-

اولاد ۽ امت لاءِ هدايت جا هيرا:

سنڌ ۽ صوفيت جو ستارو

سنڌ جي صوفيانہ سج ۾ جيڪي ستارا چمڪا،
انهن مان هڪ عجيب ۽ عظيم نالو نوح هوتياڻي رحه آهي.
هن درويشيءَ کي دولت بڻايو،
هن صوفي سچائيءَ کي سج بڻايو،
هن الله واري عاشق، عشق کي عبادت بڻايو.
سندس زندگي رڳو ڪرامتن جا قصا نہ آهي،
پر مسلمانن لاءِ نصيحتن جو نصاب آهي،
۽ اولاد لاءِ هدايتن جو روشن ڪتاب آهي.

اولاد لاءِ سبق:

نوح هوتياڻي رحه پنهنجي اولاد لاءِ جيڪي اصول ڇڏي ويو،
اهي صرف لفظ نہ پر هيرا ۽ لعل آهن،
اهي فقط وصيتون نہ پر محبتن جا موتي آهن.

سچائيءَ جو سبق:

هن پنهنجي نسل کي سيکاريو تہ "سچائيءَ سان ئي سکون آهي."
مال وسيلن سان نہ، پر سچائيءَ جي سرمائي سان انسان وڏو ٿيندو آهي.

صبر جو چراغ:

سندس زندگي جو هر ورق صبر جي روشنيءَ سان روشن آهي.
اولاد کي سيکاريو تہ ڏک تڪليفن ۾ صبر اختيار ڪريو،
ڇاڪاڻ تہ صبر ئي الله جي قرب جو قافلو آهي.

محبت ۽ ماٺ:

سندس تربيت جو مکيہ ميدان محبت هو.
اولاد کي سيکاريو تہ نفرت نہ پر محبت کي مرشد بڻايو،
ڇاڪاڻ تہ محبت ئي ماڻهن کي گڏ ڪري ٿي.

خدمت جي فضيلت:

نوح هوتياڻي رحه چوپائي مال چاري گذارو ڪندو هو،
پر ماڻهن جي دلين کي آباد ڪندو هو.هن پنهنجي نسل کي سيکاريو ته خدمت ۾
عزت آهي،حڪومت ۾ نه، خدمت ۾ حڪمت آهي.
دعا جي دولت:
سندس زبان دعا جو ذات هئي.اولاد کي وصيت ڪئي ته هر ڪم کان اڳ دعا،
۽ هر حال ۾ الله تي ڀروسو.
مسلمانن لاءِ هدايتون
نوح هوتياڻي جي حياتي رڳو خاندان لاءِ نه هئي،
پر سڄي امت لاءِ هڪ اهڙو اسوه هو،
جيڪو قرآن جي قرين ۽ حديث جي حقيقت جو عڪس هو.
مال نه، حال:
هن امت کي سيکاريو ته مال گڏ ڪرڻ ۾ عزت ناهي،
حال ناهڻ ۾ اصل حياتي آهي.جيڪو پنهنجي دل کي پاڪ ڪري، سو ئي اصل ۾
بادشاهه آهي.
حڪومت نه، خدمت:
هن مسلمانن کي ٻڌايو ته حڪمران ٿيڻ ڪا وڏي ڳالهه نه آهي،
پر خادم ٿيڻ وڏو درجو آهي.خدمت ۾ ئي سنت آهي، خدمت ۾ ئي سعادت
آهي.تقدير تي يقين، تدبير تي عمل:نوح هوتياڻي امت کي سيکاريو ته تقدير تي
يقين رکو،پر تدبير کان نه ڀڄو.محنت ڪريو، پر نتيجو الله تي ڇڏي ڏيو.
ڪرامت نه، عبادت:
سندس ڪرامتون مشهور آهن،پر هن ماڻهن کي سيکاريو ته اصل ڪرامت عبادت
۾ آهي.
جيڪو الله جي عبادت ۾ آهي، سو ئي ڪرامت جو مالڪ آهي.
اخلاص ۽ ايمان:
هن امت کي ٻڌايو ته ايمان بغير اخلاص جي اڌورو آهي.هر ڪم ۾ نيت صاف
رکو،ڇاڪاڻ ته نيت ئي انسان جي نجات آهي.
نوح هوتياڻي نه رڳو درويش هو،پر درويشيءَ جو دستور هو.هو نه رڳو مرشد هو،

پر مرشدن جو مرڪز هو.
هو نہ رڳو صوفي هو،
پر صوفيت جو صحيفو هو.
هو نہ رڳو درگاهه جو صاحب هو،پر دلين جو حڪمران هو.سندس دعا دوا هئي،
سندس نگاهه نجات هئي.
سندس لفظ لعل هئا، سندس ڳالهه گوهَر هئي.
سندس مزار محبت جو مينار آهي، سندس حياتي هدايت جو نور آهي.
اولاد ۽ امت لاءِ پيغام
مخدوم نوح هوتياڻي رحه جو پيغام اڄ بہ روشن آهي:
”اي اولاد! دولت تي نہ، درويشيءَ تي ڀروسو رکو.“
”اي مسلمان! حڪمرانيءَ ۾ نہ، خدمت ۾ عزت ڳوليو.“
”اي انسان! نفرت ۾ نہ، محبت ۾ معراج ڳوليو.“
”اي امت! دعا کي هٿيار بڻايو، صبر کي زاد بڻايو، محبت کي مرشد بڻايو.“
نتيجو:
نوح هوتياڻي رحه پنهنجي حياتيءَ سان اهو ثابت ڪيو تہ:اولاد لاءِ سڀ کان وڏي ميراث، ايمان ۽ اخلاق آهي.
مسلمانن لاءِ سڀ کان وڏي دولت، محبت ۽ خدمت آهي.انسانن لاءِ سڀ کان وڏي سچائي، صبر ۽ دعا آهي.هن جي زندگي هڪ اهڙو درياهه آهي،
جيڪو صديون گذرڻ باوجود اڃا وهندو رهي ٿو،
۽ هر نسل کي اهو ٻڌائي ٿو:
”مال نہ پر حال پاليو، حڪمراني نہ پر خدمت اختيار ڪريو، نفرت نہ پر محبت کي مرشد بڻايو.“

وفات حسرت آيات

سابقہ وزير اعليٰ سرحد مفتي محمودؒ

پاڪستان جي مذهبي ۽ سياسي تاريخ ۾ مفتي محمودؒ جو نالو اهڙي شخصيت طور چمڪي ٿو، جنهن علم کي عزت ڏني، عمل کي عبادت سمجهيو، ۽ سياست کي عوام جي خدمت جو ذريعو قرار ڏنو. هن جي وجود ۾ فڪر، فقاهت ۽ فلاح جو اهڙو ميل هو، جنهن مان صداقت ۽ سچائي جا چشما هميشہ وهندا رهيا. پر هر آفتاب جي طلوع کان اڳ هڪ صبح ضرور هوندي آهي، ۽ مفتي محمودؒ جي زندگيءَ جو سج بہ هڪ سادي، پر بابرڪت صبح کان طلوع ٿيو.

مفتي محمودؒ جو جنم: 1919ع ۾ خيبر پختونخواهہ جي ضلعي ڊيره اسماعيل خان جي هڪ ديني ۽ علمي فضا رکندڙ ڳوٺ "عبداخيل" ۾ ٿيو. اهو ڳوٺ علم ۽ ديانت جي خوشبوءَ سان ڀريل هو، جتي مسجدن جي اذان سان گڏ علم جا آواز بہ هر طرف گونجندا هئا. سندس والد محترم حضرت مولانا منور شاهہ هڪ نيڪ، زاهد ۽ عالم شخص هئا، جن پنهنجي گهر ۾ قرآن ۽ سنت جي فضا قائم ڪئي هئي. اها ئي فضا مفتي محمودؒ جي ننڍپڻ ۾ فڪري ۽ روحاني ٻج وانگر پوکي، سندس دل ۾ دين جي محبت جا بنياد وجهي ڇڏيا.

ابتدائي زندگي ۽ تعليم:

مفتي محمودؒ جي ابتدائي تعليم پنهنجي ڳوٺ ۾ ئي ٿي. هتي هن قرآن پاڪ، تجويد ۽ عربي ٻولي جا بنيادي اصول سکيا. سندس ذهني تيزي، نرم دل ۽ عاجزي وارو رويو، استادَ ۽ عالمن ٻنهي ۾ نمايان هو. ٻيا ٻار کيڏندا هئا، پر محمود ڪتابن ۾ پنهنجو پرين ڳوليندو. استاد چوندا هئا: "هي ٻار هڪ ڏينهن علم جي دنيا ۾ وڏو مقام حاصل ڪندو."

ٻچپڻ جو بهادر واقعو:

قِيَامِ پاڪستان کان اڳ، ڊيره اسماعيل خان جي هڪ سرڪاري اسڪول ۾ هڪ انگريز آفيسر جي دوري جو واقعو مشهور آهي. هِيڊ ماسٽر صاحب سيني شاگردن کي استقبال لاءِ قطار ۾ نهرايو. جڏهن آفيسر هڪ شاگرد وٽ آيو ۽ پڇيو تہ

”تعليم حاصل ڪرڻ بعد تون ڇا ڪارنامو انجام ڏيندين؟“ ته انهي ٻار بي خوفيءَ سان جواب ڏنو: ”مان پنهنجي ملڪ مان انگريزن کي ڪيدي ڇڏيندس.“ انگريز آفيسر اهو جواب ٻڌي واپس هليو ويو. پوءِ هِيڊ ماسٽر ان شاگرد کي سڏيو ۽ ڪيس سخت ڪارروائي ڪندي اهو چيو ته ”تون اسان جي روزيءَ تي لت هڻين ٿو—هاڻي هتي نه رهندين.“ شاگرد وري ڪلاس ۾ ويٺو. ٿوري دير پوءِ جڏهن هِيڊ ماسٽر وري پڇيو ته هاڻي تون پڙهائي کان پوءِ ڇا ڪندئين؟ ته شاگرد اکين ۾ اکين وجهندي جواب ڏنو: ”گستاخي معاف. هاڻي مان نه رڳو انگريزن کي پر انهن سڀنن کي به ملڪ مان ڪيندس جيڪي انگريزن جي تابعداري ڪندا آهن.
هي بي باڪ جواب ٻڌي هِيڊ ماسٽر حيران ٿي ويو. اهو بي باڪ ۽ نڊر ٻار، جيڪو پوءِ مفڪرِ اسلام، مفتيِ اعظمِ پاڪستان حضرت مولانا مفتي محمودؒ جي نالي سان سڄي قوم ڄاڻي، پنهنجي شجاعت ۽ ايمان جي ڪري ڀهرين ئي زماني ۾ نمايان ٿي ويو. اهو واقعو سندس دلير ذيان، قومي شعور ۽ ظلم جي خلاف بيٺل ارادي جو عڪس آهي.

علمي سفر ۽ دارالعلوم ڏانهن روانگي:

ننڍپڻ ۾ ئي مفتي محمودؒ جي اندر علم جي لالچ ۽ روحاني لاڙو ظاهر ٿي پيو. علم جي محبت کيس ڳوٺ کان شهر ڏانهن آندو، ۽ پوءِ سندس سفر تعليمي منزلن ڏانهن جاري رهيو. هن ڀهرئين مقامي مدرسن مان ابتدائي ديني تعليم حاصل ڪئي ۽ پوءِ وڌيڪ مطالعَ ۽ تحصيل لاءِ دارالعلوم ديوبند وڃي پهتو—اهو ادارو جنهن برصغير ۾ اسلامي فڪر ۽ سياسي شعور جو هڪ اهم مرڪز رهيو آهي. دارالعلوم ديوبند ۾ مفتي محمودؒ کي وڏن عالمن جي صحبت نصيب ٿي، جن جي علمي روشنيءَ سان سندس فڪري افق روشن ٿيا. انهن استادن ۾ مولانا شبير احمد عثماني رح، مولانا حسين احمد مدني رح ۽ ٻيا نامور محدث ۽ فقيه شامل هئا. انهن بزرگ استادن جي تربيت ۽ نصيحتن مفتي محمودؒ جي شخصيت کي اهڙو وقار ڏنو جو هو نه صرف فقيه بڻجي سگهيو، بلڪه فڪر جو امام به بڻجي ويو.

علم ۽ عبادت جو امتزاج:

دارالعلوم دوران مفتي محمودؒ جو معمول علم ۽ عبادت جو گڏيل امتزاج رهيو. هو

رات جي دير تائين ڪتابن ۾ فتوا نويسي ۾ مشغول رهندو، ۽ سحر جو وقت سجدي ۽ عبادت ۾ گذاريندو. علم لاءِ سندس عشق اهڙو پڪو ۽ سچو هو جو استادَ بہ سندس ذهني پختگيءَ تي حيران ٿيندا هئا. هڪ استاد جو چوڻ مشهور ٿيو: "محمود پنهنجي دور جو فڪر آهي، جنهن جو علم مستقبل جي نسلن لاءِ چراغ بڻبو."

وطن واپسي ۽ تدريس جي شروعات:

تحصيلِ علم کان پوءِ جڏهن هو وطن واپس آيو، تہ پنهنجي ڳوٺ ۽ آباد علائقن ۾ تدريس ۽ تبليغ جو ڪم شروع ڪيو. سندس پهريون مدرسو علم ۽ ايمان جي روشنيءَ جو مينار بڻجي اڀريو، جتي هو شاگردن کي نہ صرف ديني علم سيکاريندو، پر عملي زندگيءَ ۾ صداقت، ديانت ۽ سماجي ذميواريءَ جي اهميت پڻ واضح ڪندو.

رفقاءِ تعليم ۽ علمي لاڳاپا:

سندس تعليم دوران جن رفقاءِ سان سندس سنگت رهي، اهي بعدها اسلامي دعوت ۽ سياسي ميدان ۾ سندس ساٿي بڻيا. مولانا غلام غوث هزاروي، مولانا عبدالحڪيم ۽ ٻيا ڪيترائي هم عصر عالمن سان سندس علمي ۽ اخلاقي لاڳاپا گهرو هئا. اهي گڏجي برصغير جي مسلمانن جي شعور کي بيدار ڪرڻ ۽ دين جي روشنيءَ کي قوم تائين پهچائڻ لاءِ سرگرم رهيا.

استاد جو اثر ۽ فڪر جي تشڪيل:

مفتي محمودؒ جي تربيت تي سڀ کان وڏو اثر سندس استاد مولانا حسين احمد مدنيءَ جو رهيو. مولانا مدني کيس سيکاريو تہ "دين صرف مسجد تائين محدود ناهي، پر سماج، سياست ۽ عدالت تائين بہ مؤثر طور پهچي ٿو." اهو ئي فڪر بعد ۾ مفتي محمودؒ جي سياسي سوچ ۽ عملي زندگي جو بنيادي اصول بڻجي ويو.

فقهي قابليت ۽ اجتماعي عمل:

مفتي محمودؒ جي علمي قابليت ۽ فقهي بصيرت کيس "مفتي" جو لقب ڏنو. هو فتواٰ ڏيڻ ۾ نرميءَ ۽ مضبوط دليل جي پابند هوندو. سندس قلم ۾ علم جي روشني هئي، دل ۾ درد ۽ زبان ۾ اخلاص. جڏهن هن تدريس کان عملي سياست ڏانهن قدم وڌايو، تہ سندس علمي بنيادن تي سماجي اصلاح، انصاف ۽ سياسي

بصيرت جا دروازا کُليا.

خلاصو ۽ سبق:

مفتي محمودؒ جي زندگيءَ جو خلاصو اهو آهي ته هو هڪ اهڙي علمي ۽ تربيت واري فضاءِ ۾ پروان چڙهيو، جتي علم عبادت هو ۽ عبادت علم جو تحفو. والدين جي دعا، استادن جي محنت ۽ سندس ذاتي محنت کيس ان مقام تائين پهچايو جتي علم فڪر بڻجي ويو ۽ فڪر انقلاب جو پيش خيمو ٿيو. اڄ به جڏهن سياست خودغرضي ۽ مصلحتن جي باهه ۾ سڙي رهي آهي، تڏهن مفتي محمودؒ جي زندگيءَ جا ابتدائي باب اسان لاءِ اخلاقي روشنيءَ جا مينار آهن. هن اسان کي اهو سبق ڏنو ته جيڪو تعليم سان تربيت، علم، عمل، سياست ۽ خدمت کي گڏ ڪري ٿو، اهو ئي حقيقي عالم ۽ رهبر بڻجي سگهي ٿو.

(2)مفتي محمودؒ —وزير اعلي:

حڪمرانيءَ ۾ ديانت ۽ ترقيءَ جو روشن مثال

پاڪستان جي سياسي تاريخ ۾ ڪجھ اهڙا نالا آهن، جيڪي اقتدار جي ڪرسين تي ويهي به اڻ مٽ خلوص، ايمانداري ۽ عوامي خدمت جا مثال بڻيا. انهن نالن مان هڪ روشن ۽ معتبر نالو آهي ـ مفتي محمودؒ جو، جيڪو خيبرپختونخوا (تڏهن صوبو سرحد) جو وزيراعليٰ رهيو، پر سندس دور اقتدار دنياوي شان ۽ شوڪت کان وڌيڪ ديني اصولن، اخلاقي معيارن، ۽ عملي خدمت جو زمانو هو. مفتي محمودؒ جڏهن صوبائي حڪومت جي سربراهه بڻيو، تڏهن ملڪ سياسي ۽ معاشي ابتريءَ جي دور مان گذري رهيو هو. اقتدار ۾ اچڻ کان پوءِ به هن سياست کي ڪاروبار نه، پر عبادت سمجهيو. سندس اقتدار جي هر پَل ۾ هڪ عالم، هڪ رهبر، ۽ هڪ خادم جي روح نظر ايندي هئي.

ديانتداريءَ ۽ شفاف حڪمراني جو مثال:

مفتي محمودؒ جي حڪومت جو سڀ کان نمايان پهلو سندس ديانتداري ۽ سادگي هئي. هو اقتدار کي خدمت جو ذريعو سمجهندو هو، نه ته پنهنجي ذات جو مفاد. جڏهن هو وزيراعليٰ جي ڪرسيءَ تي ويٺو، تڏهن به سندس رهڻي ڪهڻي عام ماڻهن جهڙي هئي. نه محافظن جا وڏا دستا، نه پروٽوڪول جو شور، ۽ نه ئي محلن جا ڏيک. هو حڪمران ٿي به عوام جو ساٿي رهيو. سندس قول هو:

"جيڪو حڪمران عوام سان فاصلو رکي ٿو، اهو حقيقت ۾ رعيت کان نه، پر انصاف کان پري ٿي وڃي ٿو."سندس دور ۾ سرڪاري ڪمن ۾ رشوت ۽ سفارش کي ختم ڪرڻ لاءِ سختيءَ سان حڪم جاري ڪيو ويو. هن بي ايمان عملدارن خلاف اهڙا قدم کنيا، جيڪي پوءِ ٻين صوبن لاءِ مثال بڻيا.

تعليم ۽ ديني قدرن جي واڌاري لاءِ قدم:

مفتي محمودؒ جو يقين هو ته سماج جي ترقي علم جي روشنيءَ سان ممڪن آهي، ۽ علم تڏهن اثرائتو ٿيندو جڏهن ان ۾ اخلاق ۽ دين جو جز شامل هوندو. ان مقصد لاءِ هن خيبرپختونخوا ۾ ڪيترائي نوان اسڪول، مدرسا ۽ ڪاليج قائم ڪيا. هن ديني ۽ عصري تعليم کي گڏ ڪرڻ جي پاليسي اختيار ڪئي، جيئن نئين نسل کي نه فقط دنياوي ڄاڻ ملي، پر دين جي روشنيءَ سان زندگيءَ جي مقصد کي به سمجهي سگهي.هن سرڪاري سطح تي استادن جي تربيت لاءِ خاص پروگرام شروع ڪيا، ۽ تعليمي ادارن ۾ نظم و ضبط ۽ اخلاقي تربيت کي لازمي بڻايو.

زرعي ۽ معاشي ترقي جا قدم:

مفتي محمودؒ جو تعلق هڪ زرعي پسمنظر واري علائقي سان هو، تنهنڪري هو ڄاڻندو هو ته هاري ۽ مزدور ئي معيشت جو اصل بنياد آهن. هن پنهنجي دور ۾ زميندارن ۽ هارين جي حقن جي حفاظت لاءِ اهم قانوني تبديليون ڪيون. زرعي ٽيڪس ۾ رعايتون ڏنيون، پاڻيءَ جي فراهميءَ جا منصوبا شروع ڪيا، ۽ زراعت ۾ نئين ٽيڪنالاجي آڻڻ تي زور ڏنو.

هن غريب آبادين لاءِ واٽر سپلاءِ، بجلي ۽ صحت جا منصوبا شروع ڪيا، ۽ ڪيترن ئي ڳوٺن کي پهريون ڀيرو بنيادي سهولتن سان آشنا ڪيو.

اسلامي نظام ۽ عدل جي بحالي:

مفتي محمودؒ جو بنيادي فڪر اهو هو ته پاڪستان جو قيام ”اسلامي نظامِ حيات“ لاءِ ٿيو آهي، تنهنڪري حڪومت جو بنياد به قرآن ۽ سنت تي هجڻ گهرجي. وزيراعليٰ جي حيثيت سان هن صوبائي سطح تي اسلامي قانونن جي لاڳو ٿيڻ لاءِ ڪميٽي قائم ڪئي، جنهن جي ذريعي ڪيترن ئي قانونن ۾ اصلاح آندي وئي.

هن جمعي جي موڪل کي سرڪاري طور بحال ڪيو، شراب ۽ جوا تي پابنديءَ جا حڪم جاري ڪيا، ۽ عورتن جي حقن جي حفاظت لاءِ عملي قدمن کي يقيني بڻايو. سندس حڪمرانيءَ ۾ مسجدن، مدرسن، ۽ ديني ادارن کي حڪومت جي سرپرستي حاصل رهي، پر ڪنهن تي زبردستي نه ڪئي وئي — اهو ئي مفتي محمودؒ جو فڪرِ اعتدال هو.

اخلاقي ۽ سياسي جرئت:

مفتي محمودؒ اقتدار جي غلامي نه ڪئي، بلڪه اقتدار کي اصولن جو پابند بڻايو. جڏهن به قومي سياست ۾ دين ۽ ملڪ جي مفاد تي سمجهوتي جي ڪوشش ٿي، هو بي دريغ ان جي مخالفت ڪندو هو. هڪ ڀيري هڪ سياسي بحران دوران جڏهن ڪيس حڪومتي اتحاد ۾ رهڻ يا اصولن تي قائم رهڻ جو انتخاب ڏنو ويو، تڏهن هن بنا هٻڪ جي استعيفيٰ ڏئي ڇڏي. سندس هي قدم پاڪستان جي سياسي تاريخ ۾ ”اخلاق جي فتح“ طور لکيو ويو.

سماجي انصاف ۽ عوامي ڀلائي:

مفتي محمودؒ جي حڪومت عام ماڻهن لاءِ اميد جو دور ثابت ٿي. هن بيت المال ۽ زڪوات جي نظام کي شفاف بڻايو، بيواهن ۽ يتيم ٻارن جي مدد لاءِ خاص فنڊ قائم ڪيا، ۽ يتيمن جي تعليم جو ذميوار پاڻ بڻيو. هو چوندو هو:

"رياست جو اصل حسن ان جي محلن ۾ نه، پر ان جي غريبن جي مسڪراهٽ ۾ آهي."

حڪمرانن لاءِ هڪ سبق:

مفتي محمودؒ جي حيثيت ۾ خيبرپختونخوا جي حڪومت هڪ اخلاقي انقلاب جي صورت اختيار ڪئي. هن ثابت ڪيو ته سياست عبادت ٿي سگهي ٿي، جيڪڏهن نيت خالص ۽ مقصد خدمت هجي. سندس دورِ حڪمراني ۾ انصاف، ايمانداري ۽ ترقيءَ جا اهڙا مثال قائم ٿيا، جيڪي اڄ به سياسي تاريخ جا روشن باب آهن.

اڄ جڏهن اقتدار جي دنيا ۾ اخلاص گهٽجي ويو آهي، مفتي محمودؒ جو نالو اسان کي اهو سبق ڏئي ٿو ته حڪمرانيءَ جو حقيقي مفهوم ”عوام جي خدمت، دين جي سربلندي، ۽ انصاف جي قيام“ آهي.

سندس حڪومت جو عرصو ٿورو رهيو، پر ان مختصر عرصي ۾ جيڪو عدل،
ايمان ۽ ترقيءَ جو تاثر ڇڏي وئي، اهو صدين تائين ياد رکيو ويندو.
مفتي محمودؒ — حڪمران نہ، پر فڪر جو مصلح هو.
اُنهيءَ فڪر جو نالو ئي سياسي ديانت آهي.

فيض محمد فيض حيدري

ادب جي افق تي ڪجهه نالا اهڙا به ايرن ٿا، جيڪي لفظن سان رڳو اظهار نه ڪن ٿا، پر احساسن، فڪر ۽ فلسفي سان زماني جي ڍانچي کي جهنجوڙي ڇڏين ٿا. اهڙن ئي نالن مان هڪ نالو فيض محمد فيض حيدري جو آهي.هڪ اهڙو اديب، شاعر، استاد، خطيب ۽ روحاني شخص، جنهن جي شخصيت روشنيءَ جي ان مشعل وانگر هئي، جيڪا پاڻ ته سڙندي رهي، پر ٻين لاءِ اجالو ڪري وئي.

ابتدا: جنم روشنيءَ جي ڳوٺ ۾

فيض حيدري 2 اپريل 1922ع تي ٽنڊو حيدر، ضلعي حيدرآباد، سنڌ جي هڪ علمي، روحاني ۽ بااخلاق گهراڻي ۾ جنم ورتو. سندن پيدائش صرف هڪ انسان جي دنيا ۾ اچڻ نه هئي، پر اها علم، ادب، ۽ فڪر جي واٽ تي هلندڙ مستقبل جي هڪ جوت هئي. قوميت جي لحاظ کان ڪيريه خاندان سان تعلق رکندڙ فيض حيدري جي رڳ رڳ ۾ فقر، سچائي ۽ سادگي سمايل هئي.

تعليم ۽ پيشو: استاد، هڪ مشعل

ابتدائي تعليم پنهنجي ڳوٺ جي اسڪول مان حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ، فيض صاحب سنڌي ڪورس پاس ڪيو. علم جي خدمت لاءِ پاڻ استاد جي مقدس پيشي جو انتخاب ڪيو.هڪ اهڙو پيشو، جيڪو پيغمبري شان رکي ٿو. آخر تائين، پاڻ پنهنجي ڳوٺ جي پرائمري اسڪول ۾ هيڊ ماستر طور ڪم ڪندي، نسلن جي تعمير ۾ پنهنجو اڻٽڪ ڪردار ادا ڪندا رهيا. سندس تربيت يافته شاگرد اڄ به علمي ۽ ادبي ميدانن ۾ نالو روشن ڪري رهيا آهن.

ادب سان عشق: لفظن مان وفا جا واعدا

فيض حيدري رڳو استاد نه، پر هڪ سچو اديب به هو. هن جو قلم روح جي رڙ، دل جي دانهن، ۽ سماج جي سچائيءَ جو آئينو هو. پاڪستان ٺهڻ کان اڳ هن پنهنجو ادبي سفر شروع ڪيو، جنهن جي سفرنامي ۾ ڪيترائي قلمي ستارا محفوظ آهن. سندس ٻه اهم ڪهاڻين جا مجموعا:

فرياد عورت

اوچنگارون (1953ع)

۽ هڪ شاعراڻو مجموعو "ڪليات فيض حيدري" اڄ بہ سنڌي ادب جي خزاني جو حصو آهن. سندس لکڻين ۾ عورت جي پيڙا، سماجي ناانصافيون، عشق جي اجهي، ۽ روحانيت جي روشني کي محسوس ڪري سگهجي ٿو.

روحانيت ۽ فڪر: دنيا کان لاتعلقي

فيض محمد فيض حيدري پنهنجي حياتي جي آخري ڏهاڪن ۾ صوفيانہ فڪر ۽ روحاني جذبن ۾ ګڙڪيل رهيو. چاليهن سالن جي عمر کان پوءِ، هو دنيا جي شوروغل کان ڪناره ڪشي اختيار ڪري، خدا جي ياد، انسان جي درد، ۽ شاعريءَ جي سچائيءَ ۾ محو ٿي ويو. مجرد زندگي گذاريائين، چاڪاڻ تہ هو ظاهر کان وڌيڪ باطن جو مسافر هو.

هن جي شخصيت قلندري، هن جي گفتگو نرم، ۽ هن جي نگاهن ۾ هڪ اهڙو نور هو، جيڪو دلين ۾ محبت جا ڏيئا ٻاري ڇڏيندو هو.

ادبي حيثيت ۽ دوستيون

ادبي دنيا ۾ سندس مقام بلند رهيو. هو بزمِ طالب مولا جو تاحيات صدر رهيو. مخدوم طالب مولا ۽ مولانا غلام محمد گرامي جهڙن عظيم فڪرن سان سندس خط و ڪتابت جا سلسلا هلندا رهيا. علمي ۽ ادبي حلقن ۾ سندس نالو عزت ۽ احترام سان ورتو ويندو هو.

سنڌ لاءِ ڇڏيل ورثو

فيض حيدري جي نالي تي اڄ به سندس ڳوٺ ٽنبو حيدر ۾ ڪيترائي ادارا هلن پيا:

فيض آباد ڪالوني

فيض آباد ڊسپينسري

ادبي تنظيم. بزم فيض حيدري

فيض سائنس اڪيڊمي

اهي ادارا صرف عمارتون نہ، پر سندس خيالن، علم، ۽ خدمتن جا جيئرا جاڳندا يادگار آهن.

اُهو ڏينهن... جڏهن سج لٽي کان اڳ لهي ويو

31 مارچ 1968ع جو سج هڪ عام شام وانگر لٿي نہ سگهيو. اها شام سنڌ جي ادب لاءِ ماتم جو پيغام کڻي آئي. فيض محمد فيض حيدري صرف 46 سالن جي عمر ۾ هي فاني جهان ڇڏڻ جو سفر طئي ڪيو. هڪ اهڙو شاعر، جيڪو روئڻ کي اظهار بڻائي ويو، هڪ اهڙو استاد، جنهن نسلن کي سجايو، ۽ هڪ اهڙو انسان، جنهن لاءِ مرڻ معنيٰ ختم ٿيڻ نہ، پر نئين حيثيت سان زنده رهڻ آهي.
سندس شعر سندس اندر جي عالم جو ترجمان هو:

وئي روئڻ ۾ رات گذري، ڏينهن گذريا منجھ ڏکن
آ اکن ڪيئڙي سدا، اختر شماري آء سگهو
(فيض حيدري)

نتيجو: فيض. نالو نہ، احساس...

فيض محمد فيض حيدري جو نالو ادب، انسانيت، ۽ روحانيت جي ان شعور سان جُڙيل آهي، جيڪو وقت جي وهڪري سان بہ نہ لٿو آهي. سندس وڃڻ سان سنڌي ادب جو هڪ چمڪندڙ تارو لڏي ويو، پر سندس لفظن جي روشني اڄا به ماڻهن جي دلين ۾ سوجهرو ڪري رهي آهي.
هو پنهنجي نظم ۾ چئي ويو هو:
نٿيون هن ڳوٺ جون ڳالهيون، سٺيون مون کان ٿين سهٺا
هتي جي هل ڪنان هليا هلون هڪدم هوا ٿي پئون

فيض جو جسم تہ هوا ٿي ويو، پر سندس فڪر، سندس شاعري، سندس تربيت، اڄ به سنڌ جي مٽيءَ ۾ زنده آهي.جيئن چمن ۾ خوشبو زنده هوندي آهي، بنا نظر ايندي.....

ٽنڊو حيدر ۽ فيض جي روحاني فضا....

ٽنڊو حيدر جي اَبر آلود فضائن ۾ جيڪا نوراني چانوَ عرصي تائين ڦهلبي رهي،
اها ڪنهن عام فقير جي نہ هئي؛ اهو سندس نالو فيض حيدري هو . اهو نالو،
جنهن ۾ محبت، دلڪشي، ڪرامت ۽ علم جو اوج جو آفتاب ٻڌيو.

پاڻ پير جهنڊي شريف جي روضي ڌڻيءَ جا مريد هئا،
انهيءَ نسبت سبب سندن دل جو مڪان خدمت، ادب، ذڪر ۽ فقر جو مرڪز
بڻيل رهيو.
سندن روحاني تربيت رڳو رسمن ۾ نہ هئي.بلڪہ عمل، اخلاق ۽ خدمت ذريعي
سندن سڃاڻپ قائم ٿي.

فيض حيدري جي شخصيت جو اهڙو جادو هو، جو سندن شاگرد ۽ مريد زمانن
تائين سندن ياد ۾ سرشار رهن ٿا.
سندن خاص شاگردن مان سائين سليمان پرهياڙ، سائين محمد علي ڪيريو،
سائين خان محمد چانڊيو، حاجي سوڍو ڪوسو، سائين ابراهيم پنهور ۽ ٻين
ڪيترن ٻيا بہ شامل هئا، جيڪي سندن تربيت جا جاندار مثال هئا.

انهن شاگردن جا هي نالا تاريخ جي ڪنڊن ۾ لڪيل لفظ نہ، پر فيض جي رسائي،
محبت ۽ روحاني اثر جا ثبوت آهن.

ڪرامتون ۽ ڪيفيت. فيض جو لطيف رنگ..

ڪاني ڪرامتن ۾ مشهور هئا؛
پر اهو شهرت جو هُٻڪار نہ هو حقيقت جي تپش هئي.

هڪ مثال ماڻهن جي زبان تي اڄ تائين ڳائجي ٿو:

ڳوٺ ۾ مٺو پاڻي نہ هو.

ماڻهن جي التجا تي سائين هڪ گول ليڪو ڇڪي دعا ڪئي،
جتي بورنگ ٿيو، اُتي مٺو پاڻي نڪرڻ شروع ٿي ويو،
۽ پوءِ نه رڳو هڪ گهر، پر سڄي ڳوٺ ۾ زمين جي اندر نرمائي پيدا ٿي وئي.

هيءَ ڪرامت رڳو زميني پاڻي نه هو،
پر قلب جي خشڪيءَ تي برسات جو اشارو هو.

سفر، تڪليف ۽ طلب. فيض جو فڪري سفر..

سائين جن جو روح بي قرار هو؛
موڪلن ۾ رڳو آرام نه ڪندا هئا،
بلڪه ڪنهن پير وٽ، ڪنهن بزرگ جي مزار تي، ڪنهن ٻاهرئين بستي ۾، ڪنهن خانقاه ۾
رات بسر ڪندا هئا.

انهن سفرن ۾ سندن روحاني ترتيب، فڪر جي تازگي ۽ دعا جي ڪيفيت وڌندي رهي.
سائين جو گهر لفظي خانقاه هو
چاڪاڻ ته ڪتابن جون ديوارون، فڪر جا صفا، ۽ مطالعي جو سڪ سندن دنيا هو.

فيض جي مجلس .محبت جو مرڪز..

جمعي جي نماز کانپوءِ
رتل پير، سوارين، فقير، مسافر، دانشور، معصوم ماڻهن ۽ بزرگن جي قطارون
سائين حيدري جي آستاني تي اڪين جي روشنيءَ وانگر اچڻ لڳنديون هيون.

ملاقاتين جي خدمت، ڪارائڻ ۽ پيار ڏيڻ جو ڪم
ننيڙي احمد علي ڪيريو جي ذميواري هوندو هو.
اهڙي تربيت جنهن ۾ خدمت، احترام ۽ محبت گڏجي پيا.

سائين جي زبان ۾ جاذبيت ۽ اثر هو،
سندس ڏسڻ ۾ حسن ۽ نور هو،
۽ سندس مزاج ۾ شفقت ۽ سادگيءَ جو سوز هو.

هڪ دفعو ملڻ وارو، سندس مريد، گرويد، خدمتگار ۽ مجاور بڻجي ويندو هو.
چاڪاڻ ته محبت جو اوج، دلين جي تسخير ڪري ٿو.

فيض.جنهن جو وڃڻ به تاريخ ٿي ويو..

سائين حيدري جي وفات ڪو عام سانحو نه هو؛
اهو اهڙو خال هو جنهن کي وقت به پري نه سگهيو.

اخبارن ۽ رسالن ۾ وڏا ايڊيٽوريل ڇپيا،
علم ۽ ادب ۾ سندس وڃڻ کي نقصان، ۽ سماجي ميدان ۾ خالي جاءَ سڏيو ويو.

وڏا ڏاها، عالم، شاعر، دانشور، عقيدتمند ۽ مريد
سائين جي در تي عذرخواهي لاءِ آيا.

خاص طور سائين طالب المولى جو نه ڇڏڻ وارو تعلق.
سائين طالب صاحب سندس اچانڪ وفات تي ڏاڍا ڏڪارا ٿيا.فيملي سميت فاتحه
لاءِ آيا،قبر مبارڪ تي دعا مان هٿ کڻي بيٺا.

ڪا دعا ڪا التجا

پر هر لفظ ۾ محبت ۽ فڪر سان گڏ اها حسرت هئي ته:

“هڪ اهڙو چراغ وسامي ويو،
جنهن جي روشني مان ڪيترائي گهر روشن ڪندي رهي...”

فيض جو رشتو.طبقي، نسب ۽ زبان کان مٿاهون..

سندس شاگرد ۽ مريد
پير مرد به، عورتون به،
سنڌي به، مهاجر به،
فقير به، معزز به .

پر سڀ هڪ جي جهڙي محبت سان سندن وجود کي قبوليندا،
ته حقيقي انسانيت سيني لاءِ هڪجهڙي محبت رکي ٿي.

آخري سٿون. دعا ۽ سلام

فيصلو قلم جو نه آهي،
فيصلو تقدير جو آهي
فيض جي حياتي امانت هئي، ۽ سندن تذڪرو روشني.

الله پاڪ سندن قبر کي جنت جو باغ بڻائي،
سندس درجات بلند ڪري،
سندن خدمت، محبت ۽ علم کي صدقو جاريه بڻائي.

آمين. هزارين سلام فيض جي روح تي.

28 آڪٽوبر ورسي جي نسبت سان
«قائد سنڌ شهيد اسلام»
ڊاڪٽر خالد محمود سومرو

لاڙڪاڻي جي لعل مٽي مان ڄميل، منبر جي ميدان ۾ گونجندڙ، مصلحتن کان مٿانهون، مجاهدِ ملت، شهيد اسلام حضرت مولانا ڊاڪٽر خالد محمود سومرو ـ هڪ اهڙو اسمِ اعلي، جنهن جو ذڪر زوال نٿو ٿي سگهي، جنهن جي فڪر جي فضا ۾ ايمان جي ايرندڙ روشني اڄ بہ منورن جي متاع بڻيل آهي.

مولانا حقانيءَ رح جو هي فرزند ارجمند، فقاهت جو فرزند، فصاحت جو فرمانروا، ۽ حريت جو حامي، سياست جي صحرا ۾ تقويٰ جو لباس، جنهن جي زبان ۾ ظالمن لاءِ زلزلو، ۽ مسڪينن لاءِ مرهم هو. سندس تقرير فقط لفظ نہ هئي، بجليءَ جي باريڪين سان ڀريل هڪ فڪري فرياد هئي، جيڪا منبر تي نہ، پر جلسن جو روح روان ۽ روحاني مجلس ۾ عام خاص مستفيض ٿيندا هئا.

سومرو صاحب رح جو اسلوب "قول سديد" جو ترجمان هو. هو نہ فضوليات جو بازيگر هو، نہ مصلحتن جو مسافر. سندس منطق قرآن جي ميدان مان مشڪبر نڪتل، حديث جي هير مان سرسبز ٿيل، ۽ اهلِ حق جي حجرن مان هلندڙ هڪ ايماني آواز هو. هو نہ سياسي سوديبازيءَ جي ساهہ سان سروڪار هو، نہ دنياداريءَ جي ڏنڌن ۾ ڏنڌلو ٿيندو هو. هو تہ حق جو حامي، حريت جو حلف بردار، ۽ الهي امر جو اطاعت گذار هو.

ايم آر ڊي تحريڪ ۾ جنهن وقت منبرن جا مجاهد خاموش ٿي ويا، ميڊيا جا مفڪر مرعوب ٿي ويا، ۽ منصفن جا ميزان مصلحتن ۾ مري ويا، تنهن وقت هي نڊر نالائقن لاءِ نفي بڻيو. هو اڪيلو هو، پر اڪيلو نہ رهيو، ڇو تہ سندس لفظن جي لهر عوامي ايمان کي اميد ۾ بدلائي ڇڏي.

ڊاڪٽر خالد محمود سومرو صاحب جي فڪر ۾ فقر جي خوشبو، ۽ فتوحات جي فڪر هئي. سندس علمي پس منظر ۾ "دارالعلوم حقانيہ" جي روحانيت، "الازهر" جي وسعت، ۽ "جمعيت علماءَ اسلام" جي وفاداري گڏيل هئي. هو جماعت جو

جنرل سيڪريٽري نہ، پر هڪ جهاد جو جنوني مجاهد هو، جيڪو امارتِ اسلاميہ جي اميد کي سنڌ جي سرزمين ۾ زنده رکڻ آيو هو.

سومرو صاحب رح جو سچ، صوفيت کان بہ باصفا، سياست کان بہ پاڪ، ۽ شهادت جي شوق سان سرشار هو. هو نہ ڊڄي سگهيو، نہ وڪامي سگهيو، نہ ڀڄي نڪتو. هو تہ "الحق من ربکم" جو اعلان ڪندڙ، ۽ "و لا تخافون لومة لائم" جو عملي ترجمان هو.

سندس لاءِ قتل جون ڌمڪيون ڪا نئين ڳالھ نہ هيون، پر ڪنول جي خوشبوءَ وانگر مسلسل ساڻس گڏ هيون.

جيئن حضرت عمر فاروق رضہ پنهنجو سفر سجدي ۾ مڪمل ڪيو، تيئن سومرو صاحب بہ فجر جي سنت ادا ڪندي پنهنجي سفر کي شهادت جي شفق سان سينگاريو. هو پنهنجي رب سان ملاقات لاءِ تيار هو ـ هو اڪثر شعر پڙهندو هو

هر سوء مچلتی کرنوں میں افسوں شب غم توڑ دیا
اب جاگ اٹھیں ہیں دیوانیں دنیا کو جگاکر دم لیں گے
سوچا ہے قتیل اب کچھ بھی ہو ہر حال میں اپنا حق لینے گے
عزت سے جیئے تو جی لیں گے یا جام شہادت پی لیں گے

هڪ اهڙو روحاني لمحو، جتي خون نہ پر قربت جي قيمت ادا ٿي.

شهادت سندس نصيب جو نوشتو هئي، ۽ نصيب جو نوشتو ڪنهن کان بہ نٿو بدلجي. هو ڄاڻي چڪو هو تہ هن دنيا ۾ سندس قيام عارضي، پر قيامت تائين سندس پيغام دائمي رهندو. "مقصد تان انچ بہ نہ هٽيو" هي جملي سندس حياتيءَ جي جامع ترجمان بڻجي ويو.

لاڙڪاڻي جي ڌرتيءَ تي جڏهن سندس جنازي جا منظر ڏٺا ويا، تڏهن سنڌ جي هوائن ۾ حزن ۽ حوصلو گڏ ٿي ويا. هر اک ۾ اشڪ، هر دل ۾ عهد هو. جمعيت جي قافلي لاءِ هي نہ فقط هڪ نقصان، پر هڪ نصيحت هئي تہ دين جي داعيءَ کي موت ماريندو ناهي، پر امر ڪندو آهي.

مولانا فضل الرحمان لاءِ هو فقط ڪارڪن نہ، پر ڪمانڊر هو. سندس وفاداري وقت جي طوفانن ۾ بہ نہ ٽٽي، سندس نيت ڪنهن نظام جي نيرنگيءَ ۾ بہ نہ

مٽي. هو اهو سپاهي هو، جنهن جو هٿ دعا لاءِ مٽي، ۽ دل دفاعِ اسلام لاءِ مستعد هئي.

سومرو صاحب رح جو فڪر "دين ۽ دنيا جي جدائيءَ" جي نفي هو. هو مسجدن کان سياست تائين قرآن جو قانون ڏسڻ چاهيندو هو. سندس تقريرن ۾ حديث جو حُسن، ۽ حڪمت جی حلاوت هو. جڏهن هو سينيٽ ۾ ڳالهائيندو هو، تڏهن مخالف مدهوش ۽ محو ٿي ويندا هئا، ڇو ته سندس دليلن ۾ دلسوزي هئي، ۽ انداز ۾ الٰهي انشراح.

آهي افسوس ته اهڙا حريت پسند وجود اڄ ناياب آهن، جن جي نيت ۾ نه نفعو پر نجات هوندي هئي. سومرو صاحب انهن شخصيتن مان هڪ هو، جن جي لفظن ۾ وفا جو وضو، ۽ عمل ۾ عشق الاهي جي امانت هو.

اڄ سندس ورسيءَ تي، سنڌ جي فضائن ۾ اڄا به سندس نالي جو نور گونجي ٿو. منبرن جا مصباح، محرابن جا مؤذن، ۽ مجلسن جا مدبر سڀ سندس مغفرت دعائن ۾ محو آهن.

هو ويو نه، هو رهندو . پنهنجي لفظن ۾، پنهنجي صفن ۾، پنهنجي لوهاڻي لهجي ۾.
سندس شهادت "قلم جو قسم" جي تصديق بڻجي وئي.
سندس حياتي "سيرت جي سنيال" جو سبق بڻجي وئي.

هي دور، جيڪو دولت تي فخر ڪري ٿو، سومرو صاحب رح جي فڪر کي پيهر پڙهي، ته کيس معلوم ٿيندو ته حقيقي دولت فقط عقيدت آهي، نه اقتدار.

دعا آهي ته رب رحيم، ان فجر جي فداڪار کي جنت الفردوس ۾ انبياءَ جي پاڇي ۾ جڳهه عطا فرمائي، ۽ اسان کي سندس فڪر جي پيچرن تي هلڻ جي توفيق عطا فرمائي.

مخدوم طالب المولي
شاعري جو فني فڪري جائزو:

سنڌ جي سرزمين تي جڏهن بہ پيار، محبت ۽ چاهت جي خوشبو وڪري ٿي، تڏهن مخدوم محمد زمان طالب المولی جو نالو دلين تي گلن جي خوشبوءَ وانگر ڇانئجي ويجي ٿو. طالب المولی جو ڪلام رڳو شاعري نہ پر دلين جي ڌڙڪنن، روح جي سرگمن ۽ عشق جي آهنگ جو اهو ميلاپ آهي، جيڪو پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ کي هڪ ئي وقت ۾ وجداني سفر تي وٺي ويجي ٿو. سندس شاعريءَ جو هر مصرعو محبت جي ماکيءَ سان ڀريل آهي، هر ڪافي چاهت جي چوڌاري ڦڪڙيل آهي ۽ هر غزل وفا جي واعدن جو آئينو آهي.

1.عشق جي آهنگ ۾ غزل:

طالب المولی سنڌي غزل جي دنيا ۾ عروضي شاعريءَ جو اهو اوائلي فنڪار هو، جنهن پنهنجي شاعريءَ کي وزن ۽ بحر جي اهڙي حسن سان سنواريو، جو هر مصرعو موسيقيءَ جي ڌن بڻجي ويو. سندس غزلن ۾ پيار جي پريت، چاهت جي چرچو ۽ محبت جي موسيقي ائين سجايل آهن، جيئن ڪنهن باغ ۾ گلن جا قطار.هڪ طرف سندس غزلن ۾ عاشق جي دل جي درد جا ساز وڄن ٿا، تہ ٻئي طرف وصال جي اميدن جا راڳ بہ ٻڌڻ ۾ اچن ٿا. سندس لفظن ۾ اهڙي موسيقي آهي، جيڪا ڪنن مان دل تائين پهچي، ۽ دل مان اکين تائين ڳوڙها بڻجي لڙي پوي.سندن هڪ غزل پيش ڪجي ٿي.

داغهائي هجر ڪان سينو گلستان ٿي ويو
عاشق مهجور يعني گل بدامان ٿي ويو
1.تنهنجو عاشق چشم تر،چاڪ گريبان ٿي ويو
شاهد بي پير ان تي هي بہ احسان ٿي ويو
2.بي سرو ساماني آخر،هن جو سامان ٿي ويو
تنهنجو عاشق نيٺ صدر بزم رندان ٿي ويو
3.هن طرح سان نيٺ منهنجو مشڪل آسان ٿي ويو
درد دل واسطي،خود درد درمان ٿي ويو

4.تون هلي آئين تہ منهنجي گهر چراغان ٿي ويو
ذرو ذرو تنهنجي آمد کان درخشان ٿي ويو
5.هي قصور آهي نظر جو ورنہ هو آ بي نقاب
ڪثرت انوار ۾ رخ هن جو پنهان ٿي ويو
6.چشم گلگون جي اشاري سان اٿيو واعظ بہ پي
شڪر جو ساقيءَ هٿان ڪافر مسلمان ٿي ويو
7.با تبسم تيغ ابرو سان جڏهن هن وار ڪيا
ٿو خدا ڄاڻي تہ هر هڪ زخم خندان ٿي ويو
طالب مولي جو هو معبود ۽ مسجود ٿيو
قلب شاهد آهي دلبر منهنجو ايمان ٿي ويو

2.نغمگي ۽ محبت جو سنگيت:

طالب المولی جي ڪلام ۾ نغمگي فقط فني خوبي ناهي، پر اها محبت جو اهڙو معجزو آهي، جيڪو ساز ۽ آواز سان گڏجي پڙهندڙ جي روح کي ڇهي ٿو. "پوئواري"، "وير ورھ جي واهي"، "لاڳاپا لاهي" جهڙا لفظ نہ رڳو هن آواز حرف جا نمونا آهن، پر اهي محبت جي موسيقيءَ جا سر بہ آهن.جڏهن فنڪار سندس ڪافيون ڳائين ٿا تہ ڄڻ محبت جا پرين سڏ ڪري رهيا هجن. سندس ڪلام پڙهندڙ جي دل ۾ يادون جاڳائي ٿو، ڪنهن جي محبت جي ياد، ڪنهن جي هجرت جو درد، ڪنهن جي چاهت جو سڏ.

3.چاهت جو چنگ:

طالب المولی جي شاعريءَ ۾ سڀ کان وڏي خوبي اها آهي تہ سندس ڪلام ڳائڻ جي لاءِ ڄڻ پيدا ٿيو هجي. اهو ئي سبب آهي جو هر فنڪار، هر سنگيتڪار ۽ هر عاشق سندس لفظن کي نغمي جي صورت ۾ پيش ڪرڻ پسند ڪري ٿو. سندس شاعري موسيقيءَ سان ڳنڍجي جڏهن سامهون اچي ٿي، تڏهن محبت جا منظر کلن ٿا، چاهت جون راهون کلي وڃن ٿيون ۽ عاشقن جا آهنگ زنده ٿي وڃن ٿا.هڪ غزل ۾ چون ٿا

هو محفل ۾ ئي ماري ٿو، مقتل ۾ اسان جو ڇا
شهيد ناز آهيون،تيغ قاتل سان اسان جو ڇا

جڏهن محبوب منهن موڙيو ته باقي بچيو ڇا آهي
چمن سان گل سان سبزي سان عنادل سان اسان جو ڇا
خدا جو ٿيو ڪرم هردم رهون ٿا حق جا طالب

4.ڪافيءَ ۾ محبت جو چرچو:

مخدوم طالب المولی جي ڪافيون محبت جي موسيقيءَ جا شاهڪار آهن.

سندس هڪ مشهور ڪافي:

"تو دلڙي يار ڏتاري، پوءِ ير ڪانه ڪئي پوئواري"

هن ڪافي ۾ لفظ "يار" ڄڻ محبت جي جهان جو محور آهي. يار جنهن لاءِ دل ڏڙڪي ٿي، يار جنهن لاءِ اکين ۾ آهون ۽ لبن تي دعائون آهن. "ڏتاري" ۽ "پوئواري" جهڙا لفظ عاشق جي بيقراريءَ ۽ محبوب جي بي نيازيءَ کي ائين بيان ڪن ٿا، جيئن ڪنهن زخمي دل مان سڏ نڪري.

آخري بند: محبت جو معراج

"طالب المولی آهي ٻئي ساڻ پلا پيو ڇا هي،
رس تنهن کي قرب مان ڪا هي، پيا لڳ لاڳاپا لاهي.
ڇڏ وير ورھ جي واهي، ڪير سينو توسان ساهي.
اھا طاقت ڪنهن کي ناهي، اڇ مون وٽ گاهي ماهي.
لاهه برھ جي باھ ٻهاري، الا پوءِ يار."

هن بند ۾ هن آواز لفظ، موسيقي ۽ عشق جو جمال گڏجي ٿو وڃي. "وير ورھ"، "برھ جي باھ"، "لاڳاپا لاهي" جهڙا جملا نه فقط آواز جي تسلسل پيدا ڪن ٿا، پر محبت جي پيغام کي به امر بڻائي ڇڏين ٿا. هتي شاعر ڄڻ عاشق جي زبان بڻجي ٿو، جيڪو پريںءَ کي پڪاريندي ٿو چوي: “سڀ لاڳاپا ڇڏي ڏي، سڀ غم وساري ڇڏ، ڇو ته مون کان سواءِ توسان دل جو ساھ ڪير پري سگهندو؟”

5.عالمي سطح تي محبت جو پيغام:

طالب المولی جو ڪلام صرف سنڌ تائين محدود نه رهيو. هندستان، سنگاپور ۽ ٻين ملڪن تائين سندس ڪلام جي گونج ٻڌڻ ۾ آئي. سندس ڪافيون فنڪارن جي آواز ۾ جڏهن ريڊيو ۽ ڪيسٽن وسيلي دنيا تائين پهتيون ته محبت جو اهو پيغام سرحدن کان مٿانهون ٿي ويو. اهو ئي ڪمال آهي شاعر جي محبت پريو

پيغام جو، جيڪو قومن ۽ نسلن کي ڳنڍي ٿو.

6.محبت جو درويش شاعر:

طالب المولیٰ جي شاعريءَ ۾ دنياوي عشق سان گڏ روحاني عشق جا رنگ به نمايان آهن. سندس لفظن ۾ پريمءَ جي ڳولا رڳو ظاهري نه آهي، پر اها وصالِ الٰهيءَ جي تلاش به آهي. اهو ئي سبب آهي جو سندس ڪلام پڙهندي يا ٻڌندي دل ۾ صرف ڪنهن انسان جي محبت نه پر محبوبِ حقيقيءَ جي چاهت جاڳي ٿي.هڪ هنڌ پاڻ فرمائين ٿا

ڇا ياد اٿئي پهرين ملاقات صنم.
تو هئي جا تڪلم جي ڪئي خيرات صنم.
والله وساري ته آئون نٿو سگهان
تو ساڻ محبت جي شروعات صنم

7.نتيجو:

مخدوم طالب المولیٰ سنڌي شاعريءَ جو اهو شاعر آهي، جنهن لفظن ۾ محبت جو جادو، مصرعن ۾ نغمگيءَ جو سنگيت ۽ ڪافين ۾ چاهت جو چرچو پيدا ڪيو. سندس ڪلام عاشقن جي زبان، فنڪارن جي سر ۽ ٻڌندڙ جي دل ۾ اڄ به زنده آهي. هو محبت جو اهڙو مينار آهي، جنهن جي روشنيءَ ۾ دلون به گرم ٿين ٿيون ۽ روح به روشن ٿين ٿا.طالب المولیٰ جو هر بيت، هر ڪافي ۽ هر غزل محبت جو پيغام آهي، جيڪو ٻڌائيندو رهي ٿو ته:

"پيار ئي زندگي آهي، محبت ئي موسيقي آهي، چاهت ئي شاعري آهي."سائين جن هڪ هنڌ چون ٿا.

اگر خدمت ڪرڻ جي ناهِ طاقت طالب مولي
ته پوءِ مخدومي دنيا ۾ وڏو منصب ڪونهي ڪو
اهو آهي ناز نعم سان پليل هڪ سجاڳ دل جو پيغام

(2)مخدوم طالب المولي ڪافي جو باڪمال شاعر:

سنڌي ادب جي آسمان تي مخدوم محمد زمان “طالب المولیٰ” جو نالو ڪنهن درخشان ستاري کان گهٽ ناهي.اهڙو ستارو، جيڪو پنهنجي فن، فڪر ۽ فيض سان فقط هڪ دور کي نه پر صديون منور ڪندو رهندو. سندس ڪافي، سنڌي

شاعريءَ جو هڪ اهڙو سنگ ميل آهي، جنهن ۾ صوفيانہ سوز، موسيقيءَ جا موتي ۽ زبان جو زيبائش گڏجي هڪ نئون جهان تخليق ڪيو آهي.سنڌي ادب جي آسمان تي مخدوم محمد زمان "طالب المولىٰ" جو نالو هڪ اهڙي روشن ستاري جيان آهي، جيڪو پنهنجي فڪر، فن ۽ فصاحت سان صديون روشني ڏيندو رهندو.سندس ڪافي صرف صنف تائين محدود نہ رهي، بلڪہ فڪر ۽ فن جي فضا ۾ اهڙو چراغ ٻڌجي روشن ٿي، جو سنڌي ادب جي لائبريريءَ کي نئين لهجي، نرالي نزاڪت ۽ نرميءَ سان سنواريو.مخدوم طالب المولىٰ جي ڪافين ۾ خلوص جو خوشبو، عرفان جو آبشار، ۽ عشقِ رسول ﷺ جو نوبهار نظر اچي ٿو. سندس ڪلام ۾ لفظن جي لڙهين سان معنائن جا موتي جڙي وڃن ٿا، جتي هر بيت ۾ بنيادي پيغام، ۽ هر مصرع ۾ معنوي مقصد سمايل آهي. سندس فن جو وڏو ڪمال اهو آهي تہ هو عام ماڻهوءَ جي دل تائين پيغام کي پهچائڻ لاءِ سادو پر سچو انداز اختيار ڪري ٿو، پر ان سادگيءَ ۾ بہ فصاحت جي فيض ۽ بلاغت جي باريڪي محسوس ٿئي ٿي.

سندن هڪ ڪافي هيٺ ڏجي ٿي.

ٿلهہ:برهہ ڪيو بيمار.محب اچي رس مهل اها اٿئي!

1.حاذق ڪيئي حڪيم پڇايم،واري واري ويچ وهايم.
ڪونہ مليو ڪو قرار ،محب اچي رس مهل اها اٿئي

2.ڪيئي ڪرايم چنبا ڦيٽا،درد وڌي ٿيا ٻيٽا ٽيٽا
آهين تون آذار،محب اچي رس مهل اها اٿئي

3.ڦڪين ستين مان فرق نہ پيئڙو،ويتر نينهن نهوڙي نيئڙو
ٿيو دارون دل آزار،محب اچي رس مهل اها اٿئي

4.سڄڻ سائين سوالي آهيان ،مئي محبت جو موالي آهيان
پيارڻ جو ڪر پيار،محب اچي رس مهل اها اٿئي

5.حاڪم سائين حبيب بہ توئي،طالب لاءِ طبيب بہ تون ئي
هادي حڪمت دار،محب اچي رس مهل اها اٿئي

1.فڪري پهلو:

مخدوم صاحب جي ڪافين جو بنيادي فڪر الله جي وحدانيت، حضور ﷺ جي

عشق، ۽ انسان جي روحاني تربيت آهي. سندس شاعريءَ ۾ وحدت الوجود جو
وهڪرو، تصوف جو تصور، ۽ عرفان جي اک صاف نظر اچي ٿي. هو ڪڏهن درد
دل سان دعا ڪري ٿو، ڪڏهن محبتِ رسول ﷺ سان ڪافيءَ جي درد ۾ روشني
جا ڏيئا ٻاري ٿو، ۽ ڪڏهن انساني اخلاق جي اصلاح لاءِ سچائيءَ سان سرگوشي
ٿو ڪري.

2.فني اسلوب:

طالب الموليٰ جي ڪلام جو فني رنگ سنڌي ڪلاسيڪي شاعريءَ جي روايت
سان ڳنڍيل آهي، پر هن پنهنجي فني قوت سان ان ۾ نواڻ پيدا ڪئي.قافيہ
بنديءَ جي خوبصورتي، رديف جي رواني، ۽ لفظن جو جادو سندس ڪافين کي
وڌيڪ دلڪش بڻائي ٿو. مثال طور هو هڪ ئي لفظ جي گهڻن معنائن کي اهڙي
نفاست سان استعمال ڪري ٿو، جو پڙهندڙ فني جمال ۽ فڪري ڪمال ٻنهي مان
لطف اندوز ٿئي ٿو.

3.ادبي اهميت:

سندس ڪلام سنڌي ادب ۾ هڪ اهڙو خزانو آهي، جيڪو پڙهندڙن کي فڪري
روشني سان گڏ ادبي سرشاري پڻ بخشي ٿو. ڪافيءَ جي صنف ۾ طالب الموليٰ
جو ڪردار هڪ اهڙي سرواڻ شاعر جو آهي، جنهن نہ فقط ڪافيءَ کي مقبول
بڻايو، پر ان کي فڪري ارتقا جو اوزار بہ بڻايو. سندس لفظن ۾ درد بہ آهي، دعا
بہ آهي، ذات بہ آهي، ذاتءَ بہ آهي، جنهن ڪري هو ادبي دنيا ۾ امر ٿي ويو.
مخدوم طالب الموليٰ جي شاعريءَ ۾ قافيہ بندي اهڙي لطيف لڙهي ٿي جيئن
مالها ۾ موتي، ۽ لفظي هڪجهڙائي اهڙي حسين جڙي ٿي جيئن هير ۾ خوشبو.
سندس مصرعون معنوي موسيقي پيدا ڪن ٿيون:درد ۾ ذات، دعا ۾ ديدار،عشق ۾
عرفان، عرفان ۾ آذار،لفظن ۾ لوچ، لئي ۾ لهر،سچ ۾ سونهن، سر ۾ سحر.اهڙي
لفظي لچڪ ۽ معنوي ماٺ کيس سنڌي شاعريءَ جو اڻ مٽ شاعر بڻائي ٿي.

4.نتيجو:

مخدوم طالب الموليٰ صرف هڪ ڪافي گو شاعر نہ، بلڪہ سنڌي ادب جو هڪ
اهڙو روحاني شاعر آهي، جنهن فن کي فڪر سان، ۽ ادب کي عشق سان
سينگاريو. سندس ڪلام سنڌ جي صوفيانہ ورثي کي نئين سرواڻ عطا ڪيو، ۽

سندس ڪافين ۾ هميشہ لاءِ هڪ روحاني سرور، هڪ ادبي سونهن، ۽ هڪ فڪري روشني سمايل رهندي.

9 نومبر ورسي جي نسبت سان
استاد بخاري

استاد بخاري سنڌي ادب جي هڪ اڻ وسرندڙ ۽ انمول شخصيت آهي. انهن جو اصل نالو محمد شاهه بخاري هو، پر ادبي دنيا ۾ استاد بخاري جي نالي سان مشهور ٿيو. سنڌي ادب جي آسمان تي انهن جو نالو هڪ روشن ستاري وانگر آهي، جيڪو نه رڳو الفاظن سان دلين کي روشن ڪري ٿو، پر فڪر ۽ شعور جا روشن پيمانا پڻ متعارف ڪرائي ٿو. استاد بخاري نه صرف هڪ شاعر، تخليقڪار ۽ ادبي مفڪر هئا، پر هڪ استاد، هڪ فڪري قائد، ۽ سماجي شعور جي علمبردار به هئا. انهن جون ادبي خدمتون سنڌي ٻولي، ادب، ثقافت، ۽ تعليم ۾ اهڙي شدت سان گڏجي ويون آهن جو انهن جو اثر اڄ به زنده آهي ۽ ايندڙ نسلن کي راهه ڏيکاري ٿو.

1.ادبي تحرڪ ۽ تخليقي جهان:

استاد بخاري جي ادبي زندگي هڪ فڪر جي فضا، هڪ لفظن جي لوڪ، ۽ هڪ تخليق جي تپش سان ڀريل هئي. انهن جا ڪتاب، افسانا، ڪهاڻيون، ۽ شاعريءَ جون تخليقون سنڌي ادب جي نئين راهه کولي ڏنيون. انهن جو ادب سنڌي سماج جي هر پهلو، ثقافتي پهچ، ۽ تعليمي حاصلات جو آئنو آهي. استاد بخاري جي تخليق ۾ ماڻهن جي زندگيءَ جا رنگ، محنت جا سر ذرتي ۽ قوم جي محبت جا سُر هڪ گڏيل درياءَ وانگر وهندا آهن

بيت :

جو قوم جياري اهو جيئندو رهندو
جو عام اجاري اهو جيئندو رهندو
مونکي تاريخ تقدير ڏني پڪ آهي
جو سنڌ سنواري اهو جيئندو رهندو.

انهن جا الفاظ، لفظن جا جادو، ۽ بيتن جا سُر سنڌ جي سماجي، ثقافتي، ۽ فڪري فضا کي نئين روشني سان مالا مال ڪن ٿا. استاد بخاري جو ادب هميشه

زندگيءَ جي سچائي، محبت، ۽ جدوجهد جي ترجماني ڪندو آهي.

2.تعليمي خدمتون:

استاد بخاري نہ صرف تخليقڪار، پر هڪ استادِ پڻ هئا پهرين پرائمري استاد بعد ۾ ليڪچرار ٿيا. انهن سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب ڪي پنهنجي تدريس، نصاب سازي، ۽ شاگردن سان تعلق ذريعي پروان چڙهائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو. استاد بخاري جو مقصد هميشہ اهو رهيو تہ هر نسل سنڌي ادب جي قيمت سمجهي، زبان جي مٺاس محسوس ڪري، ۽ فڪر جي وسعت حاصل ڪري.ڌرتي جي ڌرتي دشمني سندن رت ۾ شامل هئي.

بيت:

اغيار سان اقرار ڪيئن اهو ٿيندو
۽ يار سان انڪار اهو ڪيئن ٿيندو
استاد بخاري ڪي ڪٽي دفن ڪريو
ڌرتيءَ ڪان ڌار اهو ڪيئن ٿيندو.

انهن جي تعليم شاگردن لاءِ صرف علم جي روشني نہ، پر زندگيءَ جي راهہ ۽ شعور جي ستارو هئي. استاد بخاري جي هر سبق ۾ الفاظ جي تجنيس، معنوي ربط، ۽ فڪري تناظر اهڙي طرح موجود هو جو شاگردن جو دل ۽ دماغ ٻئي روشن ٿيندا هئا.

بيت :

ويهي تون نہ وسار مٿان تون بہ نہ وڃي وسري
ڏڪيا سڪيا ڏينهڙا گونگر منجھ گذار
انهن جي لهہ سار جيڪي سارن توکي سڪ سان

استاد بخاري جي تدريس ۾ تجنيسِ حرفي، قافيہ، رديف، ۽ معنوي هم آهنگي اهڙي هئي جو شاگرد لفظن جي جماليات ۽ فڪر جي گهرائي ٻنهي سان روشناس ٿيندا هئا.

3.ادبي تنظيمون ۽ فڪري قيادت:

استاد بخاري پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪيترين ئي ادبي تنظيمن ۾ سرگرم رهيا ۽ سنڌي ادب ڪي جديد دور سان هم آهنگ ڪرڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو. انهن سنڌي

محفلن ۽ ادبي مجلسن کي هڪ نئين روح سان مالا مال ڪيو، نئين سرشتي، نئين سرسري، ۽ نئين فڪري راهه متعارف ڪرائي.

انهن جي قيادت ۽ ادبي فڪر سنڌي ادب ۾ هڪ روشن چراغ وانگر آهي، جيڪو هميشه نون شاعرن ۽ ادبي شخصيتن کي راهه ڏيکاري ٿو.

4.صحافتي خدمتون ۽ شعور جي آگاهي:

استاد بخاري سنڌي صحافت ۾ پڻ هڪ روشنيءَ جو چراغ هئا. انهن اخبارن، رسالن ۽ اشاعتي مواد ۾ ادب، ثقافت، ۽ سماجي شعور کي اڳتي وڌايو. انهن جا مضمون ۽ تحريرون نه صرف ادبي لحاظ سان ممتاز هيون، پر سماجي شعور ۽ قومي شعور جا به روشن پيمانا کولي ڇڏيا.

استاد بخاري ريڊيو جي دنيا ۾ 1976ع ۾ پير پاتائين ۽ سندس پهريون ڪلام منظور سخيراڻي جي آواز ۾ جهر جهنگ مشهور ٿيو:

ڪلام:

دنيا ڏايي ساڙولي ڏينده ڪانه ڏسڻ

مون ڏي نيڻ نه ڪڻ

انهن جي پهرين ڪلام سان سنڌي عوام ۾ هڪ نئون جوش، نئون شعور، ۽ نئون احتجاج پيدا ٿيو. استاد بخاري جو هر لفظ، هر سُر، ۽ هر بيت سنڌي عوام کي پنهنجي سچائي ۽ فڪر سان ملائي ٿو.

5.ڪتاب، شاعري.

استاد بخاري جا ڪتاب ۽ شعري مجموعا سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ نئون انداز، هڪ نئون رنگ، ۽ هڪ نئون سُر متعارف ڪرائين ٿا. انهن جو ادب سنڌي عوام جي محنت، جدوجهد، محبت، ۽ ثقافتي ورثي جو روشن عڪس آهي.پاڻ صوفيائو ڪلام به خوبي سان ادا ڪيو اٿائين.

بيت.

ننڊ ڪندي نابود ٿيون جاڳي تا جهلجون

هتندي رهندي هيسجون وتندي تا ويجون

ڇرجون تا چپ ڪئي ڪڇندي تا ڪسجون

اڙجو تا اڙجون هن ڪاري ڪاتي ڪاڪ ۾

استاد بخاري اسان وٽ موجود ناهي پر سندس فڪر اڄ بہ زندھ آهي.
منظور سخيراڻي جي آواز ۾
سندس ڪلام جا ٻول آهن.
ڪلام...
استاد آخر هلڻون آ هن دنيا کي ڇڏڻو آهي
جي جيئڻو ٿئي دل دل ۾ ڇم مصروف آهي تن من دم
هي ڪم هي ڪم هي غم هي غم
مصروف آهي تن من دم
استاد بخاري جي هڪڙي ڪافي جنهنجو جو موضوع پراڻو آهي پر احتجاج ۽
فڪر نئون هو جيڪو امر ٿي ويو.
ڪافي:
مان ڪيئن سيج سمهان منهنجا ماروئڙا منهنجا سانگيئڙا پڌري پٽ سمهن.
انڪان علاوہ منظور سخيراڻي جي آواز ۾ هڪ ٻيو تمام مشهور گيت آهي...
ڪلام...
هر ڪم ڪار ۾ بہ چار مجبوريون
تنهنجي پيار ۾ هزار مجبوريون
استاد بخاري جي هڪ بهترين عروضي غزل گو شاعر پڻ هو آهي.سندن هڪ
تمام اوائلي ۽ پياري غزل آهي.
غزل:
حسن کي ڳورو ڪيم ۽ عشق کي هلڪو ڪيم
هيئن ڪرڻ ڪپندو نہ هو مونکي الائي ڇو ڪيم
1 بند
خوش نہ ٿي ناصح نمازي
مونکي مسجد ۾ ڏسي.
منهنجي نيت نينهن جي هئي سونهن کي سجدو ڪيم.
2.بند
پاڻ کي تڪليف ڏئي دل جي دل راضي رکيم.

جسم جو ٿورو ڪنيم پر روح تي ٿورو ڪيم.
3.بند
حسن جي آڳر وٺي هڪ ڀار جيان هلندو رهيس.
زندگي جو پيچرو اوکو ائين سوکو ڪيم.
4.بند
زلف ڪنهن جي جا ڪٽي زنجير پاتم پيار جي.
روح هو رولاڪ سو رولاڪ کي سوگهو ڪيم.
5.بند
حسن آهي بي بها ۽ دل بہ آهي بي بها.
بي بها تي بي بها ڏئي بي بها سودو ڪيم.
6.بند
عقل کي ڪجھ اعتراض آهي ۽ دل کي اعتبار
هن ٿورو چنبيم ۽ هن کي البيلو ڪيم.

شاهه عبدللطيف ڀٽائي ۽ سچل سرمست کان پوءِ استاد بخاري واحد شاعر آهي جنهن کي گائڪي جي ميدان ۾ شهرت حاصل ڪئي.

6.ادبي ورثو:

استاد بخاري جو ادبي ورثو صرف تخليقي ڪم تائين محدود ناهي، پر انهن جو اثر سنڌي ادب، ثقافت، تعليم، ۽ سماج تي هڪ روشن انقلاب آهي. انهن جو لکڻ، تدريس، ۽ ادبي قيادت نئين نسل لاءِ هميشہ هڪ چراغِ راهه بڻيل آهي.

استاد بخاري جو اندازِ بيان، تجنيسِ حرفي، ۽ ادبي صنف سنڌي ادب ۾ هڪ مثال بڻجي ويو آهي. انهن جا لفظ، بيت، ۽ ڪلام هميشه سنڌي شعور کي جاڳائيندا رهندا.

استاد بخاري کي پيتا...

چيٽ جي هوائن جهڙا هلڪا جهونڪا، لفظن جي مٺاس، ۽ معني خيز اظهار سنڌي ثقافت ۽ انساني حسن کي اجاگر ڪن ٿا.

آخري لفظ:

استاد بخاري جي سنڌي ادب ۾ خدمتون بي شمار آهن. انهن جو لکڻ، تدريس، ۽

سماجي خدمتون سنڌي ادب، ثقافت، ۽ سماج لاءِ هميشه اهم رهنديون. انهن جو ادبي ورثو اڄ به زنده آهي، ۽ ان مان نون تخليقڪارن، شاعرن، ۽ ادبي شخصيتن کي نئين روشني، نئين سوچ، ۽ نئين فڪر حاصل ٿي رهي آهي. استاد بخاري جو جڳتِ ادب ۾ مقام هميشه بلند رهندو، ۽ انهن جو نالو سنڌي ادب جي آسمان تي هميشه روشن رهندو.استاد بخاري جو فن، انهن جو فڪر، ۽ انهن جو شعور سنڌي عوام ۽ سنڌي ادب جي دلين ۾ هميشه زنده رهندو، ۽ انهن جي ياد ۾ سنڌي ادب جي تاريخ هميشه روشن رهندي.آخر ۾ آئون هن مضمون کي استاد جي چيل چئوسٽو تي ختم ڪندس.

هوندئن ته مٽي جي چپٽي آهيان.
جئي سنڌ ته ڏرتي آهيان
سانگين سان گڏ سالگره مان
وچڙي ويس ته ورسي آهيان

ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ
فن،فڪر ۽ شخصيت

ديس ڌرتيءَ جو در محمد درد ڀريل دل سان ديرين ڪان داد وٺندڙ، ديس جي دردن ڪي ذات ٻڌائي، دلين ۾ چنڊ وانگر چمڪندڙ، ڌارين خيالن ڪان دور، ڌرتيءَ جو ڏک ڌاريندڙ، درمحمد پٺاڻ، دنيائي علم جي ڏاهپ سان ديس جي ڌوپ ۾ ڏانءُ ٻڌجي بيٺل.

دولت نه هئي، پر دلير دل هو، ديوانگيءَ جي دڳ تي دير نہ پر ترت سفر ڪرڻ وارو. 25 مئي 1945ع تي حاجي گل محمد جي دلدار ڏيئن واري دلي گهر ۾، خير محمد آريجا، تعلقو ڏوڪري، ضلعي لاڙڪاڻوءَ جي دلپسند ڌرتيءَ تي جنم ورتائين.

ڏور نه هو تہ در محمد نديپڻ ڪان ئي ڌرتي ڏات سان ڏاڍو لڳاءُ رکندو هو. درسگاه جي دروازن ڏانهن دل سان ڏوڪيندو ويو، دڳ دڳ تان ڏسندو، ڏکن، ڏونگرن، ڏنگن ڏاڪڙن رستي ۾ به دانائيءَ جا ديپ ٻاري، ڊاڪٽريٽ تائين جي ڊگري حاصل ڪئي.

ديس جي ڏاهپ لاءِ در محمد جو ڌنل ڏاتن وارو دستور ڏسڻ وٽان آهي. درجنين ڪتابن جي درياءَ مان دانش جون دلپسند موجون وهيون. در محمد جي دل جي ڌڙڪن سنڌ هئي، سندس دلبرانہ دلي لڳاءُ سنڌ جي تاريخ سان گهڻو ويو. ڏسندڙ ڏڪجي پون تہ ڪيئن در محمد وقت جي دريءَ مان وسريل تاريخن ڪي ڏسي، ديوانن لاءِ درياءَ وهائي ڇڏيو.

در محمد نه رڳو ڏاڍو محقق، پر ڏاهو مضمون نويس، ديوانگيءَ سان لفظن جا ٻول پريندڙ هو. ڏهاڪن تائين سنڌ جي سڀ کان وڏي اخبار "ڪاوش" جي دري ڪلي تي صفحي جو در ڪولي، درمحمد انچارج ٿي هر ڏينهن دلي جذبي سان تاريخي ڏهاڙا درج ڪندو رهيو.

دنيا جي ڏهاڪن ڪي ڏسي، در محمد "دري ڪلي ٿي" ذريعي ديس جي دلين ڪي ڏات جا ڏيئا ڏئي ويو. هر ڏينهن جي ديوانگيءَ سان در محمد اهڙا احوال لکندو رهيو، جن ۾ سياسي، سماجي، ادبي، مذهبي ۽ ثقافتي ڏڻين جي پيدائش، وفات، ۽

تارن ۾ گم تاريخن جو داستان هوندو هو.
در محمد جي دل کي ڏس ته عمر جي نائين ڏهاڪي ۾ به جوش، جذبو ۽ جستجوءَ جي جهلڪ اڃا به جوان آهي. پيران سالي جي پڇاڙي ۾ به در محمد يوٽيوب جي دنيا تي "سنڌي تاريخ" جي ديدار سان ڌرتيءَ جي ڏاهپ کي ڏيکاري ٿو. درجنين ڏهاڪن ڪانپوءِ به سندس ذات جو ديپ روشن آهي، هو ڏينهن، شام، ۽ راتين جي دامن ۾ به، تاريخ جا ڏيئا ٻاري، سلام، آڌرياءُ، ۽ سنڌ جي سونهاري ثقافت کي دنيا اڳيان دل سان پيش ڪري ٿو.
در محمد جي ديوانگي رڳو لفظن ۾ نہ، پر عمل جي آئينہ ۾ به ڏسڻ لائق آهي. هو يونيورسٽين جا ميمبر رهيو، ادبي بورڊن جي اجلاسن ۾ ويهندو رهيو، ۽ سنڌ جي ڏاهپ جي ڏنڌي سان وابستہ رهيو. سندس درس، دليل، ۽ داستاني ذات سنڌ جي علمي تاريخ کي اجاري امر بڻائي ڇڏيو.
در محمد پناڻ دراصل هڪ داستان آهي، جنهن جي دل ۾ ديس جي ڏکن لاءِ درد، ذات ڌٽين لاءِ دعائون، ۽ ڌرتي لاءِ ديوانگي آهي. ڏسندڙ لاءِ هو نہ صرف تاريخدان، بلڪ تحريڪ دان، تجزيه نگار، ۽ تحقيق جو تحفو آهي.
سندس تحريرن ۾ ڏاهپ جو ڏس، تاريخ جو تپ، ۽ محبت جي مٺاس آهي. .
سندس يوٽيوب چينل تي روزانو ڏيکاري ويندڙ سنڌي تاريخ، دنيا لاءِ دستاويزي دلڪشي بڻجي چڪي آهي.
دنيا ۾ ڏاهن جا دور ايندا ويندا، پر در محمد جهڙا ذات ڌٽي هر دور ۾ نه هوندا. سندس علمي خزانو، ادبي ذخيرو، ۽ تاريخي بصيرت دراصل ڌرتيءَ جي دولت آهي. هو پنهنجي دروازي تان نه رڳو دل جي دروازي کي کولي ٿو، پر دلين تائين پهچڻ جو ڏانءُ بہ ڏيکاري ٿو.
در محمد جي زندگيءَ جو دؤر، ذاتي دلڪشيءَ ۽ ذات سان ڀرپور آهي. دعا آهي ته رب در محمد جي زندگيءَ جا در ڪليل رکي، سندس علمي خزاني ۾ واڌارو ڪري، ۽ هن ڌرتيءَ جي دردمند ذات ڌٽي جي درگاهه جا در روشن رکي.
آخر ۾
دعائن سان دل ڀري، ادب سان آواز ڏجي، در محمد لاءِ دل جي گهراين سان دعا آهي ته

"رب جي در دردمنديءَ سان دعا آهه الله سائين ڊاڪٽر صاحب کي سلامت رکي، سندس ذات جو ڏيگ جاري رکي، ۽ ديس جي ڌرتيءَ کي هميشه اهڙن ذاهن سان روشن رکي."

سدا سچ سان سجايو، سدا حق کي اُجاريو سين،
قلم سان علم جا ڏيئا، درِ دانش ٻاريو تو
جتي خاموشيءَ ڇانيل هئي، اُتي تاريخ ڳائي ڇڏي،
ورق ورق تي ويساهن جا، نئون رنگ اُڀاريو تو
سچيءَ سنڌي سڃاڻپ کي، ڏنو اوهان جو فڪر نئون،
سدا سچ جا سفرناما، اُها دُنيا کي ٻڌايو تو
نه ٿڪ، نه ڀي ڪو وسوسو، نه ساهه ۾ ڪڏهن سستي،
دعا، دعويٰ، ڏاهپ سان، ادب جو گل مهڪايو تو
درِ "ڪاوش" تان ڪالهه ٻہ، درِ "يوٽيوب" تان اڄ ٻہ.
جفاءِ وفائن جا ويڙهاڪا، اڄا تائين ٻڌايو تو
اوهان جي علم جي روشني، نه رڳو لفظن ۾ قيد آهي،
اُها ته سوچ جو سچ ٿي، دلين تي ٻہ ڇانيو تو
دعا آهي ته دائم ڀي، در محمد رهي روشن،
جنهن علمي آسري تي، هزارين خواب سجايو تو

اڪبر لغاري
فن فڪر شخصيت

سنڌ جي علمي، ادبي ۽ ادراڪي روايتن ۾ اڪبر لغاري جو نالو اُن روشنيءَ جي مانند آهي، جيڪا نہ فقط پاڻ چمڪي ٿي، پر پنهنجي آس پاس جي فضائن کي بہ فڪر جي فجر، فهم جي فن ۽ لفظن جي لو سان منور ڪري ٿي. هن شخصيت جي زندگيءَ جو سفر هڪ سادي ڳوٺ ٽالهي خان لغاري مان شروع ٿيو، پر محنت، مطالعو ۽ مقصدن جي مضبوط تمنا هن کي اُن اوچائيءَ تي آڻي بيهاريو، جتان علم جي آگاڙي تائين سندس آواز، عمل ۽ انداز هڪ مسلسل مثال بڻجي نظر اچي ٿو.

اڪبر لغاري جي زندگيءَ سان ائين جڙيل لڳي ٿو، ڄڻ سندس هر قدم، هر ڪم ۽ هر قلم ۾ اهڙي ئي ترتيب، تسلسل، توجهه ۽ تعمير جو تسلسل موجود هجي.

تعليم، ترقي ۽ تحقيق...

اڪبر لغاريءَ جو تعليمي سفر ائين لڳي ٿو ڄڻ الف کان الياءَ تائين هڪ اهڙو ايماني اعتماد، ادراڪي اهليت ۽ اعليٰ ارادا ساڻ وتندڙ سفر هجي. ڳوٺ جي ابتدائي درسگاهه کان هالا جي هاءِ اسڪول، وري سنڌ يونيورسٽيءَ مان اقتصاديات ۾ ماسٽرس، ۽ پوءِ ڪراچيءَ مان قانون جي ڊگري.هي سڀ رڳو ڊگريون نہ آهن، پر ديس ۽ ڌرتيءَ جي ڏاهپ لاءِ سندس دلي ذميواريءَ جا نشان آهن.

لغاري صاحب جي زندگيءَ جي هر موڙ تي محنت، مقصد ۽ مجتا بار بار موٽي ملن ٿيون. هي بار بار موٽڻ ئي انسان کي اڳتي وڌائي ٿو، ۽ لغاري صاحب جي اوسر جو راز بہ اهو ئي آهي.

ادبي دنيا...

1992ع کان شروع ٿيل سندس ادبي اوج، اڄ بہ قائم و دائم آهي. اڪبر لغاري نہ فقط مضمون نويس آهي، نہ فقط محقق آهي، نہ فقط تنقيد نگار آهي.بلڪہ اهو سڀ ڪجھ آهي، ۽ وڌيڪ بہ. سندس تحريرن ۾ تحقيقي تڪميل سان گڏ ادبي تجليات پڻ نظر اچن ٿيون.

روزاني ڪاوش، ٿماهي مهراڻ، ٿماهي سارنگا ۽ ٻيا ڪيترائي رسالا سندس لکڻين سان اُجالا ٿيندا رهيا. فنونِ لطيفہ تي ائين محسوس ٿين ٿا جيئن لغاري صاحب لفظن کي لو ڏيندو هجي، ۽ لو لفظن کي لافاني لطافت بخشي ٿي.

سندس ڪتاب "سنڌي ادب جو مختصر جائزو" شايد سنڌ جي هر شاگرد جي هٿ ۾ ڏٺو وڃي ٿو. "فلسفي جي مختصر تاريخ" ۽ "ادبي تنقيد جي تاريخ" جهڙا ڪتاب سندس فڪر جي فضا کي وسيع ڪن ٿا. "عمرڪوٽ ايامن کان" ۽ "ڪوي عمرڪوٽ جا" جهڙا مقامي تاريخي ڪم، هن جي سماجي سڃاڻپ جو ثبوت آهن.

اداراتي زندگي...

اڪبر لغاريءَ جي اداراتي ڪيريئر ۾
ڪمشنر، ڪراچي؛ ڪامريڊبن جهڙا ڪم؛ ڪاميابيون مسلسل.
اسسٽنٽ ڪمشنر، سڄل سٽ؛ سيڪريٽري ثقافت؛ سيڪريٽري سماجي ڀهبود؛
سيڪريٽري صنعت؛ سيڪريٽري روينيو.

اهو سڀ ڪجھ هڪ شخصيت ۾ گڏ ٿيڻ رڳو اتفاق نہ، بلڪہ اهليت، ايمانداري ۽ اداراتي اصولن سان وابستگيءَ جو اعجاز آهي. لغاري صاحب جنهن عهدي تي رهيو، اُتي انتظامي انصاف، ادبي اهتمام ۽ اجتماعي احساس جا در کلي پيا.

مختلف عهدن تي سندس ڪم، سندس قوتِ فيصلو ۽ سندس ڪمٽمينٽ جو ڪمال آهي.هڪ اهڙي صنعت جنهن ۾ هڪ ئي حرف بار بار اچي، پر هر ڀيري نئون معنيٰ ڏئي.

لائبريريون.

جيڪا شخصيت علم جي روشنيءَ سان پختي تعلق رکي ٿي، اها فقط پڙهڻ تي قانع نٿي رهندي.اهڙي شخصيت پڙهائڻ، پڙهاڻ ۽ پڙهندڙ پيدا ڪرڻ جو ڪردار پڻ ادا ڪندي آهي.
لغاري صاحب نہ فقط پنهنجي ڳوٺ ۾ علامہ آءِ آءِ قاضي لائبرري قائم ڪئي، پر مانجهند ۾ ’استاد حيدر علي لغاري لائبرري‘ ۽ عمرڪوٽ ۾ ’حليم باغي لائبريري‘ جو بنياد پڻ وڌو.

لائبرريون سندس لاءِ رڳو عمارتون نہ، پر امنگن، اميدن ۽ انسانيت ڪي اوچا ڪرڻ جا اوج آهن.حرفن جي هڙيل هوا، ڪتابن جي ڪنوارين خوشبوئن، ۽ فڪر جي فراغت سان ڀريل هال ڄڻ لغاري صاحب جي سوچن جا سُورمي هجن.

ثقافتي خدمت. شاھ ۽ شيخ ڪان شاهڪار تائين..

اڪبر لغاري جي ثقافتي خدمتون سنڌ جي شعور جي سرشتي سان سڌيون جڙيل آهن.
شاهه عبداللطيف ڀٽائي ڪانفرنس هجي يا شيخ اياز جي فڪري فيسٽوئل، لغاري صاحب هر هنڌ علمي، ادبي ۽ انتظامي اوسر جو امين رهيو آهي.

هن جي ثقافتي ڪم ۾ اهڙي طرح سمايل آهي، جيئن سنڌ جي سرز مين ۾ شاھ سائينءَ جي شاعريءَ جو سرور سمايل آهي. لغاري صاحب لفظن، لوڪ ۽ لورين سنڌ جي ماڻهن ڪي پاڻ وٽ گڏ رکڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو آهي.

شخصي زندگي. محبت، مطالعو ۽ معنويت

سندس گھر ۾ شهناز شورو جهڙي ممتاز اديبہ جي رفاقت، ٻہ ٻار، ۽ علمي ماحول.هي ٻئي ملائي هڪ اهڙي ادبي ۽ اخلاقي فضا پيدا ڪن ٿا، جيڪا هڪ مثالي خاندان جي تصوير پيش ڪري ٿي.
لغاري صاحب جي گفتگوءَ ۾ نرمي، سندس روين ۾ شائستگي، ۽ سندس انداز ۾ انسانيت جو اجلو احساس شامل آهي.

اڄ جو اڪبر لغاري. هڪ علامت، هڪ ادارو، هڪ آواز..

2016ع کان ثقافت کاتي جو سيڪريٽري هجڻ سان گڏ، اڪبر لغاري ثقافتي ذميواريءَ کي صرف نوڪري نہ پر نيت، نزاڪت ۽ نظام جو نئون نظريو بڻائي ڇڏيو آهي. سنڌ جي ثقافت، لوڪ ڪلا، ادب، تاريخ ۽ فن جي هر شعبي ۾ سندس اثر، اهتمام ۽ اهتمام جو اثر نمايان نظر اچي ٿو.

لغاري صاحب جو سفر بہ ترتيب، تربيت ۽ ترقيءَ جو مثال آهي. هن جي زندگي هڪ رسالي، هڪ ديوان ۽ هڪ ڏاهپ ڀريو داستان لڳي ٿي.جتي هر باب ۾ سنڌ، ادب ۽ انسانيت سان بي پناهہ محبت جا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

اختتاميہ اکر...

اڪبر لغاري رڳو نالو نہ، پر هڪ نظرئي جو نعرو آهي. سنڌ جي علمي روايتن ۾ هو هڪ اهڙو انسان آهي، جنهن انتظاميا کي ادب سان، تعليم کي ترقي سان، ۽ ثقافت کي سماجي شعور سان ڳنڍيو آهي.
لغاري صاحب جي زندگيءَ ۾ هر موڙ تي محنت، محبت ۽ معنيٰ بار بار، پر هر ڀيري نئين رنگ، نئين روح ۽ نئين روشنيءَ سان ظاهر ٿين ٿا.

هو سنڌ جي تاريخ ۾ پنهنجي خدمت، شخصيت ۽ فڪر جي فن سان هڪ اهڙو نقش ڇڏي رهيو آهي، جيڪو وقت جي وهڪري ۾ به وسرندو نه، بلڪه وڌيڪ اُڀرندو رهندو.

فقير محمد سنڌي
فن فڪر ۽ شخصيت

سنڌ جي سرزمين، جيڪا صوفين جي صدقي ساهه ڪٽي ٿي، جيڪا شاعرن جي سوچ سان سجاتي وڃي ٿي، ۽ جيڪا اديبن جي قلم سان قسمت لکي ٿي، اها جڏهن به ڪنهن سپوت کي جنم ڏئي ٿي ته اهو جنم فقط ڄمڻ نه، پر جاڳڻ هوندو آهي. اهڙو ئي جاڳرتا جو نالو، اهڙو ئي قلم جو قافلو، اهڙو ئي لفظن جو ولولو آهي فقير محمد سنڌي.

جنهن جو جنم 7 جنوري 1983ع تي ٿيو، پر جنهن جو فڪر اڄ به جوان، جاندار ۽ جاڪوڙيندڙ آهي.

فقير محمد سنڌي فقط هڪ شخص نه، پر شخصيتن جو پيڪر آهي؛ فقط هڪ ليکڪ نه، پر لکڻين جو لشڪر آهي؛ فقط هڪ نالو نه، پر نالن جو نشان آهي. هو نثر نويس آهي، پر اهڙو نثر نويس، جنهن جي نثر ۾ نظم جو نغمون، تشريح جو چمڪو، ۽ تاريخ جو تاثر سمايل آهي. هو ڪهاڻيڪار آهي، پر اهڙو ڪهاڻيڪار، جنهن جون ڪهاڻيون ڪردار نه، پر ڪردار ڪهاڻيون بڻجي وينديون آهن. هو ريڊيو ڪمپيئر آهي، پر اهڙو ڪمپيئر، جنهن جي آواز ۾ اعتماد جو اعلان، محبت جو مينهن، ۽ سچ جو ساز وڄي ٿو.

تعليم جي ميدان ۾ هو ايم اي پاس آهي، پر سندس اصل پاسپورٽ علم آهي، سندس اصل سڃاڻپ شعور آهي، ۽ سندس اصل سرمايو مطالعو آهي. هو سنڌ جي تاريخ کي رڳو ورجائي نٿو، پر وڪ ڪري کولي ٿو؛ هو سنڌ جي منظر پسمنظر کي رڳو بيان نٿو ڪري، پر تصوير بڻائي پيش ڪري ٿو؛ ۽ هو سنڌ جي سونهن سمبارا کي رڳو ساراهي نٿو، پر مبالغہ سان محبوب بڻائي ٿو. سندس لفظن ۾ سنڌ فقط ڌرتي نه، پر ڌڙڪندڙ دل آهي؛ سندس جملي ۾ سنڌ فقط موضوع نه، پر مقصد آهي.

فقير محمد سنڌي قلمڪار ڪوي ڪتابن جو مصنف آهي، پر ڪتاب سندس انتها نه، ابتدا آهن. سندس لکڻيون صفحن تائين محدود ناهن، پر ذهنن ۾ داخل ٿين

ٿيون؛ اخبارن ۾ ڇپجن ٿيون، پر تاريخ ۾ محفوظ ٿين ٿيون. هو سنڌ جي سپوت اديبن، شاعرن ۽ فڪر جي فقيرن کي روز ياد ڪري ٿو،ايترو ياد ڪري ٿو، جو وسارڻ جو وسيلو ئي ختم ڪري ڇڏي ٿو. هو پيدائش جا ڏينهن اهڙي پابندي سان لکي ٿو، ڄڻ تاريخ جو دربان هجي؛ هو ڪردار اهڙي شدت سان بيان ڪري ٿو، ڄڻ ضمير جو ترجمان هجي.

فقير محمد سنڌي جي قلم ۾ عجيب طاقت آهي:

هو لفظ ورجائي ٿو، پر وزن وڌائي ٿو؛

هو ڳالھ وڌائي ٿو، پر سچ سنواري ٿو؛

هو تعريف ڪري ٿو، پر تاريخ ناهي ٿو؛

هو ياد ڏياريندو آهي، پر يادگار بڻائي ٿو.

سندس مبالغہ محبت آهي، ۽ سندس محبت مشن آهي. هو هڪ ئي ڳالھ کي مختلف لفظن ۾ اهڙي مهارت سان بيان ڪري ٿو، جو پڙهندڙ نہ ٿڪجي ٿو، نہ بيزار ٿئي ٿو، پر وڌيڪ پڙهڻ تي مجبور ٿي وڃي ٿو. اهو ئي تجنيس جو جمال، اهو ئي مبالغہ جو ڪمال آهي.

ڪردار جي دنيا ۾ فقير محمد سنڌي اعليٰ اخلاق جو اعجاز آهي. هو گفتگو ۾ پيارو، پر پيار کان بہ پيارو؛ هو سادو، پر سادگيءَ کان بہ سادو؛ هو سڀاجهڙو، پر سڀاجهائپ کان بہ سڀاجهڙو. سندس نيڪ سيرتي نعرو نہ، پر عمل آهي؛ سندس اخلاق اظهار نہ، پر اثر آهي؛ ۽ سندس شخصيت ڏيک نہ، پر ڏس آهي. هو اهڙو انسان آهي، جنهن سان ملي دل خوش ٿئي ٿي، ۽ جنهن کي پڙهي ذهن روشن ٿئي ٿو.

اخباري دنيا ۾ فقير محمد سنڌي جو ڪردار مبالغہ کان بہ مٿانهون آهي. هو روز لکندو آهي،لکڻ لاءِ لکندو ناهي، پر لکڻ سان جيئندو آهي. سندس ڪالم فقط ڪالم ناهن، پر قوم جي ڪچهري آهن؛ سندس مضمون فقط مضمون ناهن، پر سماج جا سوال آهن. هو لفظن سان واپار نٿو ڪري، پر لفظن سان وفاداري نڀائي ٿو؛ هو شهرت نٿو ڳولي، پر سچ ڳولي ٿو؛ هو انعام نٿو چاهي، پر اثر ڇڏي ٿو.

سنڌ جهڙي سماج ۾، جتي وسارڻ آسان ۽ ياد رکڻ ڏکيو ٿي پيو آهي، اتي فقير محمد سنڌي ياد رکڻ جو استعارو بڻجي ويو آهي. جيڪو ٻين کي وسارڻ نٿو

ڏئي، سو پاڻ وسارجي نٿو سگهي؛ جيڪو پين جا چراغ روشن رکي ٿو، سو پاڻ اوندهه ۾ نٿو رهي؛ جيڪو پين جا نالا زنده رکي ٿو، سو پاڻ تاريخ بڻجي وڃي ٿو.

آخر ۾ اسين سڀ الله پاڪ جي حضور ۾ دعاگو آهيون.

اي الله! فقير محمد سنڌي کي لفظن جي وسعت، فڪر جي دولت، ۽ عمل جي عظمت عطا فرما؛

سندس عمر ۾ عمر، سندس علم ۾ حلم، ۽ سندس قلم ۾ قوت وڌاءِ؛

سندس نالي کي نيڪيءَ سان، سندس ڪم کي قبوليت سان، ۽ سندس ڪوشش کي ڪاميابيءَ سان نواز؛

۽ کيس سنڌ جي علمي، ادبي ۽ فڪري آسمان تي هميشہ چمڪندڙ ستارو بڻائي رک.

آمين.

سائين اڪرم حيدري
فڪر، فن ۽ شخصيت

سنڌ جي سرزمين سدائين صالحن، صوفيائن، سگهورن ۽ سچن سان سرشار رهي آهي. اهڙي پاڪ پويتر پاٽيءَ مان جيڪو پيار، پرهيزگاري ۽ پختگيءَ جو پرتو نڪري، اهو ئي قوم لاءِ قنديل بڻجي ٿو. اهڙي ئي روحاني، علمي ۽ ادبي انجمن جو اجالو آهي سائين اڪرم حيدري، جيڪو نہ فقط استاد، پر اخلاص جو استعارو، اخلاق جو اعجاز، ۽ ادب جو اعليٰ ايوان آهي.پاڻ 3 مارچ 1980 ۾ تعلقي حيدرآباد ڀھراڙي جي ڳوٺ ٽنڊوحيدر ۾ جنم ورتو.سندن والد بزرگوار شمس الدين ذات جا پنھور آهن

علمي اوسر ۽ ادبي اوج...
سائين اڪرم حيدريءَ جي تعليمي تحرڪ ۾ تڪليفون بہ هيون، پر تقويٰ ۽ توفيق سندس ساٿي رهيا. هو پنهنجي سڪ، صبر ۽ سيرت سان پرائمري تعليم پنهنجي جنم يومي ۾ ۽ بي ايڊ علامہ اقبال اوپن يونيورسٽي اسلامڪ ڪلچر سٽي ڪاليج مان اعليٰ ڊگري حاصل ڪري علمي ايوان ۾ اجالا ڦهلائيندو رهيو. سندس نظر ۾ تعليم نہ فقط ڪاغذي ڪوشش پر ڪائناتي ڪمال هو.

تدريس ۽ تربيت..
سائين جو ڪلاس روم، فقط ڪتابن جي ڪٿا نہ آهي، پر ڪمالِ ڪردار ۽ ڪششِ اخلاق جو مرڪز آهي. شاگرد سندس سنگت ۾ صرف سبق نہ پڙهندا آهن، پر سنجيدگي، سچائي، ۽ سجاڳيءَ جا سبق بہ سکندا هئا. هو استاد بہ آهي، پر اتاليق بہ، علم جو علمبردار بہ، ۽ ادب جي آبرو بہ.
فڪر ۽ فلسفو...
سائين اڪرم حيدريءَ جو فڪر فقط فصاحت نہ، پر فراست سان پرپور آهي.

سندس تحريرن ۾ تقدس، تقويٰ ۽ تبليغ جي تجليات گڏجي هڪ نئون فڪر پيدا ڪندا آهي. سماج جي فرسودا رسمن روايتن تي هو بيباڪ قلم هلائيندو آهي. سندس فلسفو اهو آهي ته تعليم ئي تقدير بدلائڻ جو اوزار آهي.

شاعري ۽ شعور...

سائين جو شعر صرف لفظن جو لڙهو نه، پر لطافت، لطيفيت ۽ لبريز لحنن جو لعل آهي. سندس شاعريءَ ۾ روحانيت جا رباب، محبت جا معراج، ۽ اخلاق جا انبار ملندا آهن. سندس لفظن ۾ نه فقط لچڪ، پر لهجو به لطيف ۽ لطيفيات سان سرشار هوندو آهي.پاڻ لطيفيات تي روحاني تشريح تي قلم ڪڻي هن مضمون جي ويراني کي گل گلزار ۾ تبديل ڪري ڇڏيو آهي.سندن قيمتي ادبي پورهيو قلمي صورت م موجود آهي.سائين جن جا علمي ادبي مضمون روزاني جي بنياد تي مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ پڙهندڙن کي علمي روحاني سڪون جو وسيلو بڻجندا آهن.

اخلاق ۽ اخلاص...

سائين اڪرم حيدريءَ جي شخصيت ۾ عاجزي، عنايت ۽ عطا جا عجيب رنگ آهي. هو دوستن لاءِ دل جي درياهه، شاگردن لاءِ شفقت جو شجر، ۽ سماج لاءِ صداقت جو سرچشمو آهي. سندس ڪردار ڪڏهن به ڪوڙ، ڪيني يا ڪثافت کان متاثر نه ٿيو آهي.

خدمتون ۽ خدمات....

سائين جو قلم قوم لاءِ قنديل رهيو آهي. سندس مقالا ۽ لطيفيات تي مضمون مشاهدات ۽ مقصود تحريرون تعليم، تربيت، تهذيب ۽ تمدن لاءِ تحفو بڻيون آهن. سندس فڪر، فلسفي ۽ فن جي فضيلت سنڌي سماج لاءِ مشعلِ راهه آهي. هو شاعر به هو، شيرازِ سخن به، ۽ سماجي سجاڳيءَ جو سپاهي به.سندن لطيفيات تي مضمونن جو مجموعو جي تو بيت پانيان به جلد اچي چڪا آهن جنهن جي تقريظ استاد لغاريءَ جن لکي آهي

سر ڪلياڻ جي روحاني تشريح ۽ ٽندوحيدر شخصيت ماڳ مڪان ڪتاب آنلائين

لائبريري ويبسائيٽ تي رکيل آهن

ادبي مڃتا...

سائين اڪرم حيدري کي مضمون نگاري ۾ ڪمال درجو حاصل آهي.سائين جن کي مختلف علمي مضمونن ۽ سيمينار تي علمي ادبي حلقن سرٽيفڪيٽ سان نوازيو آهي.گورنمينٽ ايجوڪيشن ڊيپارٽمينٽ بيسٽ ٽيچر اوارڊ،سنڌ نوجوان ترقي پسند تنظيم سنڌپ طرفان ادبي خدمات تي بيسٽ سوشل ايڪٽيوسٽ سرٽيفڪيٽ

آل پاڪستان رائٽرز ويلفيئر ايسوسيئيشن طرفان مضمون نويسي تي مڃتا سرٽيفڪيٽ انٽرنيشنل رائيٽرس فورم طرفان مضمون نويسيءَ تہ مڃتا سرٽيفڪيٽ ادبي سماج طرفان مڃتا سرٽيفڪيٽ وغيره...

نتيجو....

سائين اڪرم حيدري هڪ اهڙو نالو آهي، جيڪو علمي آسمان جو آفتاب، ادبي انجمن جو انمول نغمون، ۽ اخلاقي ايوان جو اعليٰ عَلمبردار آهي. سندس زندگي هڪ مثال آهي تہ ڪيئن استاد پنهنجي اخلاص، اخلاق ۽ ادب سان ايندڙ نسلن کي اجالو ڏئي سگهي ٿو.

ڀٽائي جو ڪلام ۾ استعارا

شاهه عبداللطيف ڀٽائي سنڌي شاعريءَ جو اهو بي مثال شاعر آهي، جنهن لفظن کي فقط آواز نه، پر احساس، علامت، ۽ استعارو بڻايو. ڀٽائي جي شاعري پڙهجي ته ائين ٿو لڳي ڄڻ لفظ، لوڪ ڪهاڻيون، سورميون، ڏنڌا، جانور، ريگستان، درياهه، ۽ انساني پيڙا سڀ گڏجي هڪ اهڙو فڪري جهان جوڙين ٿا، جتي هر شيءِ ٻي شيءِ جي علامت بڻجي وڃي ٿي. ڀٽائي لاءِ شاعري رڳو بيان نه، پر بيان کان اڳيان بصيرت آهي. هو استعارن جو بادشاهه آهي، ڇو ته هن وٽ هر ڪردار، هر ڪم، هر ڪيفيت ڪنهن نه ڪنهن روحاني يا اخلاقي مقصد جي ترجماني ڪري ٿي.

استعارو:

لفظ کان معنيٰ تائين هڪ ادبي سفر......

ادب جي دنيا ۾ استعارو رڳو سجاوٽي لفظ نه، پر سوچ جي سوکڙي، شعور جي شمع، ۽ احساس جي اظهار جو سگهارو وسيلو آهي. جڏهن شاعر يا اديب ڪنهن شئي، ڪردار، يا حالت کي ان جي ظاهري صورت کان ڪڍي، ڪنهن ٻي معنوي حيثيت ۾ پيش ڪري ٿو، تڏهن استعارو جنم وٺي ٿو. استعارو لفظن کي پر ڏئي ٿو، ۽ خيال کي آسمان عطا ڪري ٿو.

ادبي اصطلاح ۾ استعارو اهو فني طريقو آهي، جنهن ۾ ڪنهن شيءَ کي سڌو نالو ڏيڻ بدران، ڪنهن ٻي شيءَ جي صورت ۾ پيش ڪيو وڃي، پر اهڙي نموني جو پڙهندڙ پاڻ ئي معنوي رشتو ڳولي لهي. يعني استعارو تشبيهه کان اڳتي جو قدم آهي؛ تشبيهه ۾ "جهڙو"، "مثل"، "وانگر" جهڙا لفظ هوندا آهن، جڏهن ته استعارو انهن لفظن کانسواءِ، سڌي معنوي منتقلي ڪري ٿو.

مثال طور، جيڪڏهن شاعر چوي:

"زندگي هڪ سفر آهي"

ته هتي زندگيءَ کي سڌو سنئون سفر سڏيو ويو آهي. نه "جهڙي"، نه "وانگر".

اهو ئي استعارو آهي. زندگيءَ جون ڏکيائون رستا بڻجي وڃن ٿيون، وقت مسافت ٿي پوي ٿو، ۽ انسان مسافر بڻجي وڃي ٿو.

استعارو ادب ۾ احساس کي اثرائتو بڻائڻ جو فن آهي. سادي ڳالھ جڏھن استعارن جي اوٽ ۾ پيش ٿئي ٿي، تڏھن اھا ڳالھ دل تائين لھندي آھي. استعارو پڙھندڙ کي سوچڻ تي مجبور ڪري ٿو، ڇو ته معنٰي سڌي طرح ڏني نٽي وڃي، پر ڳولھڻي پوي ٿي. اهو ئي سبب آهي جو وڏو ادب هميشه استعارن سان مالامال هوندو آهي.شاعريءَ ۾ استعارو حسن پيدا ڪري ٿو. لفظ جڏھن فقط لفظ نه رھن، پر ڪنھن ٻئي حقيقت جا نمائندا بڻجن، تڏھن شاعريءَ ۾ گھرائي اچي ٿي. گل فقط گل نٿو رھي، پر حسن، يا محبوب جو چھرو بڻجي وڃي ٿو. رات رڳو اونده نه، پر ڏک، انتظار، يا راز جو نشان بڻجي ٿي. سج صرف روشني نه، پر اميد، حق، يا سچ جو استعارو بڻجي ٿو.

نثر ۾ استعارو فڪر کي فلسفيانه بڻائي ٿو. افسانن، مضمونن، ۽ ناولن ۾ استعارا ڪردارن ۽ واقعن کي گھڻ رخي بڻائين ٿا. ھڪ عام واقعو به جڏھن استعارتي انداز ۾ پيش ٿئي ٿو، ته اهو سماج، سياست، يا انسانيت جي وڏي تصوير بڻجي وڃي ٿو.استعارو ثقافت ۽ سماج سان گھرو لاڳاپو رکي ٿو. ھر ٻوليءَ جا پنھنجا استعارا ھوندا آھن، جيڪي ان قوم جي مزاج، ماحول، ۽ تجربن مان جنم وٺندا آھن. ريگستان ۾ رھندڙ شاعر لاءِ واري، اڃ، ۽ سج اهم استعارا آهن، جڏھن ته درياھن واري ڌرتيءَ لاءِ پاڻي، لھر، ۽ ٻيڙو گھڻو معنٰي رکن ٿا. ان ڪري استعارا ادب کي مقامي به بڻائين ٿا ۽ عالمي به.

استعارو صرف حسن لاءِ نه، پر حقيقت کي نرم نموني پيش ڪرڻ لاءِ به استعمال ٿيندو آھي. ڪي ڳالھيون سڌي طرح چوڻ ڏکيو ھوندو آھي، پر استعارو انھن کي قبول جوڳو بڻائي ڇڏي ٿو. ظلم کي "اونده"، آزاديءَ کي "سياڻي"، ۽ ناانصافيءَ کي "زنجير" سڏڻ، استعارن جو ئي ڪمال آهي.

مختصر ۾، استعارو ادب جي روح آهي. اھو لفظن کي جان بخشي ٿو، خيالن کي وسعت ڏئي ٿو، ۽ پڙھندڙ کي تخليق جو ساٿي بڻائي ٿو. بغير استعارن جي ادب خشڪ بيان بڻجي وڃي ٿو، ۽ استعارن سان ادب احساسن جو زنده جھان بڻجي ٿو. ادب جي اصل خوبصورتي ئي اھا آھي ته ھو لفظن ۾ اھڙي معنٰي وجھي،

جيڪا لفظ ڪان اڳتي ڳالهائي ۽ اهو ڪم
استعارو ئي ڪري ٿو.

ڀٽائي ۽ استعارا.....

تجنيسِ ۽ صنعت بديعي سان ڀٽائيءَ جي فڪر ۾ وڌيڪ جمال اچي ٿو. لفظن جي ورجاءُ سان معنيٰ ۾ گهرائي پيدا ٿئي ٿي. ساڳئي حرف سان شروع ٿيندڙ لفظ، ساڳي احساس کي گهڻن رخن کان پيش ڪن ٿا. ڀٽائي لفظن سان رڳو شاعري نٿو ڪري، پر شعور کي جهلڪ ڏئي ٿو.

ڀٽائي جو مقصد فقط قصا ٻڌائڻ ناهي، پر انسان کي پنهنجي اصل سان ملائڻ آهي. سندس استعارا پڙهندڙ کي سوچڻ تي مجبور ڪن ٿا. هو عورت کي عشق، وطن، صبر، ۽ سچ جو نشان ٺاهي ٿو؛ ڏنڌن کي تربيت، محنت، ۽ معرفت جو درس ٺاهي ٿو؛ جانورن کي انساني ڪيفيتن جي آئينو ٺاهي ٿو. اهو ئي سبب آهي جو ڀٽائي وقت جي حدن کان آزاد شاعر آهي.

چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ نه ٿيندو ته شاهه عبداللطيف ڀٽائي استعارن جو بادشاهه آهي، جو ته هن عام کي خاص، ڏسڻ کي ڏاهپ، ۽ لفظن کي ترجمان وحي جي قريب آندو. سندس شاعري فقط پڙهڻ لاءِ نه، پر سمجهڻ، سنوارڻ، ۽ سڌارڻ لاءِ آهي. ڀٽائي جي هر استعاري ۾ زندگيءَ جو سبق لڪل آهي، ۽ هر بيت ۾ انسانيت جو پيغام سمايل آهي.

ڀٽائي جون سورميون
استعارن جي روپ ۾

1.ڀٽائي جي ڪلام ۾ عورت ۽ خودي جو اپياس:

سنڌ جي ڌرتيءَ تي جنم وٺندڙ ولي شاعر، شاهه عبداللطيف ڀٽائي، صرف بيتن جو ڀٽ نه پر پاڻ به فڪر جو فنڪار، عشق جو عالم، ۽ روحانيت جو رهنماء آهي. هن پنهنجي شاعريءَ ۾ عورتن کي فقط حسن جو حوالو نه ٺاهيو، بلڪه ذات جي سچائي، ساڃاهه جي سڏ، ۽ خوديءَ جي تعمير جو استعارو ٺاهيو. لطيف جي

عورت ڪڏهن سسئي آهي، ڪڏهن مارئي، ڪڏهن نوري ته ڪڏهن سهڻي، پر هر روپ ۾ هوءَ روايتي ريتن کان هٽي، وجوديءَ سوالن جو جواب بڻجي ٿي.

عورت: محبوب نہ، متلاشي حق:
لطيف جي عورت ڪنهن "محبت جي مسڪين" جو نالو ناهي، بلڪہ هوءَ خود حق جي حقيقي حاڪم آهي. سسئيءَ جي جدوجهد، مارئيءَ جو عزم، نوريءَ جي عجز، ۽ سهڻيءَ جو عشق، سڀ ۾ هڪ ڳالھ آهي:
اها سڏ صرف عشق جي نہ، پر وجود جي صداقت جي سڏ آهي، جيڪا عورتن جي اندروني خوديءَ کي پڌرو ڪري ٿي

مارئي: مزاحمت جي مورتي:
مارئي شاھ لطيف جي شاعريءَ ۾ هڪ انوکو ڪردار آهي، جيڪا جبر جي جڳھ تي جبلت جي سچائيءَ سان بيهڻ جي علامت آهي. هوءَ رڳو وطن سان وفادار نہ، بلڪہ پنهنجي وجودي شناخت، پنهنجي ديس، پنهنجي ڌرتي، پنهنجي حق، پنهنجي "خودي" سان وفادار آهي.

واجهائي وَطَنَ کي آئون جي هت مياس
گور منهنجي سومرا ڪج پنهوارن پاس
ڏج ڏاڏاڻي ڏيھ جي منجهان ولڙين واس
ميائي جياس جي مڙھ وڃي ملير مون

هن بيت ۾ لطيف عورت جي دهقاني، ڌرتي سان محبت، ۽ چاڻ جي جرئت کي پيت ڏئي ٿو. اها مارئي ڪنهن راڄ، جيل، يا سازش جي ماري نہ پر پنهنجي ئي اختيار جي مالڪ آهي. اهو ئي خوديءَ جو اوج آهي.

سهڻي: بيخوفيءَ جي ٻيڙي:
سهڻي، جنهن عشق جي انتها ۾ پاڻ کي سمنڊ جي حوالي ڪري ٿي، اها عورت کي نازڪ نہ پر فيصلي جي سگھ سان ڀرپور وجود ڏيکاري ٿي. هوءَ محبت جي

مسافت طئي کندي، خوف کي پاڻ تي حاوي ٿيڻ نہ ٿي ڏئي. هوءَ وهڪري جي مخالفت ڪري، محبوب وٽ نہ پر پنهنجي سچ وٽ پهچڻ ٿي چاهي.

هاواٽان هلن،ڪپر ڪارونيار جا
لهرين لڙ لطيف چئي پيلي ٿي پلن
جي ڪچي ساڻ ڪهن آڪو تن اوباهيين
هي "لهر" صرف سمنڊ نہ آهي، پر سماجي بندش، ذاتي شڪ، ۽ اندروني الجهن آهي، جنهن کي لتاڙي سهڻي پنهنجي خوديءَ سان ملاقات ڪري ٿي.

نوري: عجز مان عظمت:
نوري جي ڪردار ۾ شاهہ ڀٽائي اهو ڏيکاري ٿو تہ خودي جي عظمت صرف غرور سان نہ پر عجز ۽ معرفت سان بہ حاصل ٿيندي آهي. نوري رڳو حسن جي ڪري محبوب نہ بڻي، بلڪہ اُها عاجزي، اخلاص، ۽ اندروني صداقت هئي، جنهن کيس محبوبن جي اڳيان به مقبول بڻايو.
مهاڻي جي من ۾ نہ گيرب نه گاء
نيڻن سين ناز ڪري ريجهائين راء
سمون سين ملاء هيريائين نوڙت سين.
هتي "خدمت" صرف جسماني نہ، بلڪہ روحاني تسليم جي علامت آهي، جيڪا عورت جي ادراڪ، خود آگهي، ۽ اخلاص کي ظاهر ڪري ٿي.

لطيف جي شاعريءَ ۾ عورت روحاني رهبر:
شاهہ ڀٽائي عورتن کي صرف مردن جي قصن ۾ قيد نہ ٿو ڪري، پر عورتن کي وجودي سچ جي رهنمائيءَ واري جاءِ تي بيهاري ٿو. سندن محبوب هجڻ ثانوي آهي، سندن شعوري فيصلا ڪرڻ، قرباني ڏيڻ، عشق جي راهہ چونڊڻ، ۽ سچ لاءِ سچو بيهڻ اهي سڀ اندروني خوديءَ جا اهڃاڻ آهن.

نتيجو:

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي شاعريءَ ۾ عورت نه ضعيف آهي، نه رڳو محبوب، نه فقط داستان جي زينت. هوءَ فڪر جي فرمان، سچ جو سڏ، ۽ خوديءَ جي سڃاڻ آهي. اڄ جي دور ۾ جڏهن عورتن جي خودمختياريءَ جي جاکوڙ جاري آهي، لطيف جي عورت اڳ ئي ساڃاهه جي سنگت بڻجي، راهه ڏيکاري چڪي آهي. ڀٽائيءَ جي بيتن ۾ عورتن جي خوديءَ جو اپياس صرف صنفي مسئلو نه، پر انساني سچائيءَ جي ڳولا جو نالو آهي، ۽ اها ڳولا اڄ به جاري آهي.

2:ڀٽائي ،عورت جرئت ۽ بهادري:

"دلين جا درد، ديس جي ڌيئرن جي دانهين، لطيف جي بيتن ۾ رُوح بڻجي ڳالهايو آهي."

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي شاعريءَ جو بنيادي جُزو صرف روحانيت يا صوفيت نه، بلڪه سماجي شعور، انسان دوستي، ۽ مظلومن جي وڪالت آهي. هن جي شاعريءَ ۾ "عورت" صرف اظهار نه، بلڪه احتجاج جي اک، سچ جو سڏ، ۽ ضمير تي ڌڪ آهي. جڏهن سماج عورتن کي بندشون، بي عزتيون ۽ خاموشيءَ جا طوق پارائي ٿو، تڏهن شاهه لطيف جي بيتن مان عورت کي آواز، اٿڻ، ۽ وقار جي واهه ملي ٿي.

عورت: سماجي ظلم خلاف جرئت جو اظهار:

شاهه جي شاعريءَ ۾ عورت رڳو حسن جو موضوع نه آهي. هوءَ پنهنجي سماجي حيثيت جو انڪار ڪري ٿي اُنهن سڀني روايتن جو، جيڪي هن جي حقيقي حيثيت کي دٻائن ٿيون. جيئن ته مارئي، سهڻي، سسئي، مومل ۽ نوري، هي سڀ عورتون اهڙن معاشرتي دٻائڻ جي خلاف اٿي بيٺيون، جتي عزت جي وڪرو، محبت جي سوديبازي، ۽ اختيارن جي قيد هئي.

شاهه جا بيت فقط عشق نه، پر عورت جي اصولن تي بيهڻ، استحصال خلاف بي ڌڙڪ بيهڻ جو اظهار آهي.

مارئي: استحصال خلاف وطن جي واٽ:

مارئيءَ کي زور زبردستيءَ سان قيد ڪيو ويو، سندس حُسن کي سياسي هوس جو نشانو بڻايو ويو، پر هوءَ رڳو وطن سان نه پر پنهنجي وقار، اخلاقي جرئت، ۽ جذباتي پاڪيزگيءَ سان وفادار رهي. هوءَ قيد ۾ رهي پر مقصد جي اڳيان پاڻ نه وڪجي.
مارئيءَ جو ڪردار عورتن لاءِ همت جو استعارو بڻجي ٿو، جيڪو ڪيس سُر سان گڏ، سر بلند ڪري ٿو.

سهڻي: پاڻ تي ڀروسو، سچ تي سفر:
سهڻيءَ جو ڪردار به هڪ شديد سماجي نظام جو عڪس آهي، جتي هوءَ زبردستيءَ جي شاديءَ، خاندان جي فيصلي، ۽ مردن جي مرضيءَ خلاف پنهنجي اصول تي بيهي ٿي. هوءَ پنهنجو فيصلو پاڻ ڪري ٿي، ڪاري سرد رات کان خوف، دهشت درياءَ جي وهڪرن، ۽ مرڻ جي امڪان کي به نظرانداز ڪري ٿي. هتي عشق جي استعارن ۾ به عورت جي ثابت قدمي، قرباني، ۽ احتجاج سمايل آهي. سهڻيءَ جو وهڪرن ۾ وڃڻ، انهي نظام لاءِ چماٽ آهي، جيڪو عورتن کان انتخاب جو حق کسڻ ٿو چاهي.

سسئي: بيگناهيءَ جو بيان:
سسئيءَ جو ڪردار عورت جي استحصال جي هڪ خاموش، پر ڏکندڙ تصوير آهي. هوءَ پنهنجو پاڻ کي نه بچائي سگهي، پر سچ جي ساڃاهه کان پٺتي نه هٽي. هن جو صبر، سوڳ، ۽ واعدي سان وفاداري، لطيف جي شاعريءَ ۾ عورت جي داخلي قوت جو اظهار آهي.
وڃو سڀ وري ائين جي ورن واريون
ڦوڙائي فِراقَ جِي سڄي ڳاله ڳري
پنيان جن ٻري ڏونگر سي ڏوريندون
سسئي جا بيت انهيءَ درد جو آواز آهن، جيڪو اڄ جي دور جي به سوين عورتن جي اکين مان وهي ٿو، پر شاهه لطيف جي زبان سان عزت جي وڪ بڻجي ٿو.

لطيف جي شاعريءَ ۾ عورت: سوال بہ، جواب بہ
شاهہ جي شاعريءَ ۾ عورت رڳو مظلوم نہ آهي، بلڪہ سوال ڪندڙ، حقيقت ڏيکاريندڙ، ۽ پنهنجي حقن لاءِ بيهندڙ آواز آهي. هوءَ مرد جي سماج، ٻوڙي رويں، ۽ بي حس روايتن تي سوال بہ ڪري ٿي، ۽ پنهنجي وجود جي اهميت جو احساس بہ ڏياري ٿي.
هوءَ ڪنهن آسماني مدد جي منتظر نہ آهي، بلڪہ اندروني روشنيءَ سان، پنهنجي دردن مان ئي جنگ جو جذبو پيدا ڪري ٿي.

نتيجو:
شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي شاعريءَ ۾ عورت نہ فقط سونهن، عشق يا جمال آهي، بلڪہ عزم، همت، آواز، ۽ وِقار آهي. هوءَ خاموش تماشائي نہ، بلڪہ ظلم جي سامهون بيهڻ واري ساڃاهہ سان ڀريل شعور آهي. لطيف جي بيتن ۾ عورتن جي ڪهاڻيون اسان ڪي اهو سيکاريون ٿيون تہ:
"عورت ڪنهن بہ حال ۾ وڪامجندڙ بازاري شئي نہ، پر صحيح فيصلن جي مالڪ، جذبي جي رهنما، ۽ سچ جي سچائيءَ سان زنده رهي ٿي."
اڄ بہ جيڪڏهن اسان لطيف جي بيتن کي سماجي تنقيد جي روشنيءَ سان پڙهون، تہ عورتن جي حقن جي نئين واٽ کلندي، جتي خاموشيءَ جي بدران همت جا ساز وڄن ٿا.

3:ڀٽائي جي ڪلام ۾ عورت جو سماجي ڪردار:
"لطيف جي عورت رڳو بيتن جي زينت نہ، پر سماج جي ضمير جي زبان آهي."
شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ جو بنيادي محور “انسانيت” آهي، جنهن ۾ عورت جي حيثيت صرف جذباتي جذبي تائين محدود نہ پر سماجي تبديليءَ جي سگھ طور ظاهر ٿيل آهي. ڀٽائيءَ جي بيتن ۾ عورتن جا ڪردار شاعراڻي علامتون نہ، بلڪہ سماجي حوصلي، قومي غيرت، سچ جي ڳولا ۽ وقار جي واٽ تي گامزن وجود آهن.

مارئي: ذرتيءَ سان وفاداريءَ جو پيڪر:
مارئي جو ڪردار سماجي شعور جي آبشار آهي. هوءَ محبت، وطنيت، ۽ سچائيءَ جي اهڙي علامت آهي جيڪا سماجي بي انصافي، مرد جي غلبہ، ۽ سياسي ظلم خلاف خاموش مزاحمت جي صورت آهي.

مارئي عورت جي اهڙي تصوير پيش ڪري ٿي، جيڪا سماج جي غير انساني ڍانچي خلاف بي خوف بيهڻ جي سگھ رکي ٿي. هوءَ سياسي قيد، ذاتي لالچ، ۽ جسماني جبر جي اڳيان وڪامڻ کان انڪار ڪري عزت ۽ ذرتيءَ جي تشخص لاءِ عظيم مثال بڻجي ٿي.

سهڻي: سماجي بندش خلاف بيخوف بغاوت:
سهڻيءَ جي ڪهاڻي ۾ عورت جو ڪردار فيصلي جي آزادي، محبت جي ايمانداري، ۽ رسمن جي رد جو اظهار آهي. سهڻي سماجي مرضيءَ خلاف پنهنجو عشق چونڊي ٿي، ۽ پاڻ کي “پرين جي پار” وٺي وڃڻ لاءِ قرباني ڏئي ٿي.

سهڻيءَ جي اپياس مان لطيف اهو ظاهر ڪري ٿو تہ عورت غير سماجي فيصلا مڃڻ جي پابند ناهي، بلڪہ پنهنجي احساسن جي مالڪ آهي. اها حقيقي فڪر جي روشنيءَ ۾ پنهنجي واٽ پاڻ چونڊي ٿي.

سسئي: بي انصافيءَ جي نظام جي خلاف ڪردار:
سسئي جو ڪردار اسان جي سامهون هڪ اهڙي عورت آڻي ٿو جيڪا ظلم ۽ ناانصافيءَ جي خلاف صداقت جي راهہ تي هلندي آهي. سسئي، قيد، سازشن، ۽ ڌوکي جي باوجود پنهنجن اصولن کان نہ ٿي هٽي. هوءَ “سچ” جي مسافر آهي.
سسئي عورت جي سماجي اخلاقيات، عدم تشدد، ۽ روحاني پختگي جو نمونو آهي. هوءَ ظلم جي نظام سان ويڙهہ ڪري ٿي، پر پنهنجي سچ تي قائم رهي ٿي.

نوري: عجز مان عظمت جي تلاش:

نوريءَ جي ڪردار ۾ لطيف عورت لاءِ اهڙي سماجي حيثيت رکي ٿو، جتي عاجزي، اخلاص، ۽ نفس جي سڌاري ذريعي عزت ملي ٿي. هوءَ بادشاهه جي حضور ۾ به خدمت، انڪساري ۽ اخلاق سان امر بڻجي بيهي ٿي.
نوري عورت جي سماجي ڪردار کي اخلاقي عظمت ۽ وقار جو مقام ڏئي ٿي، جتي عشق جي قبوليت جذبي نه پر اخلاص جي قوت تي ٻڌل آهي.
شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي شاعريءَ جي عورت خاموش، مجبور، ڀٽڪي پيل، يا محتاج نه آهي. هوءَ سماج جي حرڪت، فڪر جي روشني، ضمير جي اک، ۽ حوصلي جي همت آهي. لطيف عورت کي ڏسڻ جي جيڪا واٽ پيش ڪئي آهي، اها عزت، فيصلي، ساڃاهه، ۽ قربانيءَ جي واٽ آهي.
اها عورت فقط "عشق جي داستان" نه، پر "انسانيت جي آواز" آهي. هن جي سچائي لطيف جي بيتن جي ساز سان گڏ سماج جي ڪنن تائين پهچي، سچ جي سرمست راهه تي ڏڪ هٽي ٿي.

نتيجو:
شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام ۾ عورت صرف جمال جو جلوو نه، بلڪه سماج جي سچائي، دردن جي درمان، ۽ حوصلي جي حرڪت آهي. هوءَ مڙهيل ظالمانا فيصلا نه مڃيندڙ، ذاتي سچ کي اهميت ڏيندڙ، ۽ سماج جي هر جبر جي سامهون بي خوف بيهندڙ آهي.
لطيف جي شاعريءَ جي عورت اسان کي سيکاري ٿي ته”عورت جي عزت لفظن ۾ نه، پر فيصلي، همت،۽ ساڃاهه ۾ آهي.

ڀٽائي ۽ اٺ جا استعارا

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام ۾ فطرتي علامتون، مخلوقي استعارا، ۽ انساني احساس جا اڻمٽ رنگ، هڪ ٻئي ۾ اهڙي ريت رچي بسجي ويا آهن، ڄڻ ڌرتيءَ جي هر ذري ۾ عشق جو آواز گونجي ٿو. لطيف سائين پنهنجي فڪري فلسفي ۾ عشق، صبر، قرباني ۽ استقامت کي اٺ جي علامت ذريعي بيان ڪيو.

جيئن قرآن مجيد ۾ خدا انسان کي نصيحت ڪري ٿو:
"أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ"
(ڇا اهي اٺ ڏانهن نٿا ڏسن ته اهي ڪيئن پيدا ڪيا ويا؟)
لطيف سائين به قرآن جي هن فڪر کي پنهنجي فطري ۽ عوامي اسلوب ۾ سُر سسئي، سُر ڪوهياري ۾ بيان ڪيو، جتي اٺ فقط جانور نه رهيو، پر "سالڪ" ۽ "سلوڪ" جو استعارو بڻجي ويو.

(1)«لساني تجزيو»

سنڌي ٻوليءَ ۾ "اٺ" لاءِ مختلف لفظن جو استعمال نه رڳو لغوي وسعت ڏيکاري ٿو، پر پتائي جي لساني ذوق، عوامي فڪر سان لڳاءُ ۽ قرآني مترادفات جي روايت سان سندس فڪري لاڳاپي کي به اجاگر ڪري ٿو.قرآن مجيد ۾ مترادف لفظن جو ڪثرت سان استعمال آهي، جيئن "خوف، خشيت، رهب"، "نور، ضياء، سراج" وغيره. ساڳي طرح لطيف سائين پنهنجي ڪلام ۾ اٺ جي لاءِ مختلف نالا آندا. جن مان هر هڪ نالو الڳ معنوي ۽ روحاني رنگ رکي ٿو.

اهي نالا هي آهن:

ڇانگو، ليڙو، توڏو، مئيو، ڏاگهو، ڪرهو، مهري، ٻوتو، ڪنوات، ناقو، ڏاچي، گورو.
اهي لفظ نه صرف لغوي درجي ۾ فني حسن رکندا آهن، پر معنوي لحاظ سان انساني نفس جي مختلف منزلن جي علامت پڻ آهن.

(2)«اٺ جي قسمن جا استعارا ۽ معنوي تشريح»

چانگو اٺ "ڪرتب، خدمت ۽ عبادت جي علامت"

1.بيت:

ٻاروچا ٻيا گهڻا، منهنجو پنهون سر سين
چانگي تي چڙهي ڪري، ڪندو ور ولهين
متي معزورين، هوت ڏريندو هتڙا

لساني تشريح:

لفظ "چانگو" سنڌي ٻوليءَ ۾ ان اٺ لاءِ استعمال ٿيندو آهي جيڪو پاٽي ڇڪڻ يا ميلن ۾ ڪرتب ڏيکارڻ لاءِ استعمال ٿئي.
چانگو لفظ ۾ حرڪت، همت، ۽ خدمت جو مفهوم سمايل آهي.

ادبي ۽ روحاني مفهوم:
بيت ۾ چانگو اٺ انسان جي ان روح جو استعارو آهي جيڪو دنيا جي سختين ۾ ٻہ پرين جي طلب ۾ محنت ڪندو رهي ٿو. "چانگي تي چڙهي" عمل ۽ عبادت جي سيڙپ آهي، جڏهن تہ "معذورين" انسان جي نفساني ڪمزوريءَ ڏانهن اشارو آهي. لطيف سائينءَ وٽ اٺ عبادت جو عاشق آهي، جيڪو هر حالت ۾ محبوب جي رضا لاءِ جاکوڙ ڪري ٿو.
2.ليڙو اٺ "سستي، غفلت ۽ دنياوي ٽوڪن جي تصوير"
بيت:
ليڙن لنگهي لس مان پانيان مٿي ويا
وٽي ور واٽ ٿيا، پنهون ڇام پهس
هٿا وڏي وس، ٻاروچا ٻَنيورَ ۾
لساني تشريح:
"ليڙو" سنڌيءَ ۾ سست، پرو ۽ نيم سرگرم اٺ کي چيو وڃي ٿو.
لفظ جي صوتياتي بناوت ئي ڪسل ۽ دير جي معني ڏيکاري ٿي.
ادبي ۽ روحاني مفهوم:
ليڙو اٺ ان انسان جو روپ آهي، جيڪو دنياوي آسائش ۾ اٽڪي روحاني مقصد وساري ٿو. بيت ۾ "پنهون ڇام پهس" اهو ڏک پريو اظهار آهي جتي نفس دنيا جي وس ۾ ڦاسي، منزل وڃائي ٿو.
لطيف سائينءَ جي زبان ۾ ليڙو روح جي غفلت جو ائين ئي استعارو آهي جيئن قرآن ۾ "غافلين" لاءِ لفظ استعمال ٿيو.
3.توڏو اٺ "نوخيز عشق ۽ جذبي جو استعارو"
بيت:
ڏونگر ڏس پرين جو، ڦاف نہ ڏئي ڪو
قطاريا ڪاله ويا، توڏا توهين جهل
هوت مئي جو هو، ڪو ساجن انهي سات ۾
لساني تشريح:
"توڏو" هڪ سال کان گهٽ عمر واري اٺ لاءِ سنڌيءَ ۾ مستعمل آهي.

هي لفظ فطري تازگي ۽ نوجوانيءَ جي علامت رکي ٿو.
ادبي ۽ روحاني مفهوم:
توڏو اٺ عشق جي شروعاتي مرحلي جو سالڪ آهي، جيڪو محبت جي راهه تي اڃا ناپختو آهي پر جذبي سان ڀرپور آهي.
بيت ۾ "توڏا توهين جهل" اهو پيغام ڏئي ٿو ته عشق جي راهه ۾ نئون مسافر صبر سکڻ ضروري آهي. لطيف جي فڪر ۾ توڏو سالڪ جو "نفسِ ناطق" آهي، جيڪو جذبي سان جهيڙي ٿو پر امتحان ۾ پوئتي نٿو هٽي.
4.مئيو اٺ "رنگ، حسن ۽ روحاني سينگار جو استعارو"
بيت:
ميا تو ميهار سڄي، پايان سون جي
چارئي چندن چوٽيون، لايو ميندي ڏار
سندي ڀي ڀچار جي، مون رات رَساڙِئين
لساني تشريح:
"مئيو" تلهي، متاري ۽ سينگاريل اٺ لاءِ چيو وڃي ٿو.
لفظ ۾ نرمي، نزاڪت ۽ جمال جو اثر آهي.
ادبي ۽ روحاني مفهوم:
مئيو اٺ انساني روح جي ان حال کي ظاهر ڪري ٿو جتي تزڪيہ ۽ عبادت سان وجود روحاني رنگ اختيار ڪري ٿو. بيت ۾ "سون جي پايان" اهو فڪري تصوير آهي جتي روح محبت جي سونهن سان چمڪي ٿو. لطيف جو مئيو حسنِ مجازيءَ نہ، پر حسنِ حقيقيءَ جو ترجمان آهي.
5.ڏاگهو اٺ "تجربو، وفاداري ۽ ثبات جو استعارو"
بيت:
لڪ چڙهيو رڻ، روءِ ڪري سڀاجها سڏڙا
ايندن پڇڻ خبرون، ويندن پيرين پوءِ
ڏيرن ڏاگهن جو مون کي ڏس ڏيو
مون ڪان ساٿ ويو، پٽي ڏونگر ڏوريان
لساني تشريح:

"ڏاگهو" 11 سالن جو اٺ آهي، جيڪو پوڙهائپ جي حد تي پهتل آهي.
لفظ ۾ وقار، برداشت ۽ ٿڪاوٽ سان گڏ تجربو سمايل آهي.
ادبي ۽ روحاني مفهوم:
ڏاگهو اٺ صبر ۽ وفا جو نشان آهي. پٺائيءَ وٽ ڏاگهو عاشق جو اهڙو روپ آهي، جيڪو عمر جي پوئين پاسي به محبت ۾ استقامت رکي ٿو. "مون ڪان ساٺ ويو" جدائيءَ جو منظر آهي، جيڪو روحاني وصال کان اڳ نفس جي فنا جي علامت بڻجي ٿو.
6.ڪرهو اٺ "محبت، فرمانبرداري ۽ تسليم جو استعارو"
بيت:
رات سهائي پونء، سنئين پٽن وڏو پنڌ
هلندي حبيبن ڏي، ڪرها موڙ م ڪنڌ
ٻنڌڻ سوئي ٻنڌ جو، پهچائي پرين کي
لساني تشريح:
"ڪرهو" سنڌيءَ ۾ پيار سان اٺ کي سڏڻ لاءِ استعمال ٿيندو آهي.
لفظ ۾ نرمي، وفاداري ۽ قربت جي معنوي لهر موجود آهي.
ادبي ۽ روحاني مفهوم:
ڪرهو اٺ اهڙي روح جو نشان آهي، جيڪا حڪمِ الهيءَ تي راضي آهي. بيت ۾ "موڙ م ڪنڌ" تسليم ۽ رضا جو فڪري اظهار آهي. عاشق پنهنجي سر کي جهڪائي پرين ڏانهن هلي ٿو. لطيف جي فڪر ۾ ڪرهو اٺ "عبد" جي اها منزل آهي جتي هو "معبود" جي ارادي ۾ فنا ٿي وڃي ٿو.
7.مهري اٺ "فنا في الله ۽ روحاني جمال جو استعارو"
بيت:
مزمانن مهري آٺي، جهوڪيا جهوڪ ۾
چاڙي چنبن ۾ ويا، جيئن باز سٽي بحري
ڪوهِيارو ڦهري ويو، نهوڙي ننڊ ۾
لساني تشريح:
"مهري" پلي ۽ مضبوط اٺ لاءِ استعمال ٿيندو آهي، جنهن ۾ حسن ۽ همت گڏ

هوندي آهي.
لفظ ۾ “مھ” (مهر) جي آواز سان محبت ۽ نرميءَ جو اثر پيدا ٿئي ٿو.
ادبي ۽ روحاني مفهوم:
مهري اٺ عشق جي انتها آهي، جتي عاشق پاڻ وڃائي، پرين ۾ پاڻ ڳولي ٿو. بيت ۾ “جھوڪيا جھوڪ ۾” فنا في الله جو روحاني منظر آهي، جتي وجود موج ۾ ڳري ٿو، ۽ سالڪ پنهنجي هستيءَ کي الاهي بحر ۾ گم ڪري ڇڏي ٿو.
(3)شاھ جي اٺن جا قسم ۽ سندن علامتي تصور:
اٺ جو نالو لغوي معنيٰ روحاني مفهوم:
گورو ڪير پيئندڙ ٻچو معصوميت، فطري پاڪيزگي
ٻوتو نوجوان اٺ اُيرندڙ جذبو، شروعاتي جوش
ڪنواٺ ٻہ سالن جو اٺ تياري، تربيت ۽ آزمائش
ناقو / ڏاچي بار کڻندڙ اٺ خدمت، قرباني ۽ صبر
مئيو ٿلھو ۽ متاري اٺ سينگار، روحاني جمال
چانگو ڪم ڪندڙ اٺ عبادت، خدمت ۽ عمل
ليڙو سست اٺ غفلت، نفس جي آلائيش
توڏو نوجوان اٺ ناپختگي، جذبو ۽ جستجو
ڏاگھو پوڙھو اٺ تجربو، وفاداري ۽ صبر
ڪرھو پيار سان سڏيل اٺ تسليم، رضا ۽ عشق
مهري خوبصورت اٺ فنا، روحاني وصال
آخر ۾ :
شاھ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي فڪر ۾ “اٺ” انسان جي اندروني سفر جو استعارو آهي. اٺ جي هر قسم انساني وجود جي هڪ نفسي، فڪري ۽ روحاني حالت کي ظاهر ڪري ٿي. چانگو عمل جو، ليڙو غفلت جو، توڏو جذبي جو، مئيو حسن جو، ڏاگھو وفا جو، ڪرھو تسليم جو، ۽ مهري فنا جو استعارو آهي.
لساني طور ڀٽائيءَ جو هي ڪلام سنڌي ٻوليءَ جي مترادف لفظن جي وسيع دنيا کي نمايان ڪري ٿو، جڏهن تہ فڪري طور اهو تصوف جي اُنهي درجي تائين پهچي ٿو جتي انسان پاڻ مان نڪري الله تائين پهچي ٿو.

لطيف جو اٿ، رڻ جو راڻو نہ پر روح جو راهي آهي؛ جيڪو هر طوفان، هر ڏونگر، هر دؤر ۾ بہ پنهنجي پرين ڏانهن رُخ رکي ٿو.
اهو ئي لطيفي پيغام آهي
"سفر، صبر ۽ سچائيءَ سان روح جو قافلو پرين تائين پهچي ٿو."

مشڪل استعارا ۽ آسان سمجهاڻي..

شاهه عبداللطيف ڀٽائي سنڌي فڪر، صوفيانہ شعور ۽ شعري صنعتن جو اهو عظيم سرچشمو آهي، جنهن جي هر بيت ۾ لفظن جو لوچ، معنائن جو موڙ ۽ فڪر جو فنڪارانہ فريب سمايل آهي. ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ ڪي اهڙا بيت پڻ ملن ٿا، جيڪي عام قاريءَ لاءِ "مشڪل"، "الٽا"، يا "ابتڙ" محسوس ٿين ٿا. انهن بيتن جي ظاهري معنيٰ ڪجهه ٻيو ٻڌائي ٿي، جڏهن تہ سندن اصل مطلب بلڪل ٻي روحاني راهه ڏانهن وٺي وڃي ٿو. اهڙن بيتن کي ئي ادب جي اصطلاح ۾ ڀٽائيءَ جون الٽيون بازيون چيو وڃي ٿو.
ڀٽائيءَ جي الٽين بازين جو پهريون خاصو اهو آهي تہ هو نفيءَ مان اثبات پيدا ڪري ٿو. هو "نہ" چئي، "ها" تائين پهچائي ٿو؛ هو "انڪار" ڏيکاري، "اقرار" سيکاري ٿو. ظاهري طور جيڪو بيت شريعت، اخلاق يا عقل جي ابتڙ لڳي ٿو، ساڳيو بيت باطني نگاهه سان ڏسڻ سان عشق، اخلاص ۽ حق جي حڪمت بڻجي وڃي ٿو. اهو ئي سبب آهي جو ڀٽائيءَ جو ڪلام رڳو پڙهڻ سان نہ، پر پرکڻ ۽ پروڙڻ سان کلي ٿو.
ٻيو اهم نڪتو اهو آهي تہ ڀٽائي پنهنجي بيتن ۾ لفظن کي ڄاڻي واڻي الٽو رکي ٿو، جيئن پڙهندڙ کي روايتي سوچ مان ڪڍي، نئين فڪري ميدان ۾ داخل ڪري. هي الٽاسٽا رڳو لفاظي نہ آهي، پر هڪ فڪري فلسفو آهي. صوفيانه فڪر ۾ حقيقت سڌي رستي سان نہ، پر موڙن، مشڪلاتن ۽ مجاهدن مان ملي ٿي. ڀٽائي بہ بيت کي اهڙي صورت ڏئي ٿو، جو قاريءَ کي سوال ڪرڻو پوي، ۽ سوال ڪرڻ ئي علم جي شروعات آهي.
ٽيون اهم پاسو اهو آهي تہ ڀٽائيءَ جي الٽين بازين ۾ تجنيسِ حرفي، تضاد، ۽

تمثيل جو كمال استعمال تئي تو.

ڀٽائي ۽ ڪتو طالب يونڊ جو

ڀٽائي رح جو هي بيت وڏو تنبيهي نعرو آهي:
ڪتو طالب يونڊ جو، اسين ڪتي ڪيڙ
ڇهتي آهي ڇيڙ، ڪارايي جي ڪن ۾

صوفي شاعر جي زبان ۾ ظاهري لفظن جي پٺيان نفس، دنيا، آخرت ۽ انسان جي اصل حقيقت جو نقشو موجود آهي.
اسلامي فڪر ۾ اهو بيت انسان کي اهو ٻڌائي ٿو ته روحاني زوال بيروني حملو نه، پر اندروني غفلت جو نتيجو آهي.

نفس بطور "ڪتو" اسلامي نقطہ نظر....

قرآن پاڪ فرمائي ٿو:
﴿اِنَّ النَّفۡسَ لَاَمَّارَةٌۢ بِالسُّوۡٓءِ﴾
(يوسف:53)
"بيشڪ نفس برائيءَ ڏانهن حڪم ڏيندڙ آهي."
نفس کي صوفي ۽ حڪمت وارا "ڪتو" ان ڪري سڏين ٿا، ڇاڪاڻ ته:
اهو هميشہ بکيو،
خواهشن جو پيروڪار،
۽ غفلت جو غلام آهي.

نفس انسان جي زندگي جو سڀ کان وڏو دشمن آهي.
حديث ۾ اچي ٿو:
"سڀ کان شديد دشمن تنهنجو نفس آهي، جيڪو تنهنجي سيني ۾ آهي"

انهيءَ ڪري بيت ۾ “ڪتو” اصل ۾ نفس اماره جي علامت آهي.
انسان جي حيثيت: “ڪيڙ” نفس جي غلاميءَ ۾

بيت جو ٻيو مصرعو انسان کي آئينو ڏيکاري ٿو:
اسان انهن ڪيڙن وانگر آهيون، جيڪي نفس جي ڪن ۾ لڳل چيڙ وانگر جيئندا آهيون.

اسلام چوي ٿو:
“جنهن پنهنجي نفس پاڪ ڪيو اهو ڪامياب ٿي ويو."
(الشمس 9-)
انسان جڏهن:
خواهشن جو غلام،
حرص جو تابع،
۽ غلط رستن جو پيروڪار ٿي وڃي،
ته پوءِ نفس جي ڪن ۾ لڳل ڪيڙو بڻجي وڃي ٿو.

يعني انسان پنهنجي ئي تباهيءَ جو ذريعو پاڻ آهي.

دنيا جون لذتون بطور “چيڙ” قرآن جو فڪر

چيڙ ڪتي جي ڪن ۾ لڳي:
رت چوسي ٿي،
درد پيدا ڪري ٿي،
پر پاڻ به بيماريءَ جو حصو بڻجي ٿي.
اسلام چوي ٿو:
“دنيا جي زندگي رڳو زينت، فريب ۽ آزمائش آهي.”

(الحديد: 20)
مال، اقتدار، شهرت، لذت ـ
اهي سڀ "چيزڙ" آهن جيڪي انسان جي روح مان امن، ايمان ۽ ارادو چوسي وٺن ٿا۔

بيت جو اسلامي پيغام: پاڻ کي وسارڻ تباهي آهي...

بيت جو عنواني مفهوم اهو آهي:
"انسان پنهنجي نفس جو غلام بڻجي پنهنجي عزت وڃائي ويٺو آهي،
۽ دنيا جا فريب سندس باطن ۾ ڏک ۽ بيماري بڻجي چنبڙي پيا آهن۔"
اسلام جو فلسفو ان جي درستگي پيش ڪري ٿو:
نفس سان جهاد.سڀ کان وڏو جهاد
خواهشن جي سرڪشيءَ تي قابو
دنيا سان دل نہ، پر هٿ رکڻ
حديثن جي روشني.
نفس جي تربيت جو علاج
حضور ﷺ فرمايو:
"حقيقي مجاهد اهو آهي، جيڪو پنهنجي نفس سان جهاد ڪري."
(ترمذي)
ٻئي جاءِ تي:
"مؤمن اهو آهي جيڪو پنهنجي خواهش کي الله جي حڪم جي تابع ڪري."
يعني:
نفس کي ڪتو سمجهي زنجير ۾ ٻڌ،
دنيا جي چيزڻ کي لاهڻ جا حڪمن تي عمل ڪر،
۽ روح کي پاڪ ڪري آخرت جي اڳيرائي حاصل ڪر۔

مضمون جو سماجي پيغام هاريندڙ قومون انهن جون آهن جيڪي نفس جون

قيديون آهن

اج جو انسان:
دولت پرستي ۾،
طاقت جي جنگ ۾،
شهرت ۽ ڊجيٽل دنيا جي لذت ۾،
ڇيڙ جيان ڇنبڙي پيو آهي۔
نفس جو ڪتو سيني ادارن، قومن، معاشرن کي ڇڪي رهيو آهي،
۽ انسان انهن جي ڪنن ۾ لڳل ”ڇيڙا“ پنهنجي هٿن سان پاليندو پيو وڃي۔

اسلامي فڪر جو حل. تزڪيہ، توبہ ۽ احتساب

قرآن چوي ٿو.
”نجات انهن لاءِ آهي، جيڪي پنهنجي دل کي پاڪ ڪن ٿا.“
تزڪيہ نفس:
حرام کان پرهيز
زهد ۽ بي رغبتي
اخلاص
عاجزي
مراقبي ۽ احتساب

اهو ئي نفس جي ڪتي کي ماري روح جي ڪنن مان دنيا جا ڇيڙ لاٿڻ جو طريقو آهي۔

نتيجو: بيت جو اسلامي سبق...
هي بيت اصل ۾ هڪ زوردار فتويٰ آهي:
نفس تنهنجو ڪتو آهي.

ان کي ڪنٽرول ڪر۔
دنيا تنهنجي ڪن جو چيز آهي.
ان کي لاتعلقيءَ سان لاهه۔
تو پاڻ کي ڪيڙو نہ بڻاءِ. بلڪہ الله جو خليفو بڻ۔

اسلام انسان کي عزت تو ڏي،
پر شرط اهو آهي تہ:
نفس جي غلامي ڇڏ، رب جي بندگي اختيار ڪر۔

هي بيت انسان کي اهو ئي ياد ڏياريندو رهي تو تہ:
جيڪڏهن تون نفس کي ڪتو نہ سمجهندين تہ هڪ ڏينهن اهو توکي چبائي تباهہ ڪندو۔

مقصد حيات

شاه ڀٽائي جي نظر ۾

1.خدا ڪي سڃاڻ:

بيت:

اول الله عليم اعلي عالم جو ڌڻي،
قادر پنهنجي قدرت سين قائم آهِ قديم،
والي واحد وحده رازق ربّ رحيم،
سو ساراهه سچو ڌڻي چئِي حمدُ حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريم جوڙون جوڙ جهان جي.

شاهه ڀٽائيءَ جي نظر ۾ انسان جي زندگيءَ جو سڀ کان وڏو مقصد خالقِ ڪائنات جي سڃاڻپ آهي. دنيا جي هر ذرو، هر وجود، ۽ هر حرڪت، رب جي قدرت جو مظهر آهي. جڏهن انسان پنهنجي دل ۾ اهو يقين پيدا ڪري ٿو ته هر شيءِ جو مالڪ الله آهي، تڏهن سندس روحاني سفر شروع ٿئي ٿو. ڀٽائي انسان کي دعوت ڏئي ٿو ته توحيد جي وحدت تي قائم رهي، خيالي خدائن ۽ دنياوي ڌوکن کان آزاد ٿي رڳو ”الله“ کي پنهنجو ڪارساز سمجهي، ڇوجو حقيقي سڪون ۽ مقصد صرف انهيءَ سڃاڻپ ۾ لڪل آهي.

2.الله سان لاڳاپي جا اصول:

بيت:

جي پائڻين جوڳي ٿيان ته پر ڪلمي جي پار،
پنجن ساڻ پورو رهه آيا ٿيھ نه ٽار،
تڏهن ڏاڳا ڏار جڏهن راهه سڃاڻين رب جي.

ڀٽائي چوي ٿو ته الله سان لاڳاپو عبادت، اطاعت، ۽ اخلاص سان قائم ٿئي ٿو. نماز، روزو، ۽ فڪرِ آخرت انسان جي زندگيءَ جو محور بڻجڻ گهرجن. سچي

عبادت رڳو رسم نہ، پر روحاني بيداريءَ جو نالو آهي. جيڪو رب کي ياد ڪري ٿو، اهو ظلم، لالچ، ۽ حرص کان پاڪ ٿي وڃي ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو تہ خدا سان تعلق کي پنهنجو مرڪزي فڪر بڻائي، ڇوجو جنهن دل ۾ رب جو خوف ۽ محبت گڏ هجي، اها زندگي مقصد سان ڀرپور ٿئي ٿي.

3.نيت صاف رکڻ:

بيت:

آدمين اخلاص مٿائي ماڻو ڪيو،
هاٽي ڪائي سيڪو ماڻهوءَ سندو ماس،
دلبر هن دنيا ۾ وڃي رهندو واس،
ڀيو سڀ لوڪ لباس ڪو هڪ دل هوندو هڪڙو.

شاهہ ڀٽائي جي فڪر ۾ نيت سيني عملن جو روح آهي. جيڪڏهن نيت پاڪ نہ هجي تہ عبادت بہ ريا بڻجي وڃي ٿي. ڀٽائي انسان کي ياد ڏياري ٿو تہ دل جو خلوص ئي انسان کي رب جي قرب تائين پهچائي ٿو. اخلاص، سچائي، ۽ نيڪ نيت انسان کي خودغرضيءَ کان بچائين ٿا. حقيقي مقصدِ حيات اهو ئي آهي تہ هر عمل ۾ الله جي رضا سامهون هجي، ڇوجو جيڪو رب لاءِ ڪندو آهي، اهو هر حالت ۾ مطمئن رهندو آهي.

4.پاڻ کي سڃاڻڻ:

بيت:

پنهون پنهون ٿي ڪريان آئون پنهون پاڻ،
اديون ٿئيس اڄاڻ جو ڪين سُڃاتم پاڻَ کي.

شاهہ ڀٽائيءَ لاءِ پاڻ کي سڃاڻڻ ئي معرفتِ رب جو پهريون زينو آهي. جيڪو پنهنجي نفس کي سمجهي ٿو، اهو پنهنجي خالق کي بہ سڃاڻي ٿو. انسان جڏهن پنهنجي اندر جهاتي پائي ٿو، تڏهن کيس خبر پوي ٿي تہ سندس وجود مٽيءَ جو نہ، پر نور جو آهي. ڀٽائي انسان کي پاڻ سان سچو ٿيڻ، پنهنجي خامين کي قبول ڪرڻ، ۽ روح جي پاڪيزگيءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ سيکاري ٿو. خود سڃاڻپ

ئي زندگيءَ جي مقصد ڏانهن رستو کوليندي آهي.

5.قول ۽ فعل ۾ تضاد:

بيت:

پڙهيو تا پڙهن ڪڙهن ڪين قلوب ۾،
پاٽان ڏوه چڙهن ورق ورائين جيترا.

ڀٽائيءَ جي فڪر ۾ علم تڏهن قيمتي آهي، جڏهن اهو عمل ۾ ظاهر ٿئي. رڳو پڙهڻ، بغير سچائيءَ جي، انسان کي منافقت ۾ وجهي ٿو. قول ۽ فعل ۾ تضاد اخلاقي زوال جو نشان آهي. ڀٽائي چوي ٿو ته جيڪو علم دل ۾ لهڻ کان اڳ زباني رهي، اهو انسان کي روشنيءَ بدران غرور ڏانهن وٺي وڃي ٿو. زندگيءَ جو مقصد اهو آهي ته انسان پنهنجي قول، فعل، ۽ نيت ۾ سچائيءَ جو مظاهرو ڪري.

6.خدمت جو واعدو:

بيت:

پاڇائي نہ پاڇايان سئي سندي ساڻ،
ڍڪي اگھاڙن کي ڪين ڍڪي پاڻ،
ڀيهر ڇاپي ڇاڻ ابر جي اوصاف کي.

شاه ڀٽائي جي فڪر ۾ خدمت انسانيت عبادت جو اعليٰ درجو رکي ٿي. جيڪو ٻين لاءِ جيئندو آهي، اهو رب جي نظر ۾ مقبول ٿئي ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو ته هو پاڻ کي وساري ٻين جي ڏکن کي گھٽائي. محتاجن، بيمارن، ۽ محرومن جي مدد ڪرڻ ئي زندگيءَ جو سچو مقصد آهي. انسان جي قدر ان ۾ ناهي ته هو ڇا ڪٽي ٿو، پر ان ۾ آهي ته هو ڇا ڏئي ٿو.

7.صبر ۽ شڪر:

بيت:

ڏک سکن جي سونهن گھوريان ڏک سکن ري،
جنين جي ورنهن سجڻ آيو مان ڳري.

ڀٽائيءَ جي تعليم موجب ڏک ۽ سک زندگيءَ جا ٻہ رنگ آهن، ۽ صبر انهن جو حسن بڻجي ٿو. جيڪو ڏکن ۾ صبر ۽ سکن ۾ شڪر ڪري ٿو، اهو حقيقي مومن آهي. صبر انسان جي روح کي مضبوط ڪري ٿو ۽ شڪر ڪيس غرور کان بچائي ٿو. ڀٽائي چوي ٿو تہ ڏک تربيت آهي، جيڪا انسان کي مقصدِ حيات تائين رسائي ڏئي ٿي، ڇوجو جيڪو آزمائش ۾ ثابت قدم رهي ٿو، اهو خدا جي محبوب بڻجي ٿو.

8.علم ۽ فڪر:

بيت:

جن کي دؤر درد جو سبق سور پڙهن،
فڪر فرهي هٿ ۾ ماٺ مطالع ڪن،
ڀنو سو پڙهن جنهن ۾ پسن پرين کي.

شاه ڀٽائي علم کي سچائيءَ جو آئينو ۽ فڪر کي روح جي روشني قرار ڏئي ٿو. علم بغير فڪر جي بيڪار، ۽ فڪر بغير عمل جي ناقص آهي. ڀٽائي انسان کي فڪر ڪرڻ، پڙهڻ، ۽ مشاهدو ڪرڻ جي ترغيب ڏئي ٿو، جيئن هو علم جي ذريعي خدا جي نشانيون سڃاڻي. علم انسان کي غرور کان نہ، پر عاجزيءَ ڏانهن وٺي وڃي، اهو ئي علم انسان جي مقصدِ حيات کي پورو ڪري ٿو.

9.وقت جي پابندي:

بيت:

ٽتي ٽڏي ڪاھ ڪانهي ويل ويهڻ جي،
متان ٽئي اونداھ پير نہ لهين پرينءَ جو.

شاه ڀٽائي وقت کي الله جي امانت سڏي ٿو. جيڪو انسان وقت جو قدر ڪري ٿو، اهو ئي ڪاميابيءَ جي منزل تي پهچي ٿو. وقت جو ضايع ٿيڻ زندگيءَ جو ضايع ٿيڻ آهي. ڀٽائي چوي ٿو تہ هر لمحو نيڪيءَ، علم، ۽ عبادت ۾ گذاريو وڃي، ڇوجو هڪ پل جي غفلت بہ انسان کي منزل کان پري ڪري سگهي ٿي. وقت جي پابندي مقصدِ حيات تائين پهچڻ جو سڀ کان اهم ذريعو آهي.

10.سماجي ذميواري:

بيت:

پسو پکيئڙن ماڙهان ميٺ گهٽو،
ولر ڪيو وتن پرت نہ ڇنن پاڻ سين.

ڀٽائيءَ جي نظر ۾ سماج انسان جي زندگيءَ جو عڪس آهي. جيڪو پنهنجي سماج سان محبت ڪري ٿو، اهو خدا سان محبت جو اظهار ڪري ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو تہ هو والدين جي خدمت، پاڙيسرين سان خيرخواهي، ۽ وطن سان وفاداري کي پنهنجي زندگيءَ جو مقصد بڻائي. سماجي ذميواري انسان کي خودغرضيءَ کان بچائي ۽ انسانيت جي روح سان جوڙي ٿي.

11.تسلسل ۽ استقامت:

بيت:

ڪنڊا مون پيرن ۾ توڻي لک لڳن،
آڱر آڱوٺي نہ مڙي چيبون پير چنن.
ويندي ڏانهن پرِيَنِ جُتِي جاتِ نہ پائِيان

ڀٽائيءَ جي تعليم آهي تہ حوصلو ۽ استقامت زندگيءَ جي جدوجهد جا اصل هٿيار آهن. جيڪو انسان مشڪلاتن کان نہ ٿو ڀڄي، اهو ئي ڪامياب ٿئي ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو تہ ڏک، تڪليف، ۽ ناڪاميءَ باوجود مقصد ڏانهن وڌندو رهجي. استقامت، ايمان جو عمل آهي، ۽ اهو ئي انسان کي روحاني بلنديءَ ڏانهن وٺي وڃي ٿو.

12.آخرت کي سامهون رکو:

بيت:

پوڪٽون اٿئي تہ پوک جا پاڻي اٿئي ٻار ۾،
وٺ ٻہ ويندي نڪري پوءِ سکي ٿيندي سوک.
جتي لڻندو بيٺو لوڪ اتي سڪندين هڪڙي سنگ لاءِ

ڀٽائيءَ جي فڪر ۾ آخرت انسان جي حقيقي منزل آهي. دنيا هڪ عارضي آزمائش آهي، جڏهن ته آخرت دائمي انعام يا سزا جو وقت آهي. انسان کي گهرجي ته پنهنجي هر عمل ۾ آخرت جي جوابدهي کي سامهون رکي، ڇوجو جنهن جي نظر آخرت تي هوندي، اهو دنيا ۾ به عدل ۽ احسان سان رهندو. زندگيءَ جو مقصد اهو آهي ته دنيا کي آخرت جي پوک بڻايو وڃي.

13.نفرت جو محبت سان جواب

بيت:

ڇڱا ڪن ڇڱايون ائين سيکو هوءَ،
تو جيئن ڪري نه کوء بچن ساڻ ڀلايون.

شاهه ڀٽائي انسان کي نفرت بدران محبت سيکاري ٿو. برائيءَ جو جواب برائي سان نه، پر ڀلائي سان ڏيڻ ئي روحانيت جو اوج آهي. ڀٽائي چوي ٿو ته محبت انسان کي خدا جي نزديڪ ڪري ٿي، ڇوجو رب پاڻ ”رحمٰن“ ۽ ”رحيم“ آهي. انسان جو مقصد اهو هجڻ گهرجي ته هو دلين کي نفرت بدران الفت سان ڀري، ڇوجو محبت ئي دنيا کي جنت بڻائي سگهي ٿي.

14.هر ڪم جو انجام الله جي حوالي:

بيت:

سيئي سبحان جي ڪر حوالي ڪم،
ٿي تحقيق تسليم ۾ لاهي غم وهم،
قادر ساڻ ڪرم حاصل ڪري هاج تون.

ڀٽائيءَ جي تعليم جو آخري سبق تسليم ۽ توڪل آهي. انسان کي ڪوشش ڪرڻي آهي، پر نتيجو الله جي حوالي ڪرڻو آهي. جيڪو رب تي ڀروسو رکي ٿو، اهو غم کان آزاد ٿي وڃي ٿو. مقصدِ حيات اهو ئي آهي ته انسان پنهنجي خواهشن کي رب جي حڪم سان هم آهنگ ڪري، ڇوجو جيڪو الله تي توڪل ڪري ٿو، اهو ڪڏهن ناڪام نٿو ٿئي.

نتيجو:

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي نظر ۾ انسان جو مقصد حيات رب جي سڃاڻپ، نفس جي پاڪيزگي، عمل جي سچائي، محبت، ۽ خدمتِ خلق ۾ لڪل آهي. زندگي تڏهن با مقصد ٿئي ٿي، جڏهن انسان پنهنجي وجود کي رب جي حڪم سان ڳنڍي، ۽ پنهنجي سماج لاءِ به رحمت بڻجي. ڀٽائيءَ جي فڪر مطابق "مقصد حيات" فقط جيئڻ نه، پر نور، نيت، ۽ نيڪيءَ سان جيئڻ جو نالو آهي.

ڀٽائيءَ جي ڪلام جي ڇنڊڇاڻ

اصول معيار ۽ طريقيڪار

سنڌ جي ڌرتيءَ تي جنم وٺندڙ شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ڪلام رڳو شعر نه، پر هڪ صوفيانه دستور، هڪ روحاني آئين ۽ هڪ انساني فلسفو آهي، جيڪو صدين کان ماڻهن جي دلين تي حڪمراني ڪري رهيو آهي. پر ساڳئي وقت اها به حقيقت آهي ته صديون گذرڻ سان گڏوگڏ ڀٽائيءَ جي بيتن ۾ اضافا، تبديليون، ۽ مقامي روايتن جا ملاوٽون به ٿينديون رهيون آهن. اهڙي صورتحال ۾ سڀ کان وڏي ضرورت آهي ته ڀٽائيءَ جي اصل، خالص ۽ مستند ڪلام کي ڇنڊڇاڻ ذريعي محفوظ ڪيو وڃي، جيئن ايندڙ نسلن تائين شاهه جو سچو پيغام بغير بگاڙ جي پهچي سگهي.

1.بنيادي مقصد ۽ اصول..

هن ڇنڊڇاڻ جو پهريون مقصد اهو هجڻ گهرجي ته ڀٽائيءَ جو اصل متن سڃاتو وڃي، سندس فڪر جو پاڪيزه روپ قائم رکيو وڃي ۽ عام ماڻهن تائين صحيح ۽ مڪمل صورت ۾ پهچايو وڃي. ان لاءِ شفافيت، علمي ايمانداري ۽ گڏيل فيصلن جي روايت ضروري آهي.

2.ڪاميٽي جي جوڙجڪ..

ان مقصد لاءِ هڪ اهڙي ڪاميٽي جي ضرورت آهي، جنهن ۾ مختلف شعبن جا ماهر شامل هجن. چيئرمين اهڙو عالم هجڻ گهرجي، جيڪو ادبي ۽ تحقيقي شهرت رکندڙ هجي ۽ ڪنهن به سياسي يا مذهبي تعصب کان پاڪ هجي. ميمبرن ۾ سنڌي ادب جا محقق، صوفيه ادب جا ڄاڻو ڇو ته شاهه صاحب پاڻ ۽ سندس ڪلام صوفيانه طرز جو آهي روحاني شارح ئي بهتر انداز سان اصل ڪلام جي ڇنڊ ڇاڻ ڪري سگهي ٿو، زبان ۽ اسلوب جا لنگوئسٽ، تاريخدان، مخطوطات جا ماهر، ڊجيٽل آرڪائيو جا ڄاڻو، ۽ مقامي راڳي ۽ ڳائڻا به شامل هجن. اهڙي ريت روايت ۽ تحقيق گڏجي ڪم ڪري سگهن ٿا.

3.ڇنڊڇاڻ جا معيار..

اصل ڪلام جي سڃاڻپ لاءِ ڪجھ سڌا ۽ علمي معيار رکڻ لازمي آهن:

مخطوطي ثبوت: قديم نسخن جي تاريخي درستي ۽ مقابلو.

زبان ۽ اسلوب:

بيتن ۾ شاھ جي مخصوص علامتن، تجنيس حرفي ۽ فڪري تسلسل جي موجودگي.

موضوعي وابستگي:

بيتن جو وحدت الوجود، عشق الاهي ۽ روحاني سفر جهڙن موضوعن سان ميل.

سند ۽ روايت:

راڳي ۽ روايتن مان پھتل متنن جي سند.

4.فڪري-تاريخي تصديق: واقعي ۽ شخصيتن جو تاريخي پسمنظر.

علائقائي ورزن: لوڪ ورزنن جي دستاويزي تحفظ، پر اصليت جي جانچ.

5.تحقيق جو طريقو..

ڪاميٽي کي سڀ ڪان پھريان سيني نسخن، ڇاپن ۽ روايتن کي گڏ ڪرڻو پوندو. پوءِ انھن جي مقابلي، درجہ بندي ۽ لِنگوئسٽڪ تجزئي ذريعي مستند متن سڃاڻڻو پوندو. هر اختلاف کي لکت ۾ آڻي شفاف رپورٽ تيار ڪئي وڃي. ان سان گڏوگڏ فيلڊ ورڪ ذريعي ڳوٺن ۽ راڳين وٽان زباني نسخن کي رڪارڊ ڪرڻ، ملڪي ۽ عالمي لائبريرين ۾ موجود قديم مخطوطن تائين پهچڻ ۽ ڊجيٽل آرڪائيو ٺاهڻ بہ ضروري آهي.

6.ڊجيٽل تحفظ ۽ اشاعت..

ڀٽائيءَ جي ڪلام کي جديد ٽيڪنالاجي ذريعي ڊجيٽل محفوظ ڪرڻ وقتي ضرورت آهي. مستند نسخن کي اسڪين ڪري، اعليٰ معيار ۾ محفوظ ڪيو وڃي، ميٽا ڊيٽا ترتيب ڏنو وڃي ۽ آن لائين سرچ ايبل ايڊيشن تيار ڪئي وڃي. گڏوگڏ هڪ Critical Edition (ماهرن لاءِ)، هڪ Annotated Edition (عام پڙهندڙ لاءِ) ۽ هڪ ڊجيٽل ايڊيشن (تحقيق ڪندڙن لاءِ) شايع ٿيڻ گهرجي.

7.نتيجو:

شاھ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ڪلام سنڌ جي زبان ۽ ثقافت جو روح آهي. ان جي

خالص صورت ۾ محفوظ ڪرڻ رڳو ادبي ذميواري ناهي، پر اها هڪ ثقافتي ۽
روحاني امانت بہ آهي. ڪاميٽيءَ جي منظم ڪم، علمي اصولن ۽ جديد
ٽيڪنالاجيءَ جي مدد سان اهو ڪم ممڪن ٿي سگهي ٿو تہ ايندڙ نسلن تائين
شاهہ جو اصل پيغام، بغير بگاڙ ۽ بغير ملاوٽ جي پهچي.

ڀٽائي جا مشڪل بيت ۽ سمجهاڻي

شاهه عبداللطيف ڀٽائي سنڌي فڪر، صوفيانہ شعور ۽ شعري صنعتن جو اهو عظيم سرچشمو آهي، جنهن جي هر بيت ۾ لفظن جو لوچ، معنائن جو موڙ، ۽ فڪر جو فنڪارانہ فريب سمايل آهي. ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ ڪي اهڙا بيت پڻ ملن ٿا، جيڪي عام قاريءَ لاءِ "مشڪل"، "الٽا"، يا "ابتڙ" محسوس ٿين ٿا. انهن بيتن جي ظاهري معنيٰ ڪجهه ٻيو ٻڌائي ٿي، جڏهن تہ سندن اصل مطلب بلڪل ٻي روحاني راهه ڏانهن وٺي وڃي ٿو. اهڙن بيتن کي ئي ادب جي اصطلاح ۾ ڀٽائيءَ جون الٽيون بازيون چيو وڃي ٿو.

ڀٽائيءَ جي الٽين بازين جو پهريون خاصو اهو آهي تہ هو نفيءَ مان اثبات پيدا ڪري ٿو. هو "نہ" چئي، "ها" تائين پهچائي ٿو؛ هو "انڪار" ڏيکاري، "اقرار" سيکاري ٿو. ظاهري طور جيڪو بيت شريعت، اخلاق يا عقل جي ابتڙ لڳي ٿو، ساڳيو بيت باطني نگاهہ سان ڏسڻ سان عشق، اخلاص ۽ حق جي حڪمت بڻجي وڃي ٿو. اهو ئي سبب آهي جو ڀٽائيءَ جو ڪلام رڳو پڙهڻ سان نہ، پر پرکڻ ۽ پروڙڻ سان کلي ٿو.

ٻيو اهم نڪتو اهو آهي تہ ڀٽائي پنهنجي بيتن ۾ لفظن کي جاڻي واڻي الٽو رکي ٿو، جيئن پڙهندڙ کي روايتي سوچ مان ڪڍي، نئين فڪري ميدان ۾ داخل ڪري. هي الٽاسٽا رڳو لفاظي نہ آهي، پر هڪ فڪري فلسفو آهي. صوفيانه فڪر ۾ حقيقت سڌي رستي سان نہ، پر موڙن، مشڪلاتن ۽ مجاهدن مان ملي ٿي. ڀٽائي بہ بيت کي اهڙي صورت ڏئي ٿو، جو قاريءَ کي سوال ڪرڻو پوي، ۽ سوال ڪرڻ ئي علم جي شروعات آهي.

ٽيون اهم پاسو اهو آهي تہ ڀٽائيءَ جي الٽين بازين ۾ تجنيسِ حرفي، تضاد، ۽ تمثيل جو ڪمال استعمال ٿئي ٿو. ساڳيو لفظ بہ مختلف معنائون رکي ٿو: هڪ ظاهري، ٻي باطني. "مرڻ"، "ڪفر"، "دوزخ"، "ننڊ"، "انڌائپ" جهڙا لفظ، ڀٽائي وٽ منفي نہ پر روحاني مرحلا بڻجي وڃن ٿا. اهو ئي هن جي فن جو ڪمال آهي، جو هو لفظ کي لفظيت مان ڪڍي، ولايت تائين پهچائي ٿو.

اهڙن بيتن بابت اڪثر سوال اٿاريو ويندو آهي تہ ڇا اهي واقعي ڀٽائيءَ جا آهن يا نہ۔ هتي اسان نسبت تي بحث نٿا ڪريون، ڇو تہ ڀٽائيءَ جي فڪري ڇاپ، اسلوبي سڃاڻپ ۽ روحاني رنگ اهڙو واضح آهي، جو بيت پاڻ ڳالهائي ٿو۔ ڀٽائيءَ جو فن اهو آهي جو هو قاريءَ کي تڪليف ڏئي ٿو، پر تڪليف ۾ ئي تربيت لڪل آهي۔

آخر ۾ ڇئي سگهجي ٿو تہ ڀٽائيءَ جون الٽيون بازيون دراصل ذهني زلزلو، فڪري آزمائش ۽ روحاني دعوت آهن۔ اهي بيت هر ڪنهن لاءِ نہ، پر اُن لاءِ آهن، جيڪو لفظ کان اڳتي، معنا تائين وڃڻ جي همت رکي ٿو۔ ڀٽائي اسان کي سيکاري ٿو تہ حقيقت هميشہ سڌي نہ هوندي آهي، ڪڏهن ڪڏهن الٽي واٽ ئي سچي راهہ بڻجي ويندي آهي۔

بيت(1)

سامي ڇئجي ان کي جو کهي سڳو ياءُ
ڏئي طلاق جوءِ کي سمهي سڳي ماءُ
ان پر اتي آءٌ تہ سچو سامي تون ٿئين

تمهيد:

ظاهر جو سخت لهجو، باطن جو نرم پيغام

هي بيت ظاهري معنيٰ ۾ ڏاڍو سخت، دهشتناڪ ۽ شريعت جي لحاظ کان ناممڪن نظر اچي ٿو. ياءُ جو قتل، زال کي طلاق، ماءُ سان زال وارو تعلق.اهي سڀ ڳالهيون جيڪڏهن ظاهري معنيٰ ۾ ورتيون وڃن تہ نہ رڳو غيراخلاقي آهن، پر ديني ۽ انساني قدرن جي مڪمل ابتڙ آهن.

پر شاهہ ڀٽائي اهڙي سطح تي ڪڏهن بہ ڳالهہ نٿو ڪري. سندس شاعري ظاهر کي ٽوڙي، باطن تائين پهچائڻ جو نالو آهي.

هي بيت انساني نفس جي قتل، دنياوي تعلقن کان جدائي، ۽ اصل ماخذ (حق) سان وصال جو استعارو آهي.

”ياءُ جو قتل“ نفسِ امّاره جو خاتمو

بيت ۾ “سڳي ياءُ کي کهڻ” کو حقيقي قتل ناهي، بلڪه هي نفسِ امّاره جو استعارو آهي.

صوفيانہ اصطلاح ۾:

ياءُ.. پنهنجو ئي نفس، جيڪو انسان سان گڏ ڄائو آهي

سڳو.. ويجهو، پنهنجو، اندر سان لاڳاپيل

نفس اهو ياءُ آهي:

جيڪو خواهشن تي هلائي ٿو

جيڪو انا، غرور، حسد، شهوت، حرص ۽ خوف کي جنم ڏئي ٿو

جيڪو انسان کي حق کان پري رکي ٿو

سچو سامي اهو آهي، جيڪو:

پنهنجي نفس کي ماري،

پنهنجي خواهشن کي ذبح ڪري،

پنهنجي انا کي فنا ڪري.

هي قتل جسماني نہ پر روحاني آهي، جنهن کي صوفيا “موت قبل الموت” چون ٿا.

“زال کي طلاق” دنيا سان لاڳاپي جي جدائي

زال هتي دنيا جو استعارو آهي.

زال:

آرام ڏئي ٿي

سات ڏئي ٿي

خواهشون پوريون ڪري ٿي

پر جڏهن زال دنيا بڻجي وڃي:

تہ هوءَ انسان کي حق کان غافل ڪري ٿي

دل کي رب کان خالي ڪري ٿي

“طلاق” جو مطلب:

دنيا کي ڇڏي ڏيڻ نہ

پر دنيا جي محبت کي دل مان ڪڍڻ

سچو سامي:

دنيا ۾ رهي ٿو، پر دنيا دل ۾ ناهي
ڪمائي ٿو، پر لالچ نٿو ڪري
رکي ٿو، پر ٻڌجي نٿو
هي طلاق دل جي طلاق آهي، قانوني نہ.
“ماءُ سان سمهڻ”اصل ماخذ سان وصال
هي بيت جو سڀ کان نازڪ، پر سڀ کان وڌيڪ روحاني حصو آهي.
ماءُ:
وجود جو سرچشمو
اصل
ماخذ
صوفيانہ فڪر ۾ ماءُ جو استعارو:
فطرت
حقيقت
حق
اصل نور
زال وارو تعلق:
مڪمل قرب
بيحد اتحاد
ذاتي فنا
ان جو مطلب:
جڏهن انسان نفس کي ماري
دنيا کي طلاق ڏئي
تہ پوءِ هو پنهنجي اصل ڏانهن موٽي ٿو
۽ حق سان اهڙو ويجهو ٿي وڃي ٿو،
جيئن عاشق معشوق ۾ فنا ٿي وڃي.
هي “وصال” آهي،
هي “فنا في الله” آهي،

هي “بقا بالله” ڏانهن پهچڻ جو دروازو آهي.
“عادت بٽائڻ” سلوڪ جو تسلسل
بيت ۾ چيو ويو آهي:
“ان ڳالهين کي عادت بٽائي پوءِ سچو سامي ٿيندي”
يعني:
نفس هڪ ڀيرو نٿو مري
دنيا هڪ ڀيرو نٿي ڇٽي
حق سان وصال هڪ ڏينهن ۾ نٿو ٿئي
سامي ٿيڻ:
روز نفس سان جنگ
روز دنيا سان فاصلو
روز حق سان قرب
هي رياضت آهي،
هي مجاهده آهي،
هي مسلسل روحاني سفر آهي.
سچو سامي ڪير؟
سچو سامي اهو ناهي جيڪو:
جهنگ ۾ وڃي
دنيا ڇڏي
رڳو ڪپڙا بدلائي
سچو سامي اهو آهي جيڪو:
شهر ۾ رهي به دل خالي رکي
ماڻهن ۾ رهي به الله سان رهي
نفس کي غلام بٽائي، روح کي آزاد ڪري
نتيجو: بيت جو روحاني خلاصو
هي بيت انسان کي سيکاري ٿو ته:
پاءُ (نفس) کي مار

زال (دنيا) کي دل مان طلاق ڏي
ماءُ (حق) سان وصال ڪر
تڏهن:
تون سچو سامي ٿيندين
تون حق جو راهي ٿيندين
تون اندر جي آزادي ماڻيندين

بيت(2)
مرڻان اڳي جي مئا سي مري ٿين نہ مات
هوندا سي حيات جيئرا اڳ جي جيا

(تشريحي مفهوم)
جيڪي مرڻ کان اڳ ئي مري ويا، تن کي وري موت نٿو اچي؛
جيڪي اڳ ئي جيئرا ٿي چڪا، سي هميشہ حيات رهن ٿا.
تمهيد:
موت جيڪو موت ناهي، حيات جيڪا فنا کان مٿي آهي
شاهہ ڀٽائي وٽ "موت" قبر ۾ لهڻ جو نالو ناهي،
۽ "زندگي" رڳو ساهہ هلڻ جو نالو بہ ناهي.
هن بيت ۾ ڀٽائي انسان کي ٻڌائي ٿو تہ:
اصل موت نفس جو موت آهي،
۽ اصل حيات روح جي بيداري آهي.
جيڪو ماڻهو پنهنجي اندر مرڻ سکيو،
سو ظاهري مرڻ کان ٻڇندو ئي ناهي.
"مرڻان اڳي جي مئا" فنا في النفس
"مرڻان اڳي مرڻ" صوفيانہ اصطلاح آهي،
جنهن کي صوفيا "موت قبل الموت" چون ٿا.

ان جو مطلب:
نفسِ امّاره جو خاتمو
انا، غرور، خودي ۽ خواهش جو ٽٽڻ
پاڻ کي حق جي اڳيان خالي ڪرڻ
اهڙو ماڻهو:
پنهنجي "مان" کي ماري ٿو
پنهنجي مرضي کي رب جي مرضي ۾ ڳاري ٿو
اهو مرڻ جسماني نه، روحاني آهي۔
"سي مري ٿين نه مات" ابدي بقا جو راز
جيڪو اڳ ئي مرڻ سکي ويو:
ان کي وري موت نٿو اچي
ڇو ته هاڻي هو پنهنجي لاءِ نٿو جيئي
جسم جو موت ته هر ڪنهن تي اچي ٿو،
پر صوفي لاءِ اهو مرڻ ناهي،
بلڪه وصال جو در آهي۔
اهڙي روح لاءِ قبر:
اندهيرو ناهي
پر نور جو دروازو آهي
"هوندا سي حيات" حياتِ قلبي
ڀٽائي چوي ٿو:
جيئرا اهي آهن،
جن جي دل زنده آهي۔
حقيقي حيات:
دل جي حيات آهي
شعور جي حيات آهي
حق جي سڃاڻپ سان جڙيل حيات آهي
جيڪي رڳو کائن ٿا، پيئن ٿا،

پر حق کي وساري ويهن ٿا،

اهي ظاهري جيئرا، پر باطني مئل آهن.

“جيئرا اڳ جي جيا” اڳواٽ بيداري

“اڳ جي جيا” جو مطلب:

موت کان اڳ بيدار ٿيڻ

قيامت کان اڳ حساب ڪرڻ

قبر کان اڳ سڌارڻ

اهڙا ماڻهو:

پنهنجي نفس جو حساب پاڻ ڪن ٿا

پنهنجي عملن کي روز ماپين ٿا

اهي اڳ ئي حيات ۾ داخل ٿي وڃن ٿا،

تنهن ڪري انهن لاءِ موت:

خوف ناهي

وڇوڙو ناهي

قرآن سان روحاني مناسبت

قرآن چوي ٿو:

“وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ”

الله جي راهه ۾ مرندڙن کي مئل نہ چئو،

اهي زنده آهن.

صوفيانہ فڪر ۾:

نفس کي مارڻ به الله جي راهہ آهي

انا کي ختم ڪرڻ بہ قرباني آهي

صوفي لاءِ موت ڇا آهي؟

عام ماڻهو لاءِ:

موت.. خاتمو

صوفي لاءِ:

موت... تبديلي

موت.. نئون جنم
جڏهن انسان پنهنجي خواهشن کان مري ٿو:
ته هو حقيقت ۾ جيئڻ شروع ڪري ٿو
بيت جو روحاني خلاصو
هي بيت انسان کي سيکاري ٿو ته:
جي مرڻ کان اڳ مرڻ سکي ويو
ته پوءِ مرڻ کان ڊڄڻ ختم ٿي ويندو
جي دل زنده ٿي وئي
ته جسم جو مرڻ بي اثر ٿي ويندو
نتيجو: زنده اهو آهي، جيڪو فنا مان گذري
شاهه ڀٽائي جو پيغام آهي:
فنا کان سواءِ بقا ناهي،
مرڻ کان سواءِ حيات ناهي،
۽ نفس جي موت کان سواءِ روح جي زندگي ناهي.
سچو انسان اهو آهي:
جيڪو اڳ ئي مري
۽ پوءِ هميشه لاءِ جيئرو رهي

بيت(3)
هڪل حقيقت جي ڀوڙو ٿي ڀڏيج
انڌو ٿي پسيج مشاهدو محبوب جو

(تشريحي مفهوم)
حقيقت جو سڏ ٻڌڻ لاءِ ڀوڙو ٿج،
۽ محبوب جي مشاهدي لاءِ انڌو ٿي ڏس.
تمهيد:
ظاهري حسّ جو انڪار، باطني بصيرت جو اقرار

هي بيت ظاهري عقل کي حيران ڪري ڇڏي ٿو:
ٻوڙو ٿي ٻڌڻ؟
انڌو ٿي ڏسڻ؟
پر ڀٽائي جي زبان ۾:
ٻوڙو ٿيڻ..دنيا جي شور کان آزاد ٿيڻ
انڌو ٿيڻ.. ظاهر جي دوکي کان نڪرڻ
جڏهن ظاهر جون اکيون ۽ ڪن بند ٿين ٿا،
تڏهن دل جون اکيون ۽ ڪن کلي وڃن ٿا.
“حقيقت جي هڪل” ازلي سڏ
“هڪل” سڏ کي چئبو آهي،
۽ “حقيقت جي هڪل” اهو سڏ آهي:
جيڪو ازل کان روح ٻڌندو اچي
جيڪو رب طرفان دل کي سڏ ڪري ٿو
هي سڏ لفظن جو محتاج ناهي،
هي آواز کان اڳ جو آواز آهي،
جنهن کي فقط خاموش دل ٻڌي سگهي ٿي.
“ٻوڙو ٿي ٻڌيج” دنيا جي شور کان خاموشي
ٻوڙو ٿيڻ جو مطلب:
ماڻهن جي ڳالهين کان نه
پر نفس جي شور کان ٻوڙو ٿيڻ
دنيا:
واوا ڪري ٿي
خواهشون چيخن ٿيون
انا حڪم ڏئي ٿي
جيستائين اهي آواز موجود آهن:
حقيقت جو سڏ ٻڌڻ ناممڪن آهي
ٻوڙو اهو آهي:

جيڪو تعريف ۽ تذليل ٻنهي کان آزاد تي
صرف رب جي آواز تي ڌيان ڏئي
"اندو تي پسيج" ظاهر کان لاتعلقي
اندو ٿيڻ:
اکين جو بند ٿيڻ نہ
پر ظاهري منظرن جي غلامي ڇڏڻ
ظاهر:
صورت ڏسي
سيرت وساري ٿو
صوفي:
صورت کي وساري
سيرت ۾ لهي ٿو
جڏهن انسان ظاهري حسن، مال، طاقت ۽ نمود کان اندو ٿي وڃي ٿو:
تڏهن هو محبوب جي حقيقت ڏسي سگهي ٿو
"مشاهدو محبوب جو" وصالِ باطن
مشاهدو:
ڏسڻ نہ
پر پاڻ وڃائڻ آهي
محبوب:
ڪو جسماني وجود نہ
پر مطلق حسن
مطلق سچ
مشاهدو محبوب جو تڏهن ممڪن آهي:
جڏهن "مان" ختم ٿئي
جڏهن ڏسندڙ ۽ ڏسڻ ۾ فرق نہ رهي
هي اهو مقام آهي جتي:
عاشق باقي نٿو رهي

فقط عشق رهي ٿو

صوفيانہ سفر جا ٽي مرحلا

هي بيت صوفي سفر جا ٽي در ڏيکاري ٿو:

خاموشي... دنيا جي شور کان ٻوڙو ٿيڻ

غفلت کان نجات.. ظاهر کان انڌو ٿيڻ

وصال.. محبوب جو مشاهدو

قرآن سان معنوي ربط

قرآن چوي ٿو:

“لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا”

جن وٽ دليون آهن، پر سمجهن نٿا،

اکيون آهن، پر ڏسن نٿا۔

ڀٽائي ان جي ابتڙ چوي ٿو:

اکيون بند ڪر، دل کول

ڪن بند ڪر، روح ٻڌ

نتيجو: ڏسڻ لاءِ انڌو، ٻڌڻ لاءِ ٻوڙو

شاهه ڀٽائي سيکاري ٿو:

حقيقت ڏسڻ لاءِ ظاهر وڃائڻو پوندو،

محبوب ٻڌڻ لاءِ دنيا وسارڻي پوندي۔

جيستائين انسان:

پنهنجي اکين تي ڀروسو ڪري ٿو

پنهنجي ڪنن تي ڀروسو ڪري ٿو

تيستائين:

هو حق کان پري رهي ٿو

آخري روحاني پيغام

سچو سالڪ اهو آهي:

جيڪو ٻوڙو ٿي حقيقت ٻڌي

جيڪو انڌو ٿي محبوب ڏسي

چو تہ:
حقيقت آواز ناهي،
محبوب صورت ناهي،
۽ وصال عقل سان نہ،
پر عشق سان ٿئي ٿو.

بيت(4)
نڪو ڪم ڪفارن سين نڪي مسلماني من
نڪا دل دوزخ ڏي نڪي بهشت گهرن
ائين پيا چون پرين ڪجو پنهنجو

(تشريحي مفهوم)
نہ ڪافرن سان ڪو ڪم آهي، نہ مسلمان ٿيڻ جو دعويٰ؛
نہ دل دوزخ کان ڊڄي ٿي، نہ جنت جي لالچ آهي؛
محبوب چون ٿا: "رڳو پنهنجو ٿي وڃ."
تمهيد:
نفيءَ جي زبان، اثبات جو پيغام
هي بيت مڪمل طور نفيءَ (نہ نہ) جي زبان ۾ آهي:
نہ ڪافر
نہ مسلمان
نہ دوزخ
نہ جنت
پر هي نفي دين جي انڪار ناهي،
بلڪه ريائي ديِنداري، خود غرض عبادت، ۽ واپاري ايمان جي انڪار آهي.
ڇاڪاڻ ته ٿي انسان کي ايمان جي روح ڏانهن وٺي ٿو،
نہ رڳو ان جي صورت ڏانهن.

“نڪو ڪم ڪفارن سين” نفرت جي نفي
پڙائي چوي ٿو:
سچي سالڪ جو ڪم نفرت سان ناهي.
ڪافر لفظ هتي:
ٻين کي ڌار ڪرڻ
پاڻ کي برتر سمجهڻ
ليبل لڳائڻ
جو استعارو آهي.
صوفي لاءِ:
هر انسان انسان آهي
هر دل الله جو گهر آهي
نفرت دل کي داغدار ڪري ٿي،
۽ داغدار دل ۾ حق نٿو رهي سگهي.
“نڪي مسلماني من” دعوائن جي ترديد
“مسلماني من” مان مراد:
زباني دعوائون
ظاهري سجاڳپ
عبادت تي غرور
پڙائي ياد ڏياري ٿو:
مسلمان هجڻ جو مطلب
دل جو فرمانبردار تيڻ آهي،
زبان جو نه.
جيڪو پاڻ کي مسلمان سڏي،
پر دل ۾ غرور، حسد ۽ نفرت رکي،
سو روحاني طرح اڃا مسافر ئي ناهي.
“نڪا دل دوزخ ڏي” خوف کان آزادي
دوزخ کان بچڻ:

عبادت جو ابتدائي درجو آهي.
پر صوفي ان مرحلي کان اڳتي نڪري وڃي ٿو:
هو رب کي خوف کان نہ
پر محبت مان چاهي ٿو.
جيستائين عبادت:
سزا کان بچڻ لاءِ آهي
يا انعام لاءِ آهي
تيستائين:
اها واپار آهي، عشق ناهي.
"نڪي بهشت گهرن.. لالچ کان پاڪ عشق
جنت گهرڻ:
گهڻن لاءِ آخري مقصد آهي.
پر صوفي لاءِ:
جنت بہ حجاب آهي
جيڪڏهن اها رب کان پري ڪري.
صوفي چوي ٿو:
مونکي تنهنجو قرب ڏي،
تنهنجي باغن جي ضرورت ناهي.
هي عشق بيغرض آهي،
۽ بيغرض عشق ئي سچو عشق آهي.
"ائين پيا چون پرين" الهامي سڏ
"پرين" يعني محبوب:
حق
الله
ازلي سچ
هي لفظ ٻڌائي ٿو تہ: هي انساني خواهش نہ،
پر محبوب جو حڪم آهي.

حق پاڻ انسان کي سڏي ٿو:
مون لاءِ ٿيو،
مون کانسواءِ سڀ وسار.
"ڪجو پنھنجو" فنا في الله
"پنھنجو ٿيڻ" جو مطلب:
نفس ڇڏي
خواھش وساري
پنھنجي مرضي قربان ڪري
رب جي مرضي اختيار ڪرڻ
ھي مقام آھي:
فنا
تسليم
مڪمل سرينڊر
جتي:
بندو بندو نٿو رھي
محبوب جو ٿي وڃي ٿو
صوفيانہ توازن: شريعت کان بغير شريعت جي انڪار ناھي..
پٺائي جو ھي پيغام:
شريعت کي رد نٿو ڪري
پر شريعت کان اڳتي وني وڃي ٿو
ظاھر بغير باطن بيڪار آھي،
۽ باطن بغير ظاھر گمراھي آھي.
نتيجو: دين جو مرڪز عشق آھي
ھي بيت انسان کي سيکاري ٿو تہ:
نہ ليبل
نہ لالچ
نہ خوف

پر:

صرف عشق،

صرف خلوص،

صرف حق سان تعلق.

شاهه ڀٽائي جو سڏ آهي:

“پنهنجو ٿي وڃ،

پوءِ سڀ ڪجهه پاڻمرادو درست ٿي ويندو.”

بيت(5)

ٺڳن گهڻا ٺڳائيا تون ٺڳن کي ٺڳاءِ

اتي آڌي رات جو پنهنجو تن پچاءُ

لاهوتي م لڄاءِ نانگا پنهنجي ناموس کي

(تشريحي مفهوم)

تون ڪيترن دوکيبازن کي ڏٺو آهي، هاڻي تون به انهن کي دوکو ڏي؛

آڌي رات جو اتي پنهنجي وجود کي پچاءِ؛

اي لاهوتي! پنهنجي عزت، شرف ۽ ناموس کي اگهاڙو نہ ڪر.

تمهيد:

دنيا هڪ ٺڳ بازار، سالڪ هڪ هوشيار مسافر

شاهه ڀٽائي وٽ “ٺڳ” رڳو ماڻهو نہ آهن،

پر:

نفس

دنيا

خواهش

شيطان

هي سڀ گڏجي انسان کي دوکي جي بازار ۾ ڦاسائن ٿا.

پٽائي سالڪ کي چوي ٿو:
دنيا توکي ٺڳڻ ٿي چاهي،
تون بيوقوف نہ بڻج،
تون شعور سان اڳتي وڌ.
“ٺڳن گهڻا ٺڳائيا” دنيا جي فريب جو شعور
“ٺڳ” هتي:
ڪوڙو سک
عارضي لذت
مال، منصب، شهرت
جا استعارا آهن.
انسان جي زندگي:
ڪيترائي ڀيرا انهن ٺڳن هٿان لٽجي ٿي
دل زخمي ٿئي ٿي
روح ڪمزور ٿئي ٿو
پٽائي چوي ٿو:
هاڻي جاڳ،
هاڻي سڃاڻ،
هاڻي ساڳي راند ۾ ڀيهر نہ ڦاس.
“تون ٺڳن کي ٺڳاء” دوکي کي دوکي سان مات ڏيڻ
هي سٽ ظاهري طرح غلط لڳي ٿي،
پر روحاني معنيٰ ۾:
“ٺڳن کي ٺڳڻ” جو مطلب:
نفس جي خواهش کي عقل سان شڪست ڏيڻ
دنيا جي لالچ کي زهد سان رد ڪرڻ
شيطان جي وسوسن کي يادِ الٰهي سان ٽوڙڻ
هي ڪو اخلاقي دوکو ناهي،
هي روحاني حڪمت آهي.

“اتي آتي رات جو” خلوت ۽ بيداري
آتي رات:
خاموشي
خلوت
اخلاص
جو وقت آهي.
جڏهن:
دنيا ستل
آواز بند
ڏيک ختم
تڏهن:
دل ڳالهائي ٿي
روح جاڳي ٿو
پٿائي چوي ٿو:
جاڳ اُن وقت،
جڏهن ڪو ڏسڻ وارو نہ هجي،
ڇو تہ سچي عبادت اڪيلائي ۾ ٿئي ٿي.
“پنهنجو تن پچاءُ” نفس جي سڙڻ
“تن پچائڻ”:
جسم ساڙڻ نہ
پر نفس کي رياضت ۾ وجهڻ
استعارو آهي:
روزو
ذڪر
سڪ
صبر
تڪليف

جڏهن نفس ”پڇي“ تو:
تہ غرور ڳري تو
خواهش ڪمزور ٿئي ٿي
روح مضبوط ٿئي ٿو
”لاهوتي“ روحاني بلند مقام
لاهوت:
الوهي قرب
ذاتي شعور کان مٿي
حقيقت جو مقام
يٿائي سالڪ کي ياد ڏياري ٿو:
تون عام مسافر نہ آهين،
تون لاهوت جو راهي آهين۔
پر هي مقام:
غرور سان وڃائجي ٿو
غفلت سان لهي ٿو
”م لڄاءِ نانگا پنهنجي ناموس کي“ روحاني عزت جي حفاظت
”نانگا ڪرڻ“:
پنهنجي روح کي بي پردو ڪرڻ
گناهن سان دل کي ڪارو ڪرڻ
رياءَ، لالچ، يا شهرت لاءِ عبادت ڪرڻ
جو استعارو آهي۔
صوفي لاءِ:
ناموس.. دل جي پاڪيزگي
عزت... اخلاص
شرف... قربِ حق
يٿائي چوي ٿو:
پنهنجي روح کي اگھاڙو نہ ڪر،

پنهنجي دل کي بازار ۾ نہ آڻ،
پنهنجي سک کي سستو نہ کر۔
روحاني پيغام جو خلاصو
هي بيت سالک کي سيکاري ٿو:
دنيا ٺڳ آهي، هوشيار رھ
نفس دشمن آهي، ان کي مات ڏي
رات جي خلوت ۾ پاڻ کي سڌار
رياضت سان وجود کي پاک کر
روحاني عزت جي حفاظت کر
نتيجو:
سچي ڪاميابي عزت سان واپسي آهي
شاھ ڀٽائي جو پيغام آهي:
جيڪو دنيا کي سڃاڻي ٿو،
سو دنيا هٿان لٽجڻ کان بچي ٿو؛
جيڪو نفس کي پڇائي ٿو،
سو روح کي بچائي ٿو؛
۽ جيڪو پنهنجي ناموس بچائي ٿو،
سو محبوب وٽ سرخرو وڃي ٿو۔

بيت(6)
سڏ م کر سڏڻ ري هلڻ ري م هل
چلڻ ري م چل روئڻ ري م روئين

(تشريحي مفهوم)
سڏيندڙن سان گڏ سڏ نہ ڏي،
هلندڙن سان گڏ هل نہ،

هلچل ۾ پاڻ نہ وڃاءِ،
۽ بنا سبب روئڻ ۾ پاڻ نہ وڃاءِ.
تمهيد:
نفيءَ جي واٽ، حضور جو مقام
هي بيت مڪمل طور "نہ" جي حڪمت تي ٻيٽل آهي.
هي "نہ" ڪنهن بيحسي يا لاتعلقي جو اعلان ناهي،
پر روحاني آزاديءَ جو دروازو آهي.
شاهہ ڀٽائي هتي سالڪ کي سيکاري ٿو:
هر آواز جو جواب نہ ڏي،
هر تحريڪ جو حصو نہ بڻج،
هر جذبي سان پاڻ کي نہ وهاءِ.
"سڏ م ڪر سڏڻ ري" شور کان آزادي
سڏڻ:
ماڻهن جون راءِ
سماج جون توقعات
نفس جون دانهنون
جو استعارو آهي.
صوفي لاءِ:
هر سڏ جواب جو مستحق ناهي،ڇو تہ گهڻا سڏ حق کان نہ، نفس کان ايندا آهن.
خاموشي:
ڪمزوري نہ
پر شعور آهي.
جيڪو هر سڏ تي هلي ٿو،
سو پاڻ کي وڃائي ويهي ٿو.
"هلڻ ري م هل"هجوم کان جدائي
هلڻ:فيشن،روايت
هجوم جي پيروي

جو نشان آهي.
پٺائي چوي ٿو:
جتي سڀ هلن ٿا،
اتي ضرور سوال ڪر.
صوفي:
رستو چونديندو آهي
نہ تہ هجوم جي پٺيان هلي ٿو.
“چلڻ ري م چل” بي سبب حرڪت کان پاسو
چلڻ:
دل جي بيچيني
خواهشن جي ڊوڙ
جلد بازي
جو استعارو آهي.
صوفي لاءِ:
هر حرڪت عبادت ناهي
ڪڏهن بيهڻ بہ سلوڪ آهي.
جيڪو بي سوچ هلي ٿو:
سو منزل وڃائي ويهي ٿو.
“روئڻ ري م روئين” جذباتي غلامي کان نجات
روئڻ:خود ترسي،نااميدي
شڪايت،جو نشان آهي.
صوفي:صبر ۾ ڳالهائي ٿو،شڪايت ۾ نہ.حقيقي ڳوڙها:تڏهن وهن ٿا.جڏهن دل
الله جي ياد ۾ ڳري.روحاني توازن: رد نہ، پر چونڊ
هي بيت:
دنيا کان ڀڄڻ نٿو سيکاري
پر دنيا ۾ هوش سان رهڻ سيکاري ٿو.
سالڪ:ڏسي ٿو،ٻڌي ٿو

پر پاڻ کي هر وهڪري ۾ نٿو وهائي.

قرآن سان معنوي ربط

قرآن چوي ٿو:

“وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا”

رحمان جا بندا زمين تي نرمي سان هلن ٿا.

نرمي:بيهڪ آهي،توازن آهي

اندر جي موجودگي آهي.

نتيجو: سچي آزادي خاموشيءَ مان جنم وٺي ٿي

شاهه ڀٽائي جو پيغام آهي:

جيڪو هر آواز کان آزاد ٿي وڃي،

سو اصل آواز ٻڌي سگهي ٿو.

سڏ نه ڏي، ته حقيقت ٻڌندين

هجوم کان هٽي، ته رستو ملندين

روئڻ ڇڏي، ته صبر ملندين

آخري روحاني پيغام

سچو سالڪ:

ردِعمل نه ڏي ٿو

ردِ نفس ڪري ٿو

ڇو ته:

حق ڏانهن وڃڻ لاءِ،

ڪڏهن ڪڏهن بيهڻ ضروري هوندو آهي.

فڪر لطيف ۽ سيڪيولر اديب:

انساني تاريخ ۾ هر دور پنهنجي فڪري آزمائشن، سماجي بحرانن، ۽ روحاني ڳجهين سان ڀريل رهيو آهي. جڏهن ته جديد زماني ۾ سيڪيولرزم، لادينيت، ملحدانہ سوچ، ۽ وجوديت جهڙا رجحان انسان جي شعوري آزادي، عقل پرستي، ۽ فلسفياتي فڪر جو مظاهرو آهن، اُتي صوفي شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي شاعري انهن سڀني رجحانن جي مقابلي ۾ هڪ روشن رستي جو علمبردار آهي.
شاهه عبدللطيف ڀٽائي جو ڪلام زندگيءَ جو معيار قرآن مجيد جي حڪمن، رسول صلي الله عليه وسلم جي اسوه حسنه، ۽ واحد الله جي توحيد تي ٻڌل قرار ڏئي ٿو، جيڪو سيڪيولر يا وجودياتي سوچ جي روحاني ۽ اخلاقي خلا کي مڪمل طور پريندو آهي.

1.قرآن مجيد ۽ زندگي جو معيار:

شاهه عبدللطيف جي شاعري ۾ بار بار اهو ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته انسان جي زندگي کي نظم ۽ ترتيب ڏيڻ جو سڀ کان بهترين معيار قرآن پاڪ آهي.چوي ٿو.

سي ڀُوڄارا ڀُر ٿيا سمنڊ سيوو جن
آندائون عميق مان جوتي جواهرن
لڌائون لطيف چئي لعلون مان لهرن
ڪانهي قيمت تن ملھ مهانگو ان جو

سندس بيتن ۾ نہ رڳو خدا جي وحدانيت جو ذڪر ملندو آهي، پر انهن آيتن جو عملي ۽ اخلاق سان واسطو پڻ واضح ڪيو ويو آهي.

ووڙيم سڀ وڻاڻ ياد ڪارڻ جت جي
والله بڪل شي محيط اي آريائي اهڃاڻ
چو وڃي وڻڪار هت نہ ڳولِئين هوتَ کي

لطيف سائين انسان کي اها تلقين ڪندا آهن تہ قرآن فقط پڙهڻ يا ٻڌڻ لاءِ ناهي، پر ان ۾ بيان ڪيل اخلاقي، سماجي، ۽ روحاني اصول عملي زندگيءَ ۾ لاڳو ڪرڻ ضروري آهي.

فرمائي ٿو.

وحده لاشريڪ له چئو چوندو آءِ

فرض واجب سنتون تنئون ترڪ م پاءِ

توبه سندي تسبيح پڙهڻ سان پڇاءِ

نانگا پنهنجي نفس کي ڪا سنئين راهه سهاءِ

پريان سندي ڳالهڙي هنئين سين لاءِ

ته سڏي دوزخ باهه تو اوڏيائي نه اچي

مثال طور، شاهه لطيف بيان ڪن ٿا ته انسان کي هر حال ۾ صبر، شڪر، عاجزي، ۽ نيڪي جو طريقو اختيار ڪرڻ گهرجي، جيڪو قرآن پاڪ جي حڪمن جي روشني ۾ ئي ممڪن آهي. هن نقطي نظر کان قرآن هڪ زندگي گذارڻ جو مڪمل معيار بڻجي وڃي ٿو، جيڪو انساني دلين کي فڪر، جذبي ۽ روحانيت سان ڳنڍيندو آهي.

2.رسول صلي الله عليه وسلم جي اسوه حسنه:

شاهه عبداللطيف جو فڪر رڳو ڪتابي نصوص تي محدود نه آهي، پر هو رسول صلي الله عليه وسلم جي زندگيءَ کي عمل جو بهترين نمونو قرار ڏين ٿا.

ڀٽائي چوي ٿو

وحده لاشريڪ له جن اتوسين ايمان

تن مڃيو مُحمَّدُ ڪارَڻِي قَلبَ ساڻ لسان

اوءِ فائق ۾ فرمان اوتڙ ڪنهن نه اوليا

هڪ ٻئي هنڌ لطيف سائين چوي ته ته زندگيءَ ۾ هر انسان کي ڪاميابي حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي عملن ۾ رسول صلي الله عليه وسلم جي صفات ۽ اخلاق کي اپنائڻو پوندو.شاهه صاحب نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم وانگر اخلاق اپنائڻ جو مشورو ٿو ڏئي.

چڱا ڪن چڱايون ائين سڀ ڪو هوءِ

تو جيئن ڪري نه ڪو بڇن ساڻ ڀلايون

اهو صرف عبادت يا مذهبي رسمون پورا ڪرڻ ناهي، پر سچائي، عاجزي، انصاف، شفقت، صبر، ۽ محبت کي روزمره جي زندگي ۾ جِيئڻ آهي. جڏهن انسان پنهنجن

عملن کي نبوي اصولن سان هم آهنگ ڪري ٿو، تڏهن زندگيءَ جي هر آزمائش، در در جي ٺوڪرن، ۽ مصيبتن ۾ به روشني ۽ سک حاصل ٿي سگهي ٿو.

3.توحيد: واحد الله جو عقيدو

شاهه عبداللطيف جو ڪلام سڀ کان وڌيڪ توحيد تي زور ڏئي ٿو. سندس بيتن ۾ بار بار اهو ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته واحد الله کي مڃڻ ۽ ان جي عبادت ڪرڻ انساني زندگيءَ جو بنيادي مقصد آهي.

شاهه عبدللطيف ڀٽائي فرمائي ٿو.

زيئون زاهد سين پختا ٿيا پچي

ڪيي ڇڏيائون ڪڙهه مان ڪوجهي ڳالهه ڪچي

اېتا عبادت ۾ مانجهي مست مچي

وما خلقت الجن والانس سهٹو سڌ سچي

اڪنڊ سان اچي گرکي گڏيا ڪاپڙي.

توحيد جو فلسفو انسان جي دل ۾ عجز ۽ عاجزي پيدا ڪري ٿو. جڏهن انسان سمجهي ٿو ته سڀ ڪائنات جو خالق هڪ ئي آهي، ته هو نه صرف ٻين جي حقيقي قدر ڪي مڃي ٿو، پر پنهنجي زندگيءَ ۾ به نيڪي، عاجزي ۽ ايمانداري کي ترجيح ڏئي ٿو.

شاهه عبدللطيف چوي ٿو: "

ڪنڊا مون پيرن ۾ ٽوٽي لَکَ لَڳَنِ

آڳر آڳوٽي نه مڙي ڇپيو پير ڇنن."

ويندي ڏانهن پرِيَنِ جُتِي جاتِ نه پائِيان

يعني انساني زندگي جي هر امتحان ۾، روحاني توحيد انسان کي استقامت، سک، ۽ حقيقي آزادي ڏئي ٿي، جيڪا سيڪيولر يا وجودياتي سوچ ۾ موجود ناهي.

4.سيڪيولرزم ۽ وجوديت جي نفی:

سيڪيولرزم، لادينيت، ملحدانه عقيدو، ۽ وجوديت جا بنيادي اصول انساني زندگي ۾ روحاني پابنديءَ ۽ اخلاقي ضابطن جي نفي ڪن ٿا. انهن فلسفن ۾ زندگي کي يا ته بيمعنيٰ ۽ خالي قرار ڏنو ويندو آهي، يا هر انسان کي صرف پنهنجي مرضي ۽ خواهشن تي ڀروسو ڪرڻ جو حوصلو ڏنو وڃي ٿو.

شاهه لطيف هن سوچ جي مڪمل نفي ڪن ٿا. سندس شاعري ۾ زندگي کي صرف روحاني، اخلاق، ۽ ايماني معيارن تي هلائڻ جو درس ڏنو ويو آهي. لطيف سائين جو پيغام اهو آهي تہ انساني درد، مايوسي، محبت، ۽ غم کي پڻ روحاني فڪر ۽ توحيد جي روشني ۾ سمجهڻ گهرجي.

شاهہ صاحب مشورو ٿو ڏي

پريان سندي پار جي مڙيئي مٺائي

ڪانهي ڪڙائي چکي جي چيت ڪري

لطيف جا بيت جيڪي عشق، روئڻ، ۽ انساني درد جي منظرن کي بيان ڪن ٿا، صرف جذبات جو اظهار نہ آهن، پر اهي خدا جي در جي طلب ۽ روحاني صفائي جو ذريعو بڻجن ٿا.

پاڻي مٿي جهوپڙا مورک اڃ مرن

سامهان اوڏو سُپَرِين لوچي تان نہ لهن

ونحن اقرب اليہ من حبل الوريد اهو راز رندن

دم نہ سڃاڻن دانهون ڪن مٿن جيئن.

اهڙي طرح شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جو ڪلام سيڪيولرزم جي اخلاقي بيمعنيت، روحاني خالي پن، ۽ وجودي مايوسي جي مقابلي ۾ هڪ متوازن، فڪري، ۽ عملي روحاني رستو پيش ڪري ٿو.

5.روحاني فائدا ۽ انساني زندگي:

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي تعليمات زندگيءَ جي هر شعبہ لاءِ روشنائي ۽ هدايت جو ذريعو آهن:

1.روحاني سڪ:

انساني دل ۾ خدا جي ياد سان سڪ ۽ استحڪام پيدا ٿئي ٿو.

2.اخلاقي قوت:

قرآن ۽ نبوي اسوه جي روشني ۾ زندگي ۾ انصاف، صداقت، ۽ محبت قائم ٿئي ٿي.

3.امتحان ۾ مضبوطي:

دنيا جي مصيبتن ۽ پريشانين کي خدا جي حوالي ڪرڻ سان انسان اندروني طور

مضبوط ٿئي ٿو.

4.معنوي آزادي:

سيڪيولر يا وجودياتي آزادي کان مختلف، لطيف جي روحاني آزادي انسان کي اخلاقي، فڪري ۽ روحاني ذميواري سيکاري ٿي.

6.خلاصو:

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام هڪ روحاني معيار، اخلاقي اصول، ۽ زندگي گذارڻ جو مڪمل دستور آهي، جيڪو قرآن، نبوي اسوه، ۽ توحيد جي بنيادن تي قائم آهي.

هن جو ڪلام سيڪيولرزم، لادينيت، ملحدانه عقيدو، ۽ وجوديت جي فڪر کي مڪمل طور رد ڪري ٿو، ۽ انساني دلين کي هڪ معنوي، فڪري، ۽ روحاني روشني فراهم ڪري ٿو.

شاه عبدللطيف ڀٽائي ٻڌائي ٿو ته:

جن کي دؤر درد جو سبق سور پڙهن

فڪر ڦرهي هٿ ۾ ماٺ مطالعو ڪن

پنو سو پڙهن جنهن ۾ پسن پرين کي ."

انهيءَ رستي تي هلڻ سان انسان نه صرف زندگيءَ جو مقصد سمجهي ٿو، پر هر درد، عشق، ۽ رنج کي روحاني عبادت ۽ سک جو ذريعو بڻائي سگهي ٿو.

شاهه لطيف جو پيغام صدين تائين انساني دلين جي رهنمائي ڪندو رهندو: زندگي جو صحيح معيار صرف قرآن، رسول صلي الله عليه وسلم جي اسوه حسنه، ۽ خدا جي وحدانيت ۾ ملي ٿو، جيڪو ڪنهن به سيڪيولر يا وجودياتي فلسفي سان موازنه نه ٿو ڪري سگهجي.

(2)روحانيت کان خالي اديب:

شاعر، اديب ۽ فنڪار عام ماڻهو کان مختلف جذباتي حساسيت ۽ فڪر جي شدت رکن ٿا، جنهن ڪري ڪڏهن ڪڏهن انهن ۾ خودڪشي جو رجحان وڌي وڃي ٿو. هتي آئون مختلف وجوهات بيان ڪريان ٿو:

1.جذباتي حساسيت ۽ فڪر جي شدت:

شاعر ۽ اديب پنهنجي جذبات، درد، فڪر ۽ تجربي کي لفظن ۾ بدلڻ ۾ ماهر

هوندا آهن.اهي دنيا جي سچائين، سماجي نابرابري، انساني مصيبتن ۽ ذاتي دردن کي گهڻو حساسيت سان محسوس ڪن ٿا.

گهڻي حساسيت سبب اداسي ۽ نفسياتي دٻاءُ وڌي وڃي ٿو،جيڪڏهن روحاني تسڪين جو ذريعو ناهي ته ممڪن آهي ته خودڪشي جي سوچ کي جنم ڏئي سگهي ٿو.

2.سماجي اڪيلائپ ۽ فهم جي گهٽتائي:

گهڻو ڪري شاعر ۽ اديب پنهنجي خيالن ۽ احساسن کي عام ماڻهن سان شيئر نه ڪندا آهن، ڇو ته انهن جي سوچ عام سماج کان مختلف ۽ گهري هوندي آهي.

اڪيلاپڻ ۽ سماجي فهم جي گهٽتائي انهن ۾ جذباتي دٻاءُ وڌائي ڇڏيندي آهي.

3.ذاتي يا خانداني مسئلا:

گهڻو ڪري ادبي شخصيتون گهريلو خاندان، مالي يا ذاتي مسئلن کي گهڻو محسوس ڪن ٿيون.

انهن مسئلن جو مسلسل دٻاءُ، جيڪڏهن جذباتي ۽ نفسياتي سپورٽ نه ملي، ته خودڪشي جو خطرو وڌي سگهي ٿو.

4.فن ۽ جذباتي تڪرار:

شاعر ۽ اديب پنهنجن لکڻين ذريعي دنيا جي درد، پيار، فراق، ۽ اڌوري اميدن کي ظاهر ڪندا آهن.

جڏهن انهن جا جذبات پنهنجي لکڻين کان به اڳتي وڌي وڃن، ته اندروني تڪرار ۽ اداسي انهن لاءِ برداشت کان ٻاهر ٿي سگهي ٿي.

5.نفسياتي ۽ دماغي مسئلا:

ڪجھ ادبي شخصيتن ۾ ڊپريشن، انگزائٽي، يا نفسياتي بيماريون موجود هونديون آهن، جيڪي خودڪشي جي سوچ پيدا ڪري سگهن ٿيون.

ادبي شخصيتن ۾ ذهني حساسيت ۽ جذباتي گهرائي عام ماڻهن کان وڌيڪ هجڻ ڪري، ننڍي دٻاءُ به وڏو اثر ڇڏيندو آهي.

6.سماجي ۽ ادبي دٻاءُ:

ڪڏهن ڪڏهن شاعر ۽ اديب پنهنجي فن ۽ لکڻين ۾ غير حوصله افزائي ۽ مڪمل غير اعتماد جو دٻاءُ محسوس ڪن ٿا.

جڏهن اهي پنهنجي ڪم ۾ ڪامياب نه ٿين يا سماجي قبوليت حاصل نه ڪن، ته اداسي ۽ مايوسي وڌي وڃي ٿي.

7.روحاني يا وجودي سوال:

گهڻو ڪري شاعر ۽ اديب زندگي جي معنوي ۽ روحاني سوالن ۾ گهرو دلچسپي رکن ٿا.

جڏهن اهي زندگي، موت، درد، ۽ انسان جي وجود جي حقيقتن تي غور ڪن ٿا، ته ڪڏهن وجودي مايوسي ۽ اڪيلائي جو احساس پيدا ٿي سگهي ٿو.

نتيجو:

شاعر ۽ اديب جو جذباتي حساسيت، سماجي اڪيلاپڻ، ذاتي مسئلا، نفسياتي مسئلا، ادبي دٻاءُ، ۽ روحاني سوچ گڏجي انهن ڪي خودڪشي جي خطري ۾ وجهن ٿا.پر هڪ اهم ڳالھ اها آهي ته:صحيح نفسياتي مدد، سماجي ساٿ، روحاني سڪون، ۽ جذباتي اظهار (لکڻ، ڳالهائڻ، تخليقي ڪم) انهن رجحان ڪي روڪي ۽ مثبت توانائي ۾ تبديل ڪري سگهن ٿا:

3.سيڪيولر اديب ۽ انجام:

1.شڪيب جلالي غزل گو شاعر (1934–1966) سڀ کان مشهور واقعي ۾ پنهنجي زندگي جو انت خودڪشي سان ڪيو. لاهور کان سرگودا ويندڙ ٽرين جي سامهون اچي پاڻ کي ماري ڇڏيو. سبب: شديد احساسِ بيقدري، غربت، داخلي تڪليف، ۽ عشق ۾ ناڪامي. سندس شعري زبان ۾ مسلسل اداسي ۽ خود انڪاري موجود آهي.

2.احمد مشتاق جديد نظم گو شاعر شڪيب جلالي جو همعصر؛ سخت ڊپريشن ۽ سماجي بي توجهيءَ سبب پاڻ کي نقصان پهچائڻ جون ڪوششون ڪيون (خودڪشي نه پر ڪوشش).

3.ناصر ڪاظمي غزل گو شاعر (1925–1972) سڌي خودڪشي نه ڪئي، پر زندگيءَ کان بيزار ٿي پاڻ کي مڪمل بيپرواهيءَ ۽ بيماريءَ حوالي ڪيو. سندس شاعري ۾ "موت جي طلب" ۽ "زندگيءَ کان ٿڪاوٽ" جا واضح اشارا آهن.

4.ن م راشد جديد نظم جو باني فڪري لحاظ کان وجوديت جو قائل؛ مغربي فڪر جي اثر هيٺ زندگيءَ جي بيمعنيٰ ٿيڻ جي ڳالھ ڪندو رهيو. خودڪشي

نہ ڪئي، پر آخري سالن ۾ روحاني ۽ نفسياتي بيچينيءَ ۾ مبتلا رهيو. وصيت ڪري ويو منهنجي مرڻ تي مونکي هندن جيان ساڙيو وڃي.

5.اختر حسين جعفري انقلابي شاعر زندگيءَ جي تڪليفن ۽ ادبي مايوسين سبب نفسياتي دٻاءُ ۾ رهيو. سڌي خودڪشي نہ، پر "زندگيءَ جي لاپرواهيءَ" سان خود تباهيءَ جي راهہ اختيار ڪئي.

6.پروين شاڪر شاعره سندس حادثاتي موت تي بہ ڪيترن ماهرن چيو تہ "ممڪن آهي مايوسي ۽ ذهني دٻاءُ جو نتيجو هجي"، جيتوڻيڪ رسمي طور اها ٽريفڪ حادثو قرار ڏني وئي. سندس شاعري ۾ بہ بار بار "دل جي ٿڪاوٽ" ۽ "زندگيءَ ڪان بيزاري" جو ذڪر آهي.

7.ندا فاضلي (هند-پاڪ لاڳاپيل) شاعر زندگيءَ ۾ مايوسي، پر آخر تائين پاڻ سنڀاليو. سندس ڪلام ۾ خودڪشيءَ جي سوچن جو ذڪر ملي ٿو.

8.سنڌي اديب علامہ آءِ آءِ قاضي جي موت بہ ڳجهارت بڻيل آهي عام خيال آهي تہ سندن موت جو سبب بہ ذهني انتشار ۽ خودڪشي هئي.

3.فڪر لطيف ۽ فڪر لادين روشني ۽ اونداهي:

هڪ پاسي لطيف جي فڪر جي روشني آهي، ٻئي پاسي سيڪيولر سوچ جي اونداهي؛

هڪ پاسي قرآن جو نغمو، ٻئي پاسي نفس جو نعرو؛

هڪ پاسي عبادت جو سڪون، ٻئي پاسي بغاوت جو شور؛

هڪ پاسي عشق جو ادب، ٻئي پاسي عقل جو غرور.

سوال اٿئي ٿو.

ڇا لطيف جو فڪر دين ڪان بيزاريءَ جو پيغام آهي، يا دين سان وفاداريءَ جو اعلان؟

ڇا لطيف انسان کي رب ڪان دور ڪري ٿو، يا رب سان ويجهو آڻي ٿو؟

ڇا لطيف آزاديءَ جو شاعر آهي، يا بندگيءَ جو بازيگر؟

هتي تضاد صاف آهي. مومن جي محنت، سيڪيولر جي ڪاهلي؛

عمل جي عظمت، بي عمليءَ جو بار؛

ايمان جو ايار، انڪار جو زوال.

پر سيڪيولر ذهن چوي ٿو:
زندگيءَ ۾ ڪا مذهبي قيد نہ هجي،
فڪر آزاد، عمل آزاد، ۽ انسان پاڻ جو حاڪم هجي.
۽ لطيف چوي ٿو:
"آزاديءَ ۾ فنا، ۽ بندگيءَ ۾ بقا آهي!"
هڪ پاسي "مان"، ٻئي پاسي "اسان"؛
هڪ پاسي "خود پسندي"، ٻئي پاسي "خالق پرستي".
سيڪيولر فڪر چوي ٿو: "دين ضمير جو ذاتي معاملو آهي"
پر لطيف چوي ٿو: "دين ضمير جو زنده حوالو آهي".
هڪ فڪر انسان کي ڌرتيءَ تائين قيد ڪري ٿو، ٻيو آسمان تائين ڪٽي وڃي ٿو؛
هڪ دل کي خواهشن ۾ جڪڙي ٿو، ٻيو روح کي رب سان ڳنڍي ٿو.
لطيف جي دنيا ۾ "نماز "مسلماني جو مقصد؛
"روزو بک" جو مفهوم ، بي ريا عبادت آهي.
سيڪيولر ذهن انهن لفظن کي ازاديءَ جو استعارو ٿو سمجهي،
پر لطيف انهن کي بندگيءَ جي جوهر ٻڌائي ٿو.
هڪ پاسي موت کان بي پرواهي، ٻئي پاسي آخرت جو يقين؛
هڪ پاسي زندگيءَ جي مستي، ٻئي پاسي حساب جي هوشياري؛
هڪ پاسي نفس جو نغمو، ٻئي پاسي نجات جو نعرو.
سيڪيولر فڪر چوي ٿو: "دين تڪرار جو سبب آهي"
لطيف چوي ٿو: "دين اتحاد جو سبب آهي"؛
هڪ وڇوڙي جي واٽ ڏيکاري ٿو، ٻيو وصال جو وعدو ڪري ٿو؛
هڪ اونداهين ۾ وساري ٿو، ٻيو روشنيءَ ڏانهن سڏي ٿو.
اڄ جو سيڪيولر اديب لطيف جي نالي سان فڪر جي واپار ڪري ٿو.
هو بيتن کي فلسفو ٻڌائي ٿو، پر فڪر کي دل جي زينت نٿو ٻڌائي؛
هو لطيف جي لفظن کي ورجائي ٿو، پر لطيف جي واٽ تي نہ ٿو هلي؛
هو لطيف کي آزاديءَ جو علمبردار سڏائي ٿو، پر پاڻ نفس جو قيدي آهي.
لطيف جي فڪر ۾ تضاد نہ آهي، پر توازن آهي؛

سيڪيولر سوچ ۾ توازن نہ آهي، پر تڪرار آهي.
لطيفي فڪر بندگيءَ ۾ سڪون تو آڻي، سيڪيولر فڪر بغاوت ۾ بي چيني.
لطيف جي زبان ۾ عشق عبادت بڻجي ٿو، سيڪيولر ذهن ۾ عبادت لفظي فلسفو ٿي وڃي ٿي.
لطيف جي واٽ روشنيءَ جي واٽ آهي،
سيڪيولر راهه اونداهين جي راهه.
لطيف جي دل ۾ رب جو ذڪر، سيڪيولر ذهن ۾ “من” جو فڪر؛
لطيف جي بيت ۾ اخلاص، سيڪيولر لفظ ۾ انڪار.
لطيف جي فڪر جو سچ اهو آهي تہ
“جيڪو الله ڪان جدا، سو لطيف ڪان بہ جدا”.
لطيف جي عشق جو قانون آهي:
“جيڪو نفس سان لڙي، سو لطيف سان ڳنڍي”.
سو، اڄ جو سوال اڃا باقي آهي.
ڇا اسان لطيف جا عاشق آهيون يا نفس جا قيدي؟
ڇا اسان روشنيءَ جا پيروڪار آهيون يا اونداهيءَ جا رهواسي؟
ڇا اسان لطيف جي بيتن کي سمجهون ٿا يا انهن کي پڙهون ٿا؟
لطيف جو فڪر ٻن ترين وچم آهي:
سچ ۽ ڪوڙ، ايمان ۽ انڪار، عبادت ۽ بغاوت.
جيڪو لطيف سان آهي، سو سچ سان آهي؛
جيڪو لطيف جي خلاف آهي، سو لطيفي فڪر ڪان دور آهي.
نتيجو:
لطيف جو فڪر سيڪيولر نہ، صوفي آهي؛
بيزاري نہ، بيداري آهي؛
آزادي نہ، اطاعت آهي؛
فڪر نہ، الاهي عبادت آهي.
روشنيءَ جي واٽ لطيف وٽ آهي،
۽ اونداهيءَ جي راهه انهن وٽ آهي،

جيڪي لطيف جو نالو وٺي لطيف جي روح کي وساري ويٺا آهن.
لطيف جي سچائيءَ سان جيئڻ ئي لطيفيت آهي،
باقي سڀ فقط لفظن جو واپار، ۽ فڪر جو فرار آهي.

شاهه ڀٽائي ڏي خط ۽ ڌرتي جي دانهن

اي لطيف، اي محبت جا مرشد، اي وحدت جا واعظ، اي درد جا درويش!اڄ تنهنجي ڌرتي تو سان ڳالهائي ٿي، تنهنجي مزار جي مٽيءَ مان دانهن ۽ فرياد جي خوشبو اٿي ٿي.

اي لطيف، تنهنجا بيت ته اڃا به آسمانن ۾ گونجن ٿا، پر ڌرتيءَ تي تنهنجي پيغام جو آواز ڇڻ گم ٿي ويو آهي.اڄ جا اديب ۽ شاعر، جيڪي تنهنجي فڪر جا وارث هئڻ گهرجن ها، سي پاڻ ۾ ئي وڙهي ويا آهن.زبان جي فخر ۾، ذات جي غرور ۾، قوم جي پرستش ۾، ۽ دنيا جي چمڪ ۾.انهن مان ڪي تنهنجي ڪلام ڪي فخر سان پڙهن ٿا، پر فڪر سان سمجهن نٿا.ڪي تنهنجي بيتن ڪي موسيقيءَ ۾ ڳائين ٿا، پر انهن جي معنوي موسيقيءَ کي محسوس ڪرڻ کان محروم آهن.

اي لطيف، تنهنجا بيت ته قرآن جا ترجمون هئا، پر افسوس! انهن کي ميلن بازارن جا ترانا بڻايو ويو.

اڄ سنڌ جي اديبن ۽ حڪمرانن ٻنهي جي تو وٽ دانهن آهي،

ڇاڪاڻ ته جن کي تنهنجو فڪر روشن ڪرڻو هو، سي اونداهيون وڌائي رهيا آهن.تنهنجي نالي تي يونيورسٽي ته ٺاهي وئي، پر تنهنجو فڪر نه پڙهايو ويو.ڊاڪٽريٽ جون ڊگريون ۽ ساليانا ميلا ته ٿين ٿا، پر تنهنجي تعليم ، محبت، اخوت، ۽ انسانيت پٺتي پيل آهي.توهان جو بيت “هي بيت منهنجا آيتن جا ترجمون آهن” صرف حوالو بڻجي ويو آهي، عمل جو سبق نه رهيو.اي لطيف، تنهنجو سنڌ ته علم جي بدران “سفارشي ڪلچر” ۾ قاتل آهي،“ڪاپي ڪلچر” ۾ غرق، “اقربا پروري” ۾ گم، “دولت پرستي” ۾ مگن آهي.اي لطيف، جن حاڪمن کي تو حڪم ڪيو هو ته “صوفي فڪر” کي اڳتي وڌائيندا،اُهي حاڪم اڄ پنهنجن مفادن جا مجاور بڻجي ويا آهن.تنهنجي نالي جا ميلو ته لڳائين ٿا، پر تنهنجي فڪر جا ميلا نٿا لڳن تنهنجي نالي جا گيت ته ڳايا وڃن ٿا، پر تنهنجي بيتن جو درد ڪنهن جي دل تائين نٿو پهچي.اڄ تنهنجي سنڌ جا حڪمران تنهنجي سنڌي سماجهڙن تي ظلم جا پهاڙ ڪيرائين ٿا.ڪٿي بک ماري ٿي، ڪٿي بيماري، ڪٿي تعليم جي کوٽ، ڪٿي انصاف جي نايابي.اي لطيف، تنهنجو سنڌ

جو سماج اڄ احساس کان خالي ٿي ويو آهي.نہ ٻارن تي شفقت، نہ وڏن تي رحم، نہ عورت جي عزت.جن جي هٿن ۾ قلم هئڻ گهرجي، انهن جي هٿن ۾ نفرت جا نعرا آهن.جن کي تو چيو هو, عالم آباد ڪرڻ جو" سي اڄ "منهنجي ۽ تنهنجي" جي ڀيڄ ڏاهه ۾ لڳل آهن.اڄ تنهنجي بيتن جو "رحم" لفظ ڪتابن تائين محدود آهي،۽ "پيار" جو پيغام سياست جي زير زمين دفن ٿي ويو آهي.

اي لطيف، تنهنجي سنڌ ۾ علم جا ادارا آهن، پر عقل جا نہ؛ميلن ۾ شور آهي، پر شعور نہ؛يونيورسٽين ۾ تحقيق آهي، پر حقيقت نہ.

تو چيو هو:

"جي تو بيت ڀانيان سي آيتون آهن"

پر اڄ جا اديب تنهنجي بيتن مان آيتن جو نور وساري ويٺا آهن.

اي لطيف، تنهنجي سنڌ جا اديب تنهنجي فڪر جا ترجمان ٿجڻ بدران،لساني ۽ علائقائي تنگ نظرين جا علمبردار ٿجي ويا آهن.انهن جي قلم مان "انسان" جو درد غائب، ۽ "برادري" جو فخر ظاهر آهي.تو تہ چيو هو تہ:

هو چوئہ تون م چئو واتان ورائي

اڳ اڳرائي جو ڪري خطا سو ڪائي

پر اڄ ماڻهو لفظن ۾ لذيذ ۽ عملن ۾ لاءِ لوچ ٿجي ويا آهن.اي لطيف، تون غريبن جو هڏ ڏوکي هئين، پورهيتن جو پار ڀڏڻ وارو هئين،پر اڄ تنهنجي ڌرتي تي غريب جي دانهن ٻڌڻ وارو ڪير بہ ناهي.تنهنجي سنڌ جو اڳهو اگهاڙو بيمار بکيو بيواهہ دربدر يتيم بي يارو مددگار پيرسن غمن ۾ پيڙهيل آهي.هي سماج جيڪو تو محبت جي بنياد تي جوڙيو هو,اڄ نفرت جي نوڪ تي ٽنڊل آهي،جتي هر ڪو پنهنجي مفاد جو مجسمو ٿجي ويو آهي.اي لطيف، تنهنجي سنڌ جا بگهڙ ۽ ڪتا تنهنجي سنڌي سپاجهڙن کي نوچين ٿا،تنهنجا حڪمران اول تنهنجي بيت سان تقرير ڪن ٿا، پر تنهنجي تعليم وسارين ٿا.

تو چيو هو تہ "اِهو جهان عارضي آهي، حقيقت محبت ۾ آهي"،

پر اڄ دنيا پرستي سندن ڌرم ٿجي چڪي آهي.ڏٽي در دعا آهي اي لطيف،تہ تنهنجي سنڌ وري محبت جي راهہ تي اچي،

اديب وري انسانيت جا امانتدار ٿجن،شاعر وري سچ جا سفير ٿجن،۽ حڪمران

تنهنجي فڪر ڪي ڪتابن نہ، پر عملن ۾ زندھ ڪن.اي لطيف، ڏٺي در دعا آهي تہ
تنهنجا بيت وري دلين تائين پهچن،تہ تنهنجو پيغام وري پيار ٻڌجي پکڙجي،۽
تنهنجي سنڌ وري تنهنجي بيتن جهڙي پاڪ ۽ پرنور ٻڌجي وڃي.اي لطيف،ڏٺي در
دعا آهي اڄ تنهنجي مزار جي مٽيءَ تي بيٺل سنڌيءَ سڀاجهڙي جو اهو اعلان
آهي.جيڪو تنهنجي فڪر جو فقير آهي سو ئي تنهنجي پيغام جو وارث ۽ امين
آهي ۽ تنهنجي ڏسيل واٽ محبت جو مسافر آهي ۽ حقيقت ۾
لطيفي چوائڻ جو مستحق آهي.

عنوان: قيامِ پاڪستان ۽ سنڌي ادب جو سفر:

(1)سنڌي ادب ۽ قيام پاڪستان سنڌي ادب اهو نالو جيڪو صديون پراڻو آهي، پر هر دور ۾ نئين سر نکري بيهي ٿو، نئين سر خوشبو ڏئي ٿو، نئين سر فڪر جا فصل پيري ٿو. قيامِ پاڪستان کان پوءِ سنڌي ادب هڪ نئين سفر جي شروعات ڪئي، جتي تاريخ، تهذيب ۽ فڪر جا در کلي پيا، ۽ نون نالن، نون نعرن ۽ نون نعمتن سان ادب جو آسمان ستارن سان پرجي ويو.

1.ادبي رسالا فڪر جا فيضان: پاڪستان جي قيام کان پوءِ سنڌي ادب کي جيڪي رسالا نصيب ٿيا، انهن ادب جي آبشار بڻجي نون نسلن کي فڪري فرياد، تخليقي تپش ۽ ادبي شعور ڏنو.مهراڻ ،سنڌ ادبي بورڊ جو ترجمان، جيڪو سنڌي ادب جي سڃاڻ بڻيو.روح رهاڻ ادبي تنقيد ۽ تخليقي ڪهاڻين جو گلشن نئين زندگي گل قل، سرمد، سرتيون، شاهين.اهي سڀ رسالا سنڌي ادب جا قافلا سالار، جن ڪيترن ئي اديبن ۽ شاعرن کي نئين دنيا سان روشناس ڪرايو.

2.عظيم ڪهاڻيڪار ۽ ادبي آواز:

سنڌي ادب ۾ قيام پاڪستان کان پوءِ ڪهاڻيءَ جو فن نئين چاپ ۽ نئين چاشني سان ايريو.فيض حيدري نسيم ڪرل، نجم عباسي الطاف قادري علي احمد بروهي،راز بلڙائي،ابن حيات پنهور ابراهيم خليل،بشير مورياڻي،رشيد ڀٽي، امر جليل، آغا سليم، تنوير عباسي جمال ابڙو نورالهديٰ شاھ.اهي ڪهاڻيڪار ۽ ناول نگار جن پنهنجي قلم سان وقت جا نقش چٽيا. فيض حيدري جا پورهيتن جا مسئلا، امر جليل جي بيباڪ فڪري ڪهاڻيون، آغا سليم جا تاريخي ناول، جمال ابڙو جو فڪري اسلوب، سڀ سنڌي ادب جا سرمايو آهن.

3.شاعريءَ جا شهسوار:

شاعري سنڌي ادب جو ازلي زيور آهي. پاڪستان کان پوءِ شيخ اياز جي شاعريءَ ۾ قومي شعور ۽ انقلابي رنگ، تنويـر عباسي ۾ لطافت ۽ محبت، سرتاج استاد بخاري ۾ قومي درد، فياض گل ۾ رومانيت،فيض حيدري ،مخدوم طالب المولي احمد خان آصف جي ڪمال عروضي شاعري ۾ فڪري پختگي، سڀ گڏجي سنڌي

شاعري کي عالمي سطح تي مڃتا ڏني. ڪشنچند بيوس امداد حسيني ۽ شيخ اياز جي بيتن ۽ نظم ۾ ڌرتيءَ سان عشق، وقت جي ناتن سان نباھ، ۽ جدوجھد جي جوت سمايل هئي.

4.اديب ۽ مضمون نگار:

سنڌي ادب جي مضمون نگارن ۾ غلام محمد گرامي، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، علامه دائود پوٽو ،علامہ آء آء قاضي ،رسول بخش پليجو،عبدالمجيد ميمڻ، پروفيسر عبدالغفار سومرو، تنوير عباسي، تاج جويو ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ مشعل راھ بڻيا.

مشهور اديب جيڪي قيام پاڪستان کان پوءِ جن جو پورهيو سنڌي ادب جي تاريخ ۾ سنهري حروف سان لکڻ لائق آهي:فيض حيدري مخدوم طالب المولي حاجي احمد ملاح ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ آغا سليم امر جليل ،غلام محمد گرامي علامہ دائود پوٽو،علامہ آء آء قاضي فيض بخشاپوري عبدالرزاق راز،الطاف قادري،اياز قادري،نجم عباسي،غلام نبي آگرو،شمشير الحيدري،

5.اشاعتي ادارا ۽ ميڊيا جو ڪردار:

سنڌي ادبي بورڊ جي اشاعت اخبارون ۽ ٽي وي چينل سنڌي ادب جي ترويج ۾ اخبارن جو ڪردار بہ نمايان آهي.مهراڻ، ڪاوِش، عوامي آواز، سنڌ ٽائمز، هلال پاڪستان، عبرت جهڙيون اخبارون ادبي صفحن ذريعي اديبن کي ميدان ڏنو. ٽي وي چينلن ۾ ڪراچي سينٽر،(پي ٽي وي)سنڌي ادب جي ترويج ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو، جتي ادبي ٽاڪ شو، شاعريءَ جون شامون، ۽ تاريخي ڊاڪيومينٽري نشر ٿيون.

6.سنڌي ادبي بورڊ جو ڪردار:

1955ع ۾ قائم ٿيل سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادب جي حفاظت ۽ ترويج ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿو. شاھ عبداللطيف جي رسالي کان وٺي تاريخي ڪتابن جي ڇپائي، لغتن جي تياري، ۽ نون ليکڪن جي حوصلا افزائي،سڀ ان جي خدمتن جو حصو آهن. بورڊ جي رسالي مهراڻ ۾ هر دور جي تخليق ۽ تنقيد محفوظ آهي.

7.سنڌي لينگويج اٿارٽي:

سنڌي ٻوليءَ جي معياري هجڻ، جديد اصطلاحن جي تياري، ۽ ٻوليءَ جي ڊجيٽل

صورت ۾ تحفظ لاءِ سنڌي لينگويج اٿارٽي وڏو ڪم ڪيو آهي. لغات، آن لائين ڊڪشنري، ۽ ٻوليءَ تي تحقيقي سيمينار هن اداري جي ڪاميابين مان آهن. سنڌي ادب،سوچ جو سمنڊ، ساڃاهه جو سفر، سپنن جو سنگيت آهي.ڪهاڻيءَ کان ڪلام تائين، ڪالم کان ڪتاب تائين، سڀ سنڌي ڌرتيءَ جي سونهن سان سلهاڙيل آهن.شاعرن جي شاعري، ليکڪن جي لفظي لطافت، محققن جي محنت، ۽ رسالن جي روشني سيني گڏجي سنڌي ادب کي قيام کان اڄ تائين ڪهڪشان بڻائي ڇڏيو.

8.ناميارا اديب ۽ خدمت:

هتي مان توهان لاءِ انهن مشهور سنڌي اديبن ۽ شاعرن جا نمايان ڪتاب ترتيبوار لکي رهيو آهيان، جن سنڌي ادب ۾ نوان لاڙا متعارف ڪرايا ۽ نمايان اضافو ڪيو:شيخ اياز.پؤنر پري آڪاسَ،ڪاپڙي ڪاپڙي ڳوٺ،ڇل ۽ ڇانوَ.نثر آ، نثر آ.استاد بخاري.وطن ۽ ويساهه

،لهر لهر درياهه.چونڊ استاد بخاري ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سنڌ جي تاريخ شاهه جو رسالو مناجاتون مداحون مولود،سنڌي لغت سنڌي ٻولي ۽ ادب تي تحقيقي مقالا.غلام محمد گرامي ڪليات بلبل مزاحيات بلبل فيض محمد فيض حيدري ڪليات فيض حيدري شاعري فرياد عورت،اوچنگارون ڪهاڻيون نسيم ڪرل.چوٽيهون در.

جمال ابڙو.پشو پاشا،شاهه جو ڦر.امر جليل.دل جي دنيا،نيٺ گونگي ڳالهايو.

(2)سنڌي ادب جو موجوده منظر:

سنڌي ادب جو موجوده دؤر اهڙو رنگين چمن بڻجي ويو آهي، جتي فڪر جي خوشبو، فن جي فضا ۽ ڊجيٽل دنيا جي دور ۾ نوان گل هر روز ڪِلندا پيا وڃن. هي اهو زمانو آهي جتي لفظ صرف ڪاغذ تي قيد ناهن، پر ريڊيو جي راهه سان، رسالن جي روشنيءَ سان، ۽ فيسبڪ جي فني فضائن ۾ هر وقت اڏامندا رهن ٿا.

1.فڪري فضا جا فانوس:

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي فڪر کي فني ۽ فلسفيانہ انداز سان پيش ڪرڻ ۾ ڊاڪٽر عبدالغفار ۽ امينه خميساڻي جا شاهه عبدللطيف ڀٽائي تي ڪيل ڪم غيرمعمولي حيثيت جو حامل آهي.استاد لغاري جو لفظي ترجمو قابل تحسين

تحقيق آهي. مضمون نويسي ۾ ڊاڪٽر پروين موسي ميمن صاحبہ مختيار ملاح ۽ راهِب علي لاڙڪ جو ڪم لاجواب آهي.جڏهن تہ اڪرم حيدري راقم الحروف جي تحقيق، تحرير ۽ روحاني تشريح ڀٽائيءَ جي بيتن کي نئين روشنيءَ ۾ آڻي ڇڏيو آهي. سندس ڪم شاھ صاحب جي بيت جي روحاني تشريح تي تمام گهڻ اديبن قلم کي حرڪت ڏني آهي. سندن ڪم نہ رڳو ادبي حلقن ۾ مڃتا حاصل ڪئي آهي، پر پڙهندڙ جي دلين ۾ پڻ نوان فڪر جا فانوس ٻاري ڇڏيا آهن.

2.سماجي ۽سوشل موضوعن تي قلم سان قيامت آڻيندڙ اديبن ۾ ارباب نيڪ محمد ،اعجاز ممنائي، طفيل مگسي، قاسم خاصخيلي ۽ سردار تبسم گڏاڻي،صابرراڻ فقير ،نور سنڌي،رياض ابڙو،صالح شريف،سرويچ سنڌو،نظام دراني،آفتاب عالم مهر مشتاق مهر،پنهنجو الڳ مقام رکن ٿا. اهي ماڻهو لفظن کي لوهي نيزا ٺاهي سماجي برائين جي قلعن تي حملو ڪن ٿا، ۽ حقيقت جي حمايت لاءِ حروف کي حوصلو ڏين ٿا.

3.آنلائين اخبارون ۽ ميگزين: آنلائين رسالن ۾ ماهوار جنڌڙي ماهوار مرڪ.سويرا ميگزين.

سنڌواسي ميگزين.ماهوار آرزو.۽ آنلائين اخبارن ۾ همسري.حق سچ ڪاوشون.چنگ.اپيل پاڪ سوچ حوصلو.سڄاڻپ پنهنجو پاڻ ادبي خدمتن ۾ مصروف عمل آهن.

4.شاعريءَ جا شگوفا:

هن دور ۾ شاعري بہ ساڳيءَ شدت سان جيئري جاڳندي نظر اچي ٿي. خيال کتري،حڪيم پريم چند جا فڪري فنڪارانہ خيال ۽ مهر فقير جا مستانہ مصرعہ دلين ۾ نئون رنگ ڀرين ٿا. سندن شاعريءَ ۾ جذبن جي جوت، سوچ جي سونهن ۽ ٻوليءَ جو ٻاجهارو مزو آهي.

5.ريڊيو ۽ آن لائين وسيلا :

ان کان علاوه روزاني بنياد تي ريڊيو تي صالح محمد شاھ جبران زيب ڊاڪٽر فياض لطيف صاحب ۽ راهب علي لاڙڪ صاحب پنهنجو پاڻ ملهائي رهيا آهن.فيسبڪ تي ٿيندڙ آن لائين ادبي پروگرام، سنڌي ادب کي نہ صرف نئين زندگي ڏني آهي، پر ادبي ڳوٺ کي عالمي ڳوٺ ۾ بدلائي ڇڏيو آهي. هاڻي ڀٽائيءَ

جو بيت، يا ڪنهن شاعر جو نئون نظم، سيڪنڊن ۾ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پهچي ٿو.

سنڌي ادب ...سوچ جو سنگيت، سچائيءَ جو سفر، سپنن جي سچائي.فيسبڪ جا فورم، فڪر جا فوارا، فن جا فانوس شاعريءَ جا شگوفا سماجي سچائيءَ جا سپاهي، ۽ سچ جي ستاءَ سان لڪيل ستن جو سچ آهي.هن موجوده دؤر ۾ سنڌي ادب جو سفر نه صرف جاري آهي، پر نون رستن، نون وسيلن ۽ نون وسندن سان وڌيڪ روشن ٿي رهيو آهي. جيڪڏهن هي روش برقرار رهي ته ايندڙ نسل لاءِ سنڌي ادب جو آسمان ستارن سان ڀريل رهندو.

(3) سنڌي ادب جو مستقبل:

سنڌي ادب جي تاريخ تي جيڪڏهن نظر وجهجي، ته اهو ڪنهن وهندڙ درياهه جيان آهي.ڪڏهن نرم ۽ نغميلي، ڪڏهن تيز ۽ تڙ تڪڙ واري، پر هميشه اڳتي وڌندڙ. هاڻي جڏهن دنيا ڊجيٽل دؤر ۾ داخل ٿي وئي آهي، ته سنڌي ادب به هن وهڪري ۾ پنهنجو نئون روپ اختيار ڪري چڪو آهي. اڄ نه صرف وڏا ۽ مڃيل شاعر، ليکڪ ۽ محقق قلم کڻي رهيا آهن، پر سوشل ميڊيا، آن لائين پليٽفارم ۽ ڊجيٽل اشاعتي ذريعا نون اديبن کي به ميدان ۾ آڻي بيهاريو آهي.

1.نئون دؤر ،نوان امڪان:

ڊجيٽل دور سنڌي ادب لاءِ رڳو هڪ ٽيڪنالاجي تبديلي ناهي، پر اها هڪ تخليقي آزادي به آهي. اڳ جتي ليکڪ کي رسالن، اخبارن يا ڇپائيءَ جي ادارن تي ڀاڙڻو پوندو هو، اڄ هو پنهنجي تحرير فوري طور دنيا تائين پهچائي سگهي ٿو. فيس بڪ، واٽس ايپ، بلاگ، آن لائين رسالا، ۽ يوٽيوب تي ادبي پروگرامن جي نشر ٿيڻ سان نئين پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ طبقي جو اضافو ٿي رهيو آهي.

2.مضبوط پهلو:

1.وڌندڙ پڙهندڙ ۽ لکندڙن جو تعداد.نوان موضوع، نوان اسلوب ۽ نئين نسل جي فڪري جرئت ادب ۾ داخل ٿي رهي آهي.

2.ادبي ڄاڻ تائين آسانيءَ سان رسائي.آن لائين ڪتاب، ڊجيٽل لائبريريون ۽ اي بڪس سان پراڻا ۽ نوان ڪتاب آساني سان دستياب ٿي وڃن ٿا.جنهن ۾ سنڌ لائبريري ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ ڄام شورو ،سورهه سنڌي ادب لائبريري ۽

ڊاڪٽر عبد الڪريم سنديلو لائبريري اٽلي ڪتاب آپلوڊ ڪري زبردست خدمت انجام ڏئي رهيا آهن

3.عالمي سطح تي سڃاڻپ. ڊجيٽل ذريعن ذريعي سنڌي ادب کي پاڪستان کان ٻاهر به پڙهيو ۽ سمجهيو پيو وڃي.

4.چئلينج ۽ خدشا:

1.معيار جو سوال.

لکڻ ۾ آساني وڌڻ سان گڏ معيار ۾ گهٽتائيءَ جو خطرو وڌيو آهي. هر تحرير شاهڪار ناهي، پر هر تحرير آن لائين تي موجود آهي.

2.تنقيد جي کوٽ.

آن لائين دنيا ۾ تنقيد بدران تعريف جو رجحان وڌيو آهي، جيڪو ادب جي فني ترقيءَ ۾ رڪاوٽ بڻجي سگهي ٿو.

3.ادبي سڃاڻ جي ورهاست سوشل ميڊيا تي موضوعاتي ورهاست ڪڏهن ڪڏهن فڪري اتحاد کي ڪمزور ڪري ٿي.

4.مستقبل جو منظرنامو

جيڪڏهن سنڌي ادب جا تخليقڪار معيار تي ڌيان ڏين، تحقيق ۽ مطالعو پنهنجي عادت بڻائين، ۽ ڊجيٽل دنيا جي سهولت کي ذميواري سان استعمال ڪن، ته ايندڙ ڏهاڪن ۾ سنڌي ادب عالمي ادب جي صف ۾ بيهي سگهي ٿو. ڊجيٽل دؤر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو هر لفظ، هر بيت ۽ هر نظم ڪنهن به لمحي دنيا جي ڪنهن به ڪنڊ ۾ پهچي سگهي ٿو.

سنڌي ادب،سوچ جو سفر، ساڃاهه جو سمنڊ، سپنن جي سچائي.لکڻ جي لو، پڙهڻ سان پيار، ۽ ٻوليءَ جو ٻج. سڀ گڏجي ايندڙ نسلن جي ذهنن ۾ پوکبو پوءِ ڊجيٽل دؤر ۾ به، ڌرتيءَ جي ڌڙڪن ۽ دل جي ڌنڪ سان، سنڌي ادب پنهنجي اوج ڏانهن وڌندو رهندو.مون سنڌي ادب ۽ سندس فڪر کي پاڪستان قائم ٿيڻ کان اڄ تائين ڇئن دورن ۾ ورهايو آهي.

1947ع – 1960ع: قومي سڃاڻپ جي ڳولا ۽ رومانس.

1960ع – 1980ع: مزاحمت ۽ محبت جو گڏيل اظهار.

1980ع – 2000ع: داخلي فلسفو ۽ ذاتي درد.

2000ع – 2025ع: عالمي فڪر،شهري زندگي ،علامتي زبان.

اچو ته سنڌي ادب ذريعي پنهنجي معاشري جي صحيح سمت ۾ آبياري ڪريون ته
جيئن مستقبل ۾ هتي رنگ رنگ جا گل ٽڙن.

" تماهي مهراڻ رسالو:
تاريخي فڪري جائزو

(1)ادبي رسالن جو سماج تي اثر"

سنڌي ادب جي تاريخ ۾ ادبي ۽ علمي رسالا هميشہ هڪ فڪري مينهن جيان رهيا آهن، جيڪي وقت بوقت سڪل ذهنن کي سيراب ڪندا رهيا آهن. انهن رسالن جي واٽ تي ڪيترن ئي فڪري گلن ۽ فني وڻن بنياد وڌا، جن جي ڇانوءَ ۾ معاشرو فڪر جي ساهه کڻڻ لڳو. انهن ۾ سڀ کان نمايان نالو آهي "مهران"، جيڪو سنڌي ادب جي آسمان تي هڪ روشن مينار بڻجي رهيو آهي.

1.فڪر ۽ فن جي پرورش

ادبي رسالا نون خيالن جا ڪيت تيار ڪن ٿا. اهي قلمڪارن کي نہ رڳو پنهنجي فن جي اظهار جو موقعو ڏين ٿا، پر انهن جي فڪر کي نکارين ٿا. مهراڻ رسالي ڪيترن ئي نوجوان اديبن ۽ شاعرن کي ادبي دنيا ۾ متعارف ڪرايو، جتي انهن جي فن کي نئين پرواز ملي.

2.ادبي ورثي جي حفاظت

رسالا پنهنجي صفحن ۾ تاريخ، روايت ۽ ثقافت کي محفوظ ڪري مستقبل تائين پهچائين ٿا. مهراڻ قديم شاعرن ۽ اديبن جي شاهڪار تحريرن کي نہ صرف ڇپائي، پر انهن تي تحقيقي تبصرا ڪري پڙهندڙن جي فڪري ڄاڻ وڌائي. اهو ڪم ادبي ورثي کي وسارڻ بدران، ان کي زنده رکڻ ۾ مددگار ٿيو.

3.فڪري بحث ۽ فني معيار

ادبي رسالا رڳو تحريرون ڇاپڻ تائين محدود ناهن، پر اهي فڪر جي معيار لاءِ بہ ميزان بڻجن ٿا. مهران ۾ ڇپيل تحقيقي مضمون، تنقيدي مقالا ۽ تخليقي نثر نه صرف ادب جي معيار کي بلند ڪيو، پر مقامي فڪر کي به عالمي فڪر سان ڳنڍيو.

4.سماجي شعور جي جاڳرتا

ادبي رسالن جا مضمون ۽ ڪالم سماج جي مسئلن تي بحث ڇيڙين ٿا، جنهن سان

ماڻهن ۾ شعور ۽ حساسيت پيدا ٿئي ٿي. مهراڻ آزادي، تعليم، ثقافت، ۽ سماجي انصاف تي خاص اشاعتون پيش ڪري، معاشري کي بيداري ڏني.

5.نون موضوعن جي ڳولا

رسالا ادبي دنيا ۾ نون موضوعن ۽ صنفن جي تلاش جو مرڪز آهن. مهران نه صرف شاعري، ڪهاڻين ۽ تنقيد کي جڳهه ڏني، پر ترجمن، سوانح، سيرت النبي ﷺ، ۽ ثقافتي تحقيق کي به وڌايو، جنهن سان ادب ۾ تنوع آيو.

مهراڻ محبت ۽ معنيٰ جو مينهن آهي، محنت ۽ مهارت جو مرڪز آهي، ۽ معاشرتي مهڪ جو محرڪ آهي.

هي رسالو ماضي جي مهان ڏاهن جي مهارت کي محفوظ ڪري، مستقبل جي محققن کي مواد مهيا ڪري ٿو.هن جي مهربان مينهن سان ادب مهڪيو، معاشرو مرڪيو ۽ ذهنن ۾ معنيٰ جا مينار اڀريا.

نتيجو:

ادبي ۽ علمي رسالا رڳو ڇپيل صفحا ناهن، پر اهي معاشري جي فڪر، فن، ۽ ثقافت جا آئينہ آهن. مهراڻ جو سفر ٻڌائي ٿو تہ جڏهن ادب ۽ فڪر گڏجي هلن ٿا، تڏهن معاشرو صرف پڙهڻ وارو نه، پر سوچڻ وارو بہ بڻجي ٿو.مهراڻ جي صفحن مان نڪرندڙ فڪر جا ڦڙا ايندڙ نسلن لاءِ فڪري مينهن بڻجي وسندا رهندا، ۽ سنڌي ادب جي گلشن کي سدائين سرسبز رکندا.

(2)"مهراڻ .سنڌي ادب جو مهڪندڙ مينار"

سنڌي ادب جي ڪائنات ۾ "مهراڻ" هڪ روشنيءَ جو چراغ آهي، جيڪو 1955ع ۾ محمد ابراهيم جويي جي قيادت ۾ سنڌي ادبي بورڊ پاران شايع ٿيڻ شروع ٿيءِ اڄ تائين تسلسل سان فڪري گلزار کي روشن رکيو پيو وڃي .

شروعات ۽ ارتقا:

1955ع کان وٺي ٺماهي "مهراڻ" کي سنڌي ادب ۾ معيار ۽ فڪر جو ترڪيب ڪار تسليم ڪيو ويو. ان زماني ۾ محمد ابراهيم جويي، ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو، مولانا غلام محمد گرامي، سيد امداد حسيني، نفيس احمد 'ناشاد'، ڪاظم رضا بيگ، طارق عالم ابڙو ۽ جديد دور ۾ ثمينه ميمڻ ۽ جبران زيب جي قيادت ۾ هڪ فڪري تحرڪ بڻجي اُڀريو .

اديب شاعر ۽ خاص اشاعتي پرچا:
"مهراڻ" ۾ سنڌي ادب جا اعليٰ درجي وارا نالا: جهڙوڪ امين فهيم.مخدوم طالب المولي ، ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ، ،شيخ اياز، حسام الدين راشدي، مرزا قليچ بيگ، علامه اقبال، وغيره کي خاص اشاعتي نمبرن ۾ تخليقي سجايو ويو آهي .
انهن اشاعتن ۾ شامل آهن:
سوانح نمبر: ادبي شخصيتن جي جامع زندگين ۽ خدمتن جو بيان.تحريڪِ آزادي نمبر: تاريخي لمحن تي شعور اُجاگر ڪندڙ مضمون.سيرت النبي ﷺ نمبر: نبوت جي روشنيءَ تي تحقيق ۽ شاعري سالگره ۽ وِفات پرچا: ادبي ورثي کي امر ڪرڻ لاءِ خاص اشاعتون .
سنڌي ادب ۾ خدمتون:
"مهران" سنڌي ادب جي فڪري تندور بڻجي:اوڀرندڙ اديبن ۽ شاعرن کي ميدان فراهم ڪيو.تحقيق، ترجمو، تنقيد، شاعري ۽ نثر کي گڏ رکيوئين نسلن کي ادب سان روشناس ڪرايو، ماهرن کي مضبوط بنياد ڏئي ادبي ميدان کي جُڙي رکيو .
مخدوم صاحب جي نگراني ۽ معيار:سن 2012ع کان ثمينه ميمڻ، ۽ 2024ع کان بعد ۾ جبران زيب رسالي جي قيادت ڪن ٿا، جنهن تحت "مهراڻ" جي معيار ۽ جامعيت برقرار آهي. هي مسلسل ثقافتي سفر، مخدوم صاحب جي فڪري نگرانيءَ سان نيايو پيو وڃي، جيڪو رسالي جي ڪاميابي جو مضبوط ثبوت آهي."مهران" محبت ۽ محنت جو مرڪز آهي، روشني ۽ روشنيءَ جو مجموعو آهي، معيار ۽ معنويت جو ميل آهي.
هي رسالو ادب جي گلشن تي خوشبوءِ پري ٿو، ذهنن کي جلا بخشي ٿو، ۽ دلين کي نئين فڪر سان مهڪائي ٿو.ان جي ورثي ۾ هر صفحو ادب جو سنگم، هر مضمون روح ۽ هر ترجمو هڪ نئون رستو ڏيکاري ٿو.
نتيجو:
"مهراڻ" نہ صرف هڪ رسالو، پر سنڌي ادب جو تاريخي تحرڪ آهي، جيڪا نسلن کي علم، فڪر ۽ فن سان لاڳيتو تعلق ۾ رکندي آهي.اهو سنڌي ٻوليءَ، ثقافت ۽ ادب جو رهبر ۽ هڪ روشن مينار بڻجي رهيو آهي، جنهن جون

روشنيون اڄ ۽ مستقبل ۾ بہ سنڌي ادب کي روشن ڪنديون.

عنوان"فرياد عورت" - فيض حيدري تي تنقيدي نظر:

"فرياد عورت" سنڌي ادب جو هڪ اهم افسانوي مجموعو آهي، جيڪو فيض محمد فيض حيدري جي تخليقي صلاحيتن جو اعليٰ مثال آهي. هي ڪتاب سماجي ناانصافين، انساني احساسن، ۽ سنڌي ثقافت جي رنگن کي پيش ڪري ٿو.--فيض حيدري پنهنجي مختصر زندگيءَ ۾ ٻه عدد افسانا لکيا.بقول مرحوم غلام محمد گرامي صاحب ته هي افسانا فني ٻولي ۽ پختگي جو اعلي نمونو آهن.هي افسانون فيض حيدري صاحب تمثيلي انداز ۾ پنهنجي پالڻهار سان مخاطب آهي هن افساني جو روحاني پسمنظر وصال حق جي طلب آهي.

فيض حيدري: هڪ مختصر تعارف

فيض محمد فيض حيدري ولدامام بخش ڪيريو

ڳوٺ ٽنڊوحيدر تعلقو حيدرآباد

پيدائش 2اپريل 1922 وفات 31 مارچ 1968

پيغمبري پيشي استاد سان وابسته رهيا.

ادبي پورهيو. پاڻ آزادي کان اڳ لکڻ شروع ڪيو فرياد عورت پاڪستان ٺهڻ کان اڳ لکيو ويو.اوچنگارون کهاڻيون 1953فرياد عورت کهاڻيون ۽ ڪليات فيض حيدري شايع ٿي مقبوليت ماڻي چُڪا آهن.جيڪي مشهور مضمون نويس اڪرم حيدري ترتيب ڏنا آهن.

جيڪي سورھ سنڌي ادب ۽ ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو جي انٽرنيٽ ويبسائٽ لائبريري ۾ موجود آهن.

مرحوم نبي بخش بلوچ ڪتاب مولود، مناقبا قافيون ٽيون جلد ۾ سندن ڪلام آندو آهي. ان کان علاوه لطيف رسالو 1948فروري، نئين زندگي رسالو 1950 جي آگسٽ جي پرچي ۾ ۽ 1951 جي جون واري پرچي ۾ فيض حيدري جا مضمون شايع ٿيا جيڪي سندن علمي قابليت ۽ ادبي صلاحيتن جا چٽا ثبوت آهن.ڪيترن سنڌي ادب جي تاريخ ڪتابن ۾ اديبن سندن ذڪر ڪيو آهي جن ۾

عبدالمجيد سنڌيءَ ۽عبدالجبار عابد ،مختيار احمد ملاح سنڌي ادب جي تاريخ جي ڪتابن ۾ ۽ مختيار احمد ملاح سنڌي ڪهاڻيءَ جي مختصر تاريخ ۽ ڊاڪٽر بشير احمد شاد پنهنجي مقالي سنڌي ڪهاڻيءَ جا 36 سال ۾ فيض حيدري جو ذڪر ڪيو آهي پاڻ هڪ اهم نثر نويس هو، جنهن ڪهاڻين، شاعري، ۽ مضمونن ذريعي سنڌي ادب کي مالا مال ڪيو. سندس افسانن ۾ سماجي مسئلن، انساني نفسيات، ۽ قومي شعور کي وڏي اهميت ڏني وئي آهي.

"فرياد عورت" جو موضوعاتي جائزو:

مرحوم سائين محمد زمان طالب مولا هن ڪتاب جي تقريظ لکندي فرمايو ته مصنف جي دل سچي ناهي پر ڀڳل آهي اڳيان لکن ٿا ته ڀڳل مان ٿيندو به چا

تو بچا بچا کے نہ رکھ تیرا آئینہ تو وہ آئینہ ہے
جو ہو شکستہ تو ہے عزیز تر نگاہ آئینہ ساز میں

1.انساني درد ۽ حساسيت

"فريادعورت" نالوئي افسانن جي مجموعي روح کي ظاهر ڪري ٿو.
"فريادعورت" جو مطلب آهي، عورت جي دانهن، اندر جي پيڙا جو اظهار. هن ڪتاب ۾ شامل افسانا ماڻهن جي جذباتي تڪليف، سماجي ظلم، ۽ انساني احساسن جي عڪاسي ڪن ٿا

2.سنڌي معاشري جاعڪس:

فيض حيدري پنهنجي افسانن ۾ سنڌ جي روايتن، ماڻهن جي زندگين، ۽ سندن خوابن کي پيش ڪيو آهي. سندس افسانا هارين، مزدورن، عورتن، ۽ عام ماڻهن جي جدوجهد کي بيان ڪن ٿا.

3.ناانصافي خلاف آواز

سندس ڪهاڻين ۾ غربت، طبقاتي فرق، عورتن تي ظلم، ۽ انساني برابري جهڙن موضوعن تي گهڻي بحث ڪئي وئي آهي. فريادعورت ۾ فيض حيدري جا ڪيترائي افسانا سماج جي ناانصافين تي زوردار تنقيد ڪن ٿا.

4.عورتن جي حيثيت:

فيض حيدري پنهنجي افسانن ۾ عورتن جي ڪردار کي وڏي اهميت ڏني آهي. هن ڪتاب ۾ عورت جي قرباني، سچائي ۽ مظلوميت کي ڏاڍي خوبصورتي سان بيان

ڪيو ويو آهي. 5.قومي شعور ۽ سنڌ ماڻهن جي درد:
"فريادعورت" جا افسانا سنڌ جي قومي سڃاڻپ، جاگيرداري ظلم، ۽ سنڌي عوام جي جدوجهد کي بہ بيان ڪن ٿا.
ادبي خصوصيتون: 1.ڪردارنگاري.
فيض حيدري جا ڪردار زندگيءَ مان ڪنيل لڳن ٿا. هو عام ماڻهن جي سچين تصويرن کي افسانن جي صورت ۾ پيش ڪري ٿو 2.ٻولي ۽ اظهار:
فيض حيدري جي ٻولي سادي، عام فهم، پر شاعراڻا رنگ رکندڙ آهي. سندس جملن ۾ احساس، ڏک ۽ درد کي لفظن جي صورت ۾ محسوس ڪري سگهجي
3.علامتي اظهار:
سندس ڪهاڻين ۾ ڪيترائي علامتي عناصر موجود آهن. مثال طور:
فريادعورت (دانهون): انساني غم جي علامت
اوندهه: ظلم ۽ ناانصافي
چنڊ: اميد ۽ روشني
مثبت پهلو:
فيض حيدري جا افسانا حقيقي زندگي جي عڪاسي ڪن ٿا.
هو انساني نفسيات، احساسن، ۽ دردن کي تمام بهترين طريقي سان بيان ڪري ٿو.
سندس ٻولي سادگي سان گڏ فڪري گهرائي رکي ٿي.
سماجي ناانصافين تي تنقيد ڪندي، هو هڪ اصلاح پسند ليکڪ طور نظر اچي ٿو.
نتيجو
"فريادعورت" فيض حيدري جو هڪ لاجواب افسانوي مجموعو آهي، جيڪو سنڌي ادب ۾ هڪ شاهڪار جي حيثيت رکي ٿو. هن ڪتاب ۾ انساني احساسن، دردن، ۽ ناانصافين جو بهترين اظهار ٿيل آهي. سندس افسانن جو مقصد صرف تفريح نہ، پر پڙهندڙن کي سوچڻ تي مجبور ڪرڻ آهي.
فيض حيدري جو هيءُ ڪتاب سنڌي ادب ۾ سماجي حقيقت نگاري جو هڪ اهم باب آهي، جيڪو ايندڙ نسلن لاءِ به لاياڻتو ثابت ٿيندؤ.

ڏهہ روشن راتون

لعلو لالڻ جي روشنيءَ سان راتون رنگين ٿي ويون، ۽ رحمتن جي روح رچيل هوائن ۾ اُن خوشبوءَ جو پيغام ڦهلجي ويو، جيڪا قربانيءَ جي قريب ٿيندڙ عيد جي آمد جي علامت آهي. رب رحيم جي سنت آهي ته عيد جي انعامن کان اڳي عبادت جا انمول امانتدار موقعا عطا ڪري، جيئن ته رمضان کان اڳ شب برات، ۽ عيد الاضحٰي کان اڳ "ليال عشر"—ذي الحج جون ڏهہ رحمت رساڻ راتيون.

ليال عشر!

يعني لذتِ عبادت، لياقتِ بندگي، لاجواب لطف ۽ لبريز نيڪين جا لمحات.

قرآني قسم آهي: وَالفَجْرِ وَ لَيَالٍ عَشْرٍ

يعني فجر جي فرحت ڀري ساعتن جي، ۽ انهن ڏهن دلن ڌوئڻ وارين راتن جي!

تفاسير جي ترتيب موجب اهي راتيون ذوالحج جون پهريون ڏهه راتيون آهن، جن کي الله پاڪ خاص فيضن سان نوازيو آهي.

اهي راتيون فقط عبادت نہ، بلڪہ عبوديت جي ادائيگي، ايثار جي انتها، اوراد و اذڪار جي عروج، ۽ اطاعت جي اوج تي پهچائيندڙ روحاني سُفر جا سمورا سامان سنيالين ٿيون.

هي راتون ڇا آهن؟

هي راتون راحتن جا راز، رجوع جا رستا، ۽ رحمتن جي روشنيءَ وارا روحاني رستا آهن.

اهي راتون رحيم جي رضا لاءِ راهون هموار ڪن ٿيون، ۽ سچن سائلن کي سرور جي سينن تائين وٺي وڃن ٿيون.

حديثن جي حيرت انگيز حوالن مان:

عبدالله بن عباسؓ فرمايو ته رسول الله ﷺ ارشاد فرمايو:

"ڪوبہ ڏينهن اهڙو ناهي، جنهن ۾ نيڪ عمل الله کي انهن ڏهن ڏينهن جي عمل کان وڌيڪ محبوب هجي!"

يعني نہ فقط نفلون، روزا، قيام، صدقا، بلڪہ هر هر حرف جي تلاوت، هر دل جي

ڏڙڪڻ به الله جي محبوبيت جي ميزان تي وزن رکي ٿي۔
عرفہ جو عظيم ڏينهن
عرفات جو علمبردار ڏينهن، جنهن ۾ وقوف عرفہ ادا ٿئي ٿو، حج جو حقيقي حسن اُن ڏينهن ۾ سمايل آهي۔
اهو ڏينهن انفرادي ۽ اجتماعي معافين جو ڏينهن آهي۔
رسول الله ﷺ جي زبانِ مبارڪ مان نڪتل آهي تہ عرفہ جي ڏينهن روزو رکڻ سان الله هڪ سال اڳ ۽ هڪ سال بعد جا گناهہ معاف فرمائيندو۔
تنهنڪري، اي طالبِ طاعت!
تهليل جي ترنمن سان زبان تر ڪريو۔
تحميد جي تحريرن سان دل ڀريو۔
تڪبير جي تات سان روح جو رُخ روشن ڪريو۔
تسبيح جي تقرار سان رب سان تعلق تازو ڪريو۔
تڪبيرِ تشريق پڙهڻ جو رواج قائم رکو:
اَللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ، لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ، وَاللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ، وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ۔
تهجد جي تڪليف ڪٽي، تڪميل جي تقرب حاصل ڪريو۔
تلاوتِ قرآن جو ٽارگيٽ رکو.روز ٽي پارا، ڏهين ڏينهن مڪمل قرآن .تاڪيد سان تلاوت ڪريو، تہ جيئن هر هر حرف تي حيرت انگيز حسنات حاصل ٿين۔
توبہ ۽ استغفار سان ٽٽل دلن کي تندرست ڪريو۔
"اَستَغفِرُ اللهَ رَبِّي مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ"اهو اذڪار زندگيءَ جو وظيفو بڻايو۔
ياد رکو!
جن تي قضا روزا آهن، سي نفلي روزن کان اڳ قضا پوري ڪن۔ قضا قرض آهي، نفل تہ تحفو آهي۔
زندگيءَ جي لڙي الله جي لاڏ کي وٺي ڪڏهن بہ ٽٽي سگهي ٿي، سو انهيءَ مهل کان فائدو وٺو۔
سوشل ميڊيا جي سياحت گهٽايو، روحاني رب سان رابطو وڌايو۔
نفسي نقلي نُور جي نشيءَ مان نڪري، نيڪين جي نورانيت ۾ پاڻ نُهويو۔
گانا، ڊراما، فالتو مواد نہ پر قرآن، درود، دعائون، ۽ دين سان دليون روشن ڪريو۔

نيڪين ۾ اڳڀرائي جي نيت ڪريو.
خود عمل ڪريو، پنهنجن کي ترغيب ڏيو، ته جيئن هي راتون فقط ڳالهيون نه، پر قيامت تائين اعمال جي ڳڻپ ۾ ڳڻبيون.

دعا:

اي ربِ رحيم!
اسان کي ان ڏهن راتن جي قدر ڪرڻ جي قابليت عطا ڪر، جن ۾ تو فضيلتن جا فوارا وهائي ڇڏيا.
اسان جي زندگيءَ جي لحظن کي عبادت سان سجا، ۽ اسان جي دلن کي پنهنجي ياد سان روشن ڪر.
آمين، يا رب العالمين.
ليال_عشر، لياقت، لطافت، لبريز عبادتون
ايامِ عشر، عبادت جو افضل سفر، ۽ بندگيءَ جو روشن رستو!

سنڌي ليگونڇ اٿارٽي: قيام کان اڄ تائين

سنڌ جي تهذيب جي رڳن ۾ ٻوليءَ جو رت وهي ٿو. انهيءَ رت جي روانگي کي محفوظ، معياري ۽ جديد دور سان هم قدم رکڻ لاءِ سنڌ حڪومت 1990ع جي ترميمي قانون تحت "سنڌي ٻوليءَ جي اٿارٽي" (Sindhi Language Authority—SLA) قائم ڪئي، جنهن جو مستقل هيڊ ڪوارٽر حيدرآباد، قاسم آباد ۾ آهي. مقصد صاف: سنڌي ٻوليءَ جي ترقيءَ لاءِ پاليسي، معياري هجي، تدريس ۽ اشاعت ۾ يقين، ۽ سرڪاري/نيم سرڪاري دستاويزن ۾ صحيح ۽ باقاعده استعمال.

1.قيام ۽ ڪارڻ:

سنڌ اسيمبليءَ جي "Use of Sindhi Language Act, 1972" ۽ 1990ع جي ترميمن جي پسمنظر ۾ اٿارٽي جو قيام ٿيو ته جيئن سنڌي کي تعليم، ميڊيا، درسي ڪتابن، سرڪاري خط و ڪتابت، ۽ نشر و اشاعت جي مڪمل سلسلي ۾ بنيادي حيثيت ملي. پهرين بورڊ آف گورنرز جي صدارت نامور محقق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ وٽ رهي.

2.اٿارٽيءَ جا چيئرمين:

اٿارٽيءَ جي قيادت ڪيترن علمي شخصيتن ڪئي: ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ (1991–1994) کان وٺي نواز علي شوق، نبي بخش قاضي، اميرانه دورن ۾ ممتاز مرزا (اضافي چارج)، امار جليل، غلام علي الانا (1998–2001)، ڊاڪٽر محمد قاسم ٻگهيو (2001–2005)، عبدالقادر جوڻيجو (2005–2008)، ڊاڪٽر فهميده حسين (2008–2015)، پوءِ ڊاڪٽر عبدالغفور ميمڻ، ڊاڪٽر محمد علي مانجهي، ۽ 5 آگسٽ 2022ع کان موجوده چيئرمين ڊاڪٽر اسحاق سميجو.

3.ترقي جو دؤر :

ڊاڪٽر فهميده حسين جو ڊگهو دؤر (2008–2015): اداري کي اشاعتي سڌاري، لغتن جي ڪم، ۽ "سنڌي ٻولِي" تحقيقي جرنل جي باقاعدگيءَ سان گڏ ادارتي سڃاڻ مليو. ان دؤر ۾ تدريس/خانگي اسڪولن بابت بحث به اڀريو، جنهن ۾

اختياريت جي حدن تي تنقيد ۽ وضاحتون سامهون آيون.

3.انسٽيٽيوٽ آف سنڌي ڪمپيوٽنگ (نئين شعبي) ۽ ڊجيٽل جهتون:

2017ع ۾ سنڌي OCR جو پهريون بِيٽا جاري ٿيو، موبائل ايپس، آن لائين لغت ۽ يونيڪوڊ/ڪمپيوٽنگ لاڳاپيل ڪم تي سسٽماتي اڳڀرائي ٿي.

4.موجوده دؤر (ڊاڪٽر اسحاق سميجو):

ٻوليءَ کي قومي ٻولين جي درجي بابت آگاهي مهمون، عوامي گڏجاڻيون ۽ ميڊيا تي ذميوار پوزيشننگ؛ فيبروري 2025ع ۾ قومي حيثيت بابت مهم هلي.

5.اٿارٽي جا ڪَم (اختصاري پر جامع)،:

1.پاليسي ۽ معياري زبان: املا، اسلوب ۽ رومن/ديوناگري ٽرانسلِٽريشن بابت رهنمائي؛ درسي ڪتابن ۽ سرڪاري دستاويزن ۾ صحيح استعمال.

2.تحقيق ۽ اشاعت:

ٽِماهي تحقيقي جرنل "سنڌي ٻولِي" (1994ع کان، اڪثر عدد باقاعدي)، لغتون، انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا جي ترتيب، اديبن/فڪر تي سيمينار.

3.ڊجيٽل خدمتون: آن لائين سنڌي ڊڪشنري پورٽل، "سنڌي لغات" اينڊرائيڊ ايپ (نئون اپڊيٽ: جنوري 2025ع)، آن لائين سکيا پورٽل، ۽ ڀٽائي پيڊيا سان ربط.

4.ميڊيا ۽ سماجي واپار: سنڌي ۾ پروگرام، آڊيو-وڊيو آرڪائيو، ٻوليءَ جي سماجي واپار لاءِ مهمون (مثلاً قومي درجي بابت واڪ/سمينار).

6.ڪاميابين جو جائزو:

"سنڌي ٻولِي" جرنل جي تسلسل سان سنڌي لسانيات/ادب ۾ جديد تحقيقي بحث پيدا ٿيو.تازن عددن تائين مواد آن لائين موجود آهي.

ڊيجيٽل رسائي:

آن لائين لغتون ۽ موبائيل ايپس وسيلي اَڌ لک کان وڌيڪ مدخلن تائين عام رسائي؛ يوزر-فرينڊلي سرچ ۽ ملٽي لِنگول فيچرز سان.

ڪمپيوٽنگ ۾ واڌارو: OCR، وردنيٽ/ڪورپس جهڙا منصوبا (ايمبائل/ساٿي اداري وسيلي) سنڌي کي جديد NLP دنيا ۾ آندو.

وارثي ادب جي ڊجيٽل سنڀال: ڀٽائي پيڊيا جهڙي منصوبي سان شاهه جي رسالي جا ترجما/ٽيڪسٽ، آڊيو، لکتون ۽ ٽرانسلٽريشن گڏ تي هڪ معياري گيٽ وي تي

اچن ٿا.

7.پنهنجي سونپيل ڪمن ۾ ڪامياب:

معيار بندي/اشاعت: هِن محاذ تي اٿارٽي نمايان آهي املا/اسلوب، لغتن ۽ جرنل ذريعي عملي اثر پيو. (مٿين ذريعن موجب)

ڊيجيٽلائزيشن: پورٽلز/ايپس ۽ OCR ذريعي وڏو جهٽڪو مليو؛ يونيورسٽين/تحقيقي حلقن ۾ سنڌي متن سان ڪم آسان ٿيو.

تعليم ۾ نفاذ: سرڪاري سطح تي قانون/قراردادن باوجود خانگي اسڪولن ۾ مڪمل ۽ يڪسان عملداري مسلسل چيلينج رهي آهي—جيتوڻيڪ 2019ع ۾ لازمي تدريسي فيصلا ٻيهر زور سان آيا.

8.چيلينج ۽ رڪاوٽون:

1.ادارياتي سياست ۽ سفارشي تهذيب: 2012ع ۾ ڪارڪردگيءَ بابت سخت تنقيد سامهون آئي "ڪرونيزم" ۽ رڳو ڪتاب ڇپائڻ تائين ڪم محدود ٿيڻ جهڙيون ڳالهيون؛ اهڙا بحث ادارتي شفافيت ۽ ميرٽ جي ضرورت ڏيکارين ٿا.

2.نفاذ جي حدون: خانگي اسڪولن تي سنڌي پڙهائڻ جو حتمي نفاذ تعليم کاتي/ضابطن سان ڳنڍيل آهي، جنهن ۾ اٿارٽيءَ جي اختيارن جون حدون آهن.

3.وسيلن جي تسلسل ۽ فني صلاحيت: ڊجيٽل منصوبا (OCR، ورڊنيٽ، ڪورپس) کي ڊگهي مدي وارا وسيلا، سرورس، ۽ ماهر گهربل ڪڏهن عالمي معيار تائين پهچڻ لاءِ گڏيل پارٽنرشپس ضروري ٿينديون.

4.سماجي رويا ۽ زبانن جي سياست:

وڏن شهرن ۾ انگريزي/اردو جو غلبہ، ٻارن سان گهر ۾ مادري ٻولي ڳالهائڻ جو گهٽجڻ، ۽ بورڊن/سائين بورڊن تي سنڌي لکڻ جي پابنديءَ جو سماجي نفاذ.اهي سڀ موضوع اڃا بہ ڪم گهُرندا آهن.

اڳتي جو واٽ نقشو (سفارشون)

تعليمي لاڳاپو مضبوط ڪريو: خانگي تعليمي بورڊن سان MOU، اسڪولن لاءِ تيار-استعمال نصابي ڪِٽس، ۽ آن لائين تربيت.

ڊيٽا-ڊرائيوَن زبان پاليسي: ڪورپس/ورڊنيٽ کي ڪليل ڊيٽا جي حيثيت ڏيو تہ يونيورسٽيون ۽ انڊسٽري گڏجي سنڌي NLP ايڪوسسٽم ٺاهين.

ميڊيا/ڊجيٽل ڪيمپن: جهڙيءَ طرح 2025ع جي آگاهي مهم هلي، اهڙيون ٻيون موضوعي مهمون—ٻارن جي ڪتابن، ٻايو لنگول تعليم، ۽ سائن بورڊ مهم ڪي تسلسل.
شفافيت ۽ ميرٽ: بورڊ ۽ انتظامي مقررين ۾ ڪليل اشتهارسازي، ڪارڪردگيءَ جا ساليانا اشاريہ، ۽ آن لائين "اِيڊيٽرز نوٽ/پروگريس ڊائري" شايع ڪرڻ.
انجام.ايڏي راهه، ايڏو سفر:
سنڌي ٻوليءَ جي اٿارٽي پنهنجي قيام کان وٺي ڪتاب، لغت، جرنل، ۽ هاڻ ڊجيٽل اوزارن وسيلي سنڌيءَ لاءِ پُل تعمير ڪيو آهي. ڪٿي ڪٿي ادارتي ڪاتن جي سرحدن، وسيلن ۽ سماجي روين سبب سفر ڍرو ٿيو، پر واٽ صاف آهي: علم، تحقيق، ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي ميڙ سان سنڌي نہ رڳو زندهہ، پر زماني سان زندهہ دل رهندي.

اسڪولي تعليم جا خدوخال

اج جي عصرِ حاضر ۾ جڏهن تعليمي ادارن جي هر در ۽ هر ديوار تي تعليم، ترقي، تربيت جا نعرا لکيل ملن ٿا، تڏهن بہ حقيقت جي رُخ تي ڏسنداسين تہ اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جو وڏيڪ ڌيان نوڪري، روزگار، رقابت ۽ رٽاءَ پيدا ڪرڻ تي آهي، نہ تہ انسان، اخلاق، احساس ۽ انسانيت جي پوک پوکڻ تي. سان چئون تہ:

هي تعليم جسماني جدوجهد تہ سيکاري ٿي، پر روحاني جستجو نٿي سيکاري؛
هي تعليم معاش جو رستو تہ ڏيکاري ٿي، پر معراج جو راز نٿي کولي؛
هي تعليم ڪمائڻ جو ڪمال تہ سيکاري ٿي، پر ڪاميابي جو ڪردار نٿي سيکاري.

تعليمي ادارن ۾ ملندڙ تعليم يقيناً ڊگريون ڏئي ٿي، پر ڏاڻءُ نک تي ڏئي؛ نوڪري ڏياري ٿي، پر نيڪي نٿي سيکاري؛ ڪاغذي ڪاميابيون تي لکرائي، پر ڪردار جي ڪشتين کي تيار نٿي ڪري. نتيجي ۾ سماج ۾ اهڙي نسل پيدا پئي ٿئي، جيڪا مشين تہ آهي، پر مشعل نہ آهي؛ پئسو تہ ڪمائي ٿي، پر پوک نہ ٿي پيدا ڪري؛ کوٺيون تہ ڀري ٿي، پر پيٽ جي بک نٿي ڀري سگهي.

اسان جي رائج تعليم جي وڏي ٽراجيڊي اها آهي تہ اها ماڻهو کي ماهر تہ بڻائي ٿي، پر محب نہ بڻائي؛ اهو ذهن کي تيز تہ ڪري ٿي، پر دل کي تازو نہ ڪري؛ انسان کي حساب سيکاري ٿي، پر حسنِ عمل کان غافل ڪري ڇڏي ٿي. نتيجي ۾ معاشرو متضاد، متزلزل ۽ متوحش بڻجي پيو آهي، جتي ماڻهو هڪ ٻئي سان مقابلي ۾ تہ آهن، پر محبت ۾ نہ آهن؛ بناوت ۾ تہ وڏا آهن، پر بصيرت ۾ نہ آهن؛ هٿن ۾ ڊگريون تہ ڪٽي هلن ٿا، پر دلين ۾ دانائي ناهي.
”تعليم جو اصل ڪم ذهن ۾ علم ڀرڻ نہ، پر وجود مان علم ڪڍڻ آهي.“
يعني تعليم ڪو ٽانڪو ڪنڻ نہ، پر تأمل ڪيڻ آهي؛ ڪو رڳو لفظن جو ڀاڻ نہ، پر لالڻ جو نظام آهي؛ ڪا ٻاهرئين دنيا جي ٻائري نہ، پر اندرئين دنيا جي دري

آهي.

سکيا جي سچي سرشتي ۾ سؤ سوالن جا جواب نه، پر وجود جي جاڳرتا مقصد هجي ٿي؛ ۽ اها جاڳرتا ڪلاس روم جي بوردن تي نه، دل جي پٽين تي لکجندي آهي. موجوده تعليم علم نه پر اَلم پيدا ڪري ٿي؛ روشن ذهن نه پر روئندڙ ذهن پيدا ڪري ٿي؛ سوال ڪرڻ وارا نه پر چُپ رهڻ وارا پيدا ڪري ٿي.

عيسيٰ عليه السلام جو فرمان آهي:
”انسان صرف مانيءَ تي زنده نٿو رهي.“
پر اسان جون يونيورسٽيون نوجوانن کي ماني گڏ ڪرڻ سيکاري رهيون آهن، معنيٰ ڳولڻ نه.
اهي ادارا شاگردن کي رزق جي رٽا ته سيکاري رهيا آهن، پر زندگي جي رهنمائي نٿا سيکارين؛ مشينن کي هلائڻ سيکارين ٿا، پر محبت کي هلائڻ نٿا سيکارين.

اسان چئون ته:
هي تعليم مارڪيٽن لاءِ ماڻهو ته تيار ڪري ٿي، پر مخلوق لاءِ محبت نه پيدا ڪري؛
هي تعليم نوڪري لاءِ نصاب ته ڏئي ٿي، پر نسبت لاءِ نسخو نٿي ڏئي؛
هي تعليم ڪاغذن ۾ قابليت ته لکي ٿي، پر ڪائنات ۾ ڪمال نه ٿو لکي.

سڪندر اعظم جي ڪهاڻي تعليم جي حقيقت کي عجيب مثال ڏئي ٿي.
سڪندر دنيا فتح ڪئي، پر پاڻ کي فتح نه ڪري سگهيو؛
ڌرتي جو مالڪ بڻيو، پر دل جو مالڪ نه بڻجي سگهيو؛
دنيا جا ملڪ هٿ ڪيو، پر مرڻ وقت هٿ خالي هئا.

مرڻ وقت سندس خواهش هئي ته ”مون جا هٿ تابوت کان ٻاهر رکو ته دنيا ڏسي ته سڪندر به خالي هٿ ويو.“

اهو منظر سندس سچي زندگيءَ جو ماتم هو، سندس عظمت جو اعتراف نه پر احساس هو ته مال گڏ ڪرڻ معنيٰ نه آهي؛ ملڪيت گهربل شيءَ نه، معرفت گهربل حقيقت آهي۔

تعليم جو حقيقي مقصد به اهو آهي ته انسان کي سڪندر نه، پر سچائو بڻائي؛ فاتح نه، پر فڪر بڻائي؛ حڪمران نه، پر حڪمت بڻائي۔

اڄ جي تعليم اها صلاحيت نٿي ڏئي.
اهو نظام نه ٿو سيکاري ته:
انسانيت دولت کان وڏي آهي،
محبت مهارت کان مؤثر آهي،
ڪردار بگري کان قداور آهي،
۽ فڪر نوڪري کان وڌيڪ بنيادي آهي.

اسان جا ادارا ٻارن کي ڪتاب ته سيکارين ٿا، پر ڪائنات نه؛
نصاب ته ڏين ٿا، پر نظر نه؛
سبق ته پڙهائين ٿا، پر شعور نه؛
والٽ ڀرڻ سيکارين ٿا، پر وجود ڀرڻ نه۔

نتيجي ۾ اهڙو نسل اسان وٽ بيٺو آهي جيڪو
مارڪيٽ جو ماهر آهي، پر محبت جو مسافر نه؛
سوشل ميڊيا جو اسٽار آهي، پر سماج جو سهارو نه؛
ڊگريءَ ۾ وڏو، پر دل ۾ ننڍو؛
پئسي ۾ امير، پر پريشن ۾ فقير۔

اسان کي اهڙي تعليم جي گهرج آهي، جيڪا
انسان مان انسان پيدا ڪري؛

دماغ مان دانائي پيدا ڪري؛
دل مان دردمندي پيدا ڪري؛
روح مان روشني پيدا ڪري۔

تعليم جو مقصد رڳو ڪنهن به قيمت تي روزگار حاصل ڪرڻ نہ، پر قابل، قانع، قادر ۽ قائم انسان پيدا ڪرڻ آهي.

آخر ۾ چئون تہ:
جي تعليم توکي نوڪر بڻائي، اها تعليم نہ؛
جي علم توکي انسان بڻائي، اهو علم آهي؛
جي شعور توکي سچ ڏسائي، اهو شعور آهي؛
جي فهم توکي فنا کان بقا ڏيکاري، اهو فهم آهي۔

سچ تہ صرف اهو آهي تہ:
هڪ سٺو آفيسر سماج نہ ٿو بدلائي،
پر هڪ سٺو انسان سڄي دنيا بدلائي سگهي ٿو۔

5 آڪٽوبر
استاد جي عظمت جو ڏهاڙو

پنج آڪٽوبر، سڄي عالم ۾ استادن جي عظمت ۽ علمي جلال جي ياد جو ڏينهن طور ملهائجي ٿو، جيڪو نہ رڳو هڪ تقريري رسم آهي، پر فڪري تجديد، روحاني تعظيم ۽ انساني ترقيءَ جي تسلسل جو اظهار پڻ آهي. استاد، انساني تهذيب جو معمار، فڪر جو فنڪار، ۽ فطرت جي فهم جو فيلسوف آهي. سندس وجود انسانيت جي فڪر کي فلاح ڏانهن، ۽ ذهنن کي ظلمت مان ضياءَ ڏانهن رهنمائي ڪندڙ روشنيءَ جو مينار آهي.

استاد جو پيشو، نبوي پيشو آهي — اهڙو پيشو جيڪو پنهنجي جوهر ۾ تبليغ، تعليم ۽ تربيت جي تثليث تي بيٺل آهي. پيغمبرِ انسانيت ﷺ فرمايو:

”مان موڪليو ويو آهيان تہ تعليم ۽ تزڪيہ سان ماڻهن کي ڪمال ڏيان.“

اهو ارشاد استاد جي منصب کي نبوي ميراث بڻائي ٿو. دنيا جا سڀ اعزاز، عهدا، ۽ ادارا پنهنجي بقا لاءِ جنهن قوت جا مرهون منت آهن، اها قوت علم آهي، ۽ علم جي سرچشمي جو نالو استاد آهي.

قديم دور ۾ بہ جڏهن فڪر فلسفي سان همڪلام ٿيندو هو، تڏهن استاد کي ”روحاني مرشد“ سڏبو هو. يونان جي افلاطون ۽ سقراط جا مدرسا هجن يا سنڌ جي صوفي درگاهون، علم ۽ حلم جو سرچشمو هميشہ استادن جا قلوب رهيا. سنڌ جي مٽيءَ ۾ تہ استاد جو تقدس صوفيت جي خوشبو سان پريل آهي. هتي استاد کي ”اديب“، ”عالم“، ۽ ”عاقل“ جي صورت ۾ عزت ڏني ويندي هئي، ڇاڪاڻ تہ سنڌي سماج علم کي عبادت ۽ استاد کي عبادت گذار سمجهندو هو.

استاد جو ڪردار رڳو نصابي ڪتاب تائين محدود ناهي، بلڪہ اخلاقي تزڪيي، فڪري روشني، ۽ انساني وقار جي بحاليءَ جو محور آهي. هو شاگردن ۾ علمي شعور سان گڏ، اخلاقي شعور بہ پيدا ڪري ٿو، جيڪو سماج جي تعمير جو بنيادي ستون آهي. استاد ئي اهو هٿ آهي، جيڪو اڻپوري ذهن کي مڪمل فڪر ۾ بدلائي ٿو، ۽ اڻڄاڻ دل کي بصيرت جي درياءَ تائين وٺي وڃي ٿو.

جڏهن قومون زوال ۾ وڃن ٿيون، ته دانشورن جا در بند ٿي وڃن ٿا، ۽ استاد جو احترام گهٽجي وڃي ٿو. جنهن معاشري ۾ استاد جي عزت ختم ٿئي ٿي، اُتي علم زوال، ۽ عمل بغاوت بڻجي وڃي ٿو. اڄ اسان جي قوم کي سڀ کان وڌيڪ ضرورت آهي ته هو پنهنجي استادن کي قومي سرمايو ۽ روحاني سرپرست سمجهي، ڇوته انهن جي هٿن ۾ ئي ايندڙ نسل جي فڪر جي ڪِل ۽ عمل جي آبياري آهي.

استاد جي عظمت جو تصور فقط شاگرد جي زبان تائين محدود نه هجڻ گهرجي، پر سماج جي نظام ۾ داخل ٿيڻ گهرجي. حڪومتي پاليسين کان وٺي تعليمي ادارن تائين، استاد کي اهڙو مقام ڏنو وڃي، جيڪو سندس فڪري ۽ اخلاقي حيثيت سان مطابقت رکي. علمي ادارن جي عمارتن کي فقط ڪنڪريٽ نه، پر استادن جي عزم ۽ اخلاص جي اينٽن سان جوڙڻ ضروري آهي.اسان جي ادبي تاريخ ۾ به استادن جي حيثيت تمام بلند رهي آهي. لطيف، سچل، بيدل، ۽ بخاري جهڙا فڪر جا فاختا، پنهنجي درسن، بيتن ۽ ڪلام ۾ استاد کي انسانيت جو مهراڻ قرار ڏين ٿا. ڏاهو چوي ٿو:

”علم سندو انعام، اوطاقن ۾ اوج ٿئي.“

هي بيت واضح ڪري ٿو ته علم جو فيض استاد جي دل مان نڪري ٿو، جيڪو سماج جي اوطاقن کي اجالا بخشي ٿو.

اڄ جڏهن دنيا ٽيڪنالاجيءَ جي تڪڙ ۾ انساني احساس وڃائي رهي آهي، تڏهن استاد جو ڪردار اڳ کان وڌيڪ اهم ٿي چڪو آهي. جديد تعليم ۾ جڏهن روبوٽ ۽ آن لائين درسگاهون پيدا ٿي رهيون آهن، تڏهن به انساني همدردي، روحاني بصيرت ۽ اخلاقي تربيت جو ڪم رڳو استاد ئي ڪري سگهي ٿو.

پنجين آڪٽوبر جو ڏينهن، اسان لاءِ فقط جشن نه، پر عهدِ تجديدِ عزتِ معلم آهي. اچو ته اسين اهو واعدو ڪريون ته پنهنجي استادن کي عزت ڏينداسين، انهن جي خدمت کي عبادت سمجهنداسين، ۽ پنهنجي علمي وجود کي سندن حڪمت سان جوڙينداسين.

آخر ۾ اهو چئبو ته:

استاد نه رڳو علم جو آئينو آهي، پر ضمير جو زنده ترجمان آهي. هو قومن کي

اوج تي پهچائڻ وارو الهامي هٿ آهي، جنهن جي عزت سان ئي علم جو جلال ۽ انسانيت جو جمال قائم آهي.

”استاد جي عظمت، انسان جي عزت آهي.“

قادر الڪلام شاعر جون خوبيون

سورت شعري آيت 224.227 جو خلاصو آهي.

شعر سخن،سوز ۽ ساز انساني احساسن جو هڪ سچو سرور آهي.پر شعر جڏهن شعور کان جدا شريعت کان ويڇاٽپ، سچائي کان پري ٿئي ته اها فقط لفظن جي لڙيون ،خيالن جو خلا ۽ جذبن جي جهلڪ رهجو وڃي .سورت شعري جي آخري آيتن ۾ قرآن مجيد اهڙن شاعرن جي تصوير ڪشي ڪئي آهي. جيڪي فقط خيالن جا خاڪ نشين، وهمن جا وڪوڙيل ۽ لفظن جا مصور آهن.انهن جي شاعري شان کان نه شڪ کان جنم وٺندي آهي.

شاعري عام طور تي جيڪا ڪئي وڃي ٿي حد کان وڌيڪ مبالغو ڪرڻ،ڪنهن جي حق ۾ وڌاءُ يا ڪمي ڪرڻ،يا رڳو نڪور ۽نواڻ تي مشتمل هوندي آهي.جڻ ان جو بنياد ئي ڪوڙ تي هوندو آهي.جيئن ته شاعرن جي اڪثريت اهڙي هوندي آهي، جو هو تعريف ۽ تنقيص ۾ اصول ۽ ضابطن کي ذاتي پسند يا ناپسند کي ترجيح ڏئي پنهنجي راءِ جو اظهار ڪندا آهن.شاعراڻي فڪر سان ڪڏهن هتي ڪڏهن هُتي

پيا ڀٽڪندا رهندا آهن.

البته اهي شاعر جن جي شاعري سچ ۽ حقيقتن تي ٻڌل آهي.هي اهي شاعر آهن، جن جي شاعري پاڪيزگي جي پرک،حقيقت جي حلاوت ۽ فڪر جي فروغ سان پرپور آهي.اهي شاعر لفظن جا راهي نه ،پر فڪر جا فقير ،۽اخلاق جا امام هوندا آهن.سندن شعر،سچ جو سنگيت،حق جو حسن ۽ روشني جو راڳ هوندو آهي. ايمان،عمل،ادب ۽ اخلاص جي امتزاج سان جنم وٺندڙ شاعري نه فقط دل کي وڻي ٿي ،پر روح کي روشني عطا ڪري ٿي..اهڙن شاعرن ۾ مولانا رومي،حافظ شيرازي،شاھ عبدللطيف ڀٽائي ،سچل سرمست،علامه محمد اقبال ،فيض حيدري وغيره جهڙا شاعر اچي وڃن ٿا.اهڙا شاعر ورلي هوندا جن جو ذاتي ڪردار توڙي شاعري ٻنهين ۾ يڪسانيت هجي.

2.شاعر ڪير آهي؟

شاعر ڪو عام انسان نہ هوندو آهي، شاعر وقت جي وهڪري ۾ وهندڙ ماڻهو نہ، پر وهڪري کي محسوس ڪندڙ دل هوندي آهي. شاعر گم سم هوندو آهي، پر گمراهه نہ؛ خاموش هوندو آهي، پر بي زبان نہ؛ الڳ هوندو آهي، پر لاتعلق نہ. هو پنهنجي سوچن جي صوفيانه سمنڊ ۾ غرق هوندو آهي، جتي لفظ موج بڻجي ايرن ٿا، احساس ڇوليون بڻجن ٿا، ۽ خيال ڪنارن سان ٽڪرائي شعر بڻجي وڃن ٿا. شاعر، حقيقت ۾، روح جو راڳي هوندو آهي، جيڪو اندر جي تار کي ڇيڙي ٻاهرين دنيا کي ٻڌائي ٿو تہ دل ڇا ٿي چوي.

شاعر جي دل نفيس هوندي آهي، نرم هوندي آهي، اهڙي نرم جو ٿوري ڳالهہ تي ڏکي ٿي پوندي، ٿوري خوشيءَ تي خوشبوءِ بڻجي ڦهلجي ويندي. هو عام نظر سان نہ، پر "نظرِ نياز" سان ڏسندو آهي. عام ماڻهو وڻ ڏسي ٿو، شاعر وڻ ۾ ڇانوَ، ڇيڙو، ڇوليون ۽ ڇرڪ ڏسي ٿو. عام ماڻهو مينهن ڏسي ٿو، شاعر مينهن ۾ ملڻ، موٽڻ، جدائي ۽ جاڳ جا اشارا پڙهي ٿو. شاعر منظرن کي نہ فقط ڏسي ٿو، پر انهن ۾ لهي وڃي ٿو، انهن سان ڳالهيون ڪري ٿو، انهن کان سوال پڇي ٿو، ۽ جواب شعر ۾ وٺي ٿو.

شاعر سڀ کان وڌيڪ حساس هوندو آهي. هن لاءِ لفظ رڳو آواز نہ، پر زخم، مرهم، دعا ۽ دانهن هوندا آهن. هن لاءِ خاموشي بہ ڳالهائيندي آهي، هن لاءِ سناٽو بہ ساز بڻجي ويندو آهي. شاعر جي حساسيت ڪڏهن ڪڏهن هن کي دنيا کان الڳ ڪري ڇڏي ٿي، ڇو تہ هر ماڻهو لفظن جي وزن کي، هر نگاهہ جي نيت کي، هر لهجي جي لُڇ کي برداشت نٿو ڪري سگهي. شاعر ڪري سگهي ٿو، ان ڪري ئي هو شاعر آهي.

شاعر وٽ شعر لکڻ ڪا مشق نہ، پر الهام هوندو آهي. ڪي لفظ اوچتو دل ۾ لهندا آهن، ڄڻ ڪنهن اڻ ڏٺل هٿ در کڙڪايو هجي. ڪي مصرعا اوچتو ذهن ۾ جاڳندا آهن، ڄڻ روح کي ڪو سڏ ڏئي رهيو هجي. شاعر ڪاغذ ڪٽي نٿو ويهي، پر شعر پاڻ شاعر کي ويهاري ويندو آهي. اهو ئي سبب آهي جو شاعر جو شعر رڳو ٺاهيل نہ، پر "نازل ٿيل" لڳندو آهي. صوفيانہ اصطلاح ۾ چئجي تہ شاعر تي حال لهندو آهي، وجد ايندو آهي، ۽ لفظ پاڻ رديف، قافيي ۽ وزن ۾ سهيڙجي ويندا آهن.

شاعر جي گفتگو بہ شاعريءَ کان خالي نہ هوندي آهي. هو ڳالهائيندو بہ تہ لفظ

چونڊي ڳالهائيندو، جملن کي جوڙي رکندو، ڳالھ ۾ بہ رديف، قافيو ۽ تجنيس ڳولي وٺندو. سندس ڪچهري سادي نہ، پر سينگاريل هوندي آهي. هو لفظن سان مجلس جوڙي وٺندو آهي، خيال سان خوشبوءِ ڦهلائي ڇڏيندو آهي. ان ڪري ئي شاعر سان هڪ دفعو ملڻ وارو ماڻهو وري بار بار ملڻ جو خواهشمند ٿي پوندو آهي. ڇو تہ شاعر وٽ رڳو ڳالھ نہ، پر گهرائي هوندي آهي؛ رڳو لفظ نہ، پر وارفتگي هوندي آهي.

شاعر صوفي هوندو آهي، پر خانقاھ کانسواءِ؛ عاشق هوندو آهي، پر اظهار کانسواءِ؛ باغي هوندو آهي، پر بغاوت کانسواءِ. هو سوال ڪندو آهي، پر شور کانسواءِ؛ احتجاج ڪندو آهي، پر هٿيار کانسواءِ. سندس هٿيار لفظ آهن، سندس ڍال خيال آهي، سندس رستو احساس آهي. هو ظلم خلاف بہ لکي ٿو تہ نرم لهجي سان، هو محبت بابت بہ لکي ٿو تہ درد سان. شاعر جي عظمت انهيءَ ۾ آهي تہ هو سخت سچ بہ حسين لفظن ۾ چئي وجي ٿو.

شاعر پنهنجي سوچن ۾ گم هوندو آهي، پر ماڻهن کان ڪٽيل نہ. هو ماڻهن جي درد کي پنهنجي دل ۾ جاءِ ڏئي ٿو، ماڻهن جي خوشيءَ کي پنهنجي شعر ۾ امر ڪري ٿو. شاعر ڪنهن هڪ ماڻهو جو نہ، پر سڄي سماج جو ترجمان هوندو آهي. هو ان احساس کي آواز ڏئي ٿو، جيڪو عام ماڻهو دل ۾ رکي بہ لفظن ۾ آڻي نٿو سگهي. شاعر ان اڻ چيو کي چيو بڻائي ٿو، ان اڻ ڏٺل کي ڏيکاري ٿو، ان اڻ ٻڌل کي ٻڌائي ٿو.

شاعر وقت جو شاهد هوندو آهي. هو پنهنجي دور جي سياست، سماج، محبت، محرومي، اميد ۽ احتجاج کي لفظن ۾ محفوظ ڪري ڇڏيندو آهي. حڪومتون بدلجي وينديون آهن، نظام ٽٽي ويندا آهن، پر شاعر جو شعر رهجي ويندو آهي. ڇو تہ شاعر قلم سان تاريخ لکي ٿو، ۽ تاريخ قلم سان لکيل لفظن کي وساري نٿي سگهي.

شاعر جي زندگي اڪثر سادي هوندي آهي، پر سندس اندر جي دنيا وسيع هوندي آهي. هو دولت جو امير نہ، پر درد جو دولتمند هوندو آهي. هو شهرت جو طلبگار نہ، پر سچ جو خادم هوندو آهي. ڪيس سمجھ ۾ ايندو آهي تہ شعر ڪرڻ جي شيءِ نہ، پر ورهائڻ جي نعمت آهي. ان ڪري ئي شاعر ڪڏهن ڪڏهن

اڪيلو رهجي ويندو آهي، پر خالي نہ هوندو آهي.

آخر ۾ چئجي تہ شاعر اهو هوندو آهي، جيڪو ڏسي بہ وڌيڪ ڏسي، ٻڌي بہ وڌيڪ ٻڌي، سمجهي بہ وڌيڪ سمجهي. شاعر اهو هوندو آهي، جيڪو لفظن سان رڳو شاعري نہ، پر انسانيت جو ڪم ڪري. شاعر اهو هوندو آهي، جيڪو دلين کي ڳنڍي، سوچن کي جاڳائي، ۽ احساسن کي زندهہ رکي.

۽ شايد، شاعر اهو ئي هوندو آهي،
جنهن سان هڪ دفعو ملڻ بعد،
انسان رڳو شاعر کي نہ،
پر پاڻ کي بہ نئين سر ڳولي لهي ٿو.

ڪامياب صحت ۽ ان جا راز

پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم ۽ سندن ساٿي اصحاب رضي الله عنہ جن جي صحت بهتر ڇو هئي. الله پاڪ پنهنجي محبوب نبي حضرت محمد ﷺ کي اهڙي خطي ۾ پيدا فرمايو، جيڪو ڌرتيءَ جا گرم ترين علائقا هئا. ريگستان جي ريت ۾ جنم وٺندڙ قومون فطري طور محنتي، صبر آزما ۽ جدوجهد سان جڙيل هونديون آهن. طبّي سائنس بہ انهيءَ حقيقت جي شاهدي ڏئي ٿي تہ ٿڌن علائقن جي ڀيٽ ۾ گرم ۽ ريگستاني علائقن جا ماڻهو جسماني لحاظ کان وڌيڪ سخت جان ۽ محنت جي قابل ٿين ٿا، ڇو تہ سندن غذا سادي، غير سٺي ۽ قدرتي توانائي سان ڀرپور هوندي آهي.

1.غذائي سائنس جو پس منظر.

عرب معاشري جي روزاني خوراڪ ۾ اهي شيون شامل هيون، جن کي جديد سائنس پڻ مڪمل غذا قرار ڏئي ٿي.

2.جَو جو اٽو:

.جَو (Barley) ۾ Low Glycemic Index هوندو آهي، جيڪو رت ۾ شگر جي سطح کي توازن ۾ رکي ٿو ۽ پيٽ وڌڻ کان بچائي ٿو. جديد ڊائٽنگ ۾ موٽاپي جي ڪنٽرول ۾ جَو کي بنيادي حيثيت حاصل آهي.

3.ڪير ۽ گوشت (ٻڪري، رڍ، اُٺ):

انهن جانورن جي ڪير ۽ گوشت ۾ Lean Protein موجود هوندو آهي، يعني اهڙو پروٽين جيڪو چربي کان پاڪ هجي. هي جسم کي توانائي سان ڀري ٿو ۽ رت ۾ نقصانڪار چربي (LDL cholesterol) کي وڌڻ نٿو ڏئي. اُٺ جو ڪير تہ هاڻي جديد ليبارٽريون "انسولين جهڙن اثرن" جي ڪري ذيابيطس لاءِ مفيد قرار ڏئي رهيون آهن.

4.زيتون جو تيل:

قرآن پاڪ ۾ بہ زيتون جو ذڪر آهي. زيتون جو تيل Unsaturated Fat جو بهترين ذريعو آهي، جيڪو دل کي تندرست رکڻ، رت جي رواني کي بهتر ڪرڻ ۽ Antioxidants جي ڪري سيلز کي بيمارين کان بچائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪري

تو.

5.کجور:

کجور کي جديد سائنس “Natural Energy Bar” سڏي ٿي، ڇو ته ان ۾ گلوڪوز، فرڪٽوز، فائيبر، وٽامنز ۽ مگنيشيم جهڙا منرلز موجود آهن. اها نه رڳو فوري توانائي فراهم ڪري ٿي پر معدي جي بيمارين، هڏن جي ڪمزوري ۽ رت جي گهٽتائي لاءِ به بهترين غذا آهي.

(2)"سفيد زهر: صحت جي بقا لاءِ خطرو"

هڪ صدي اڳ ٽي بي، نمونيا ۽ ڊائريا اهڙيون بيماريون هيون، جن کان سماج لرزي ويندو هو. انسان وٽ علاج جون جديد سهولتون گهٽ هيون، پر زندگيءَ ۾ سادگي، خوراڪ ۾ فطرت ۽ دل ۾ شڪر جو عنصر وڌيڪ هو. ان وقت جي موت کي بيمارين سان ڳنڍيو ويندو هو، پر اڄ جي موت گهڻو ڪري انسان جي پنهنجي هٿن سان ٺاهيل آهي.اڄ جو انسان سائنس ۽ شعور جي اوج تي آهي، پر افسوس جو خواهشن ۽ لذت پرستيءَ جي غلاميءَ ۾ پنهنجي ئي صحت کي داءُ تي لڳائي چڪو آهي. ڪارخانن جي پيدا ڪيل مصنوعي لذت، مارڪيٽ جي مرڪزي ريت، ۽ چند هزار دولت جي نشي ۾ بڇڙا ڪاروباري، Processed ۽ Refined شين کي خوشبوءَ ۽ رنگ جي پردي ۾ لپيٽي هر گهر ۾ پهچائي چڪا آهن.

ٽي سفيد زهر خاموش موت.

تحقيق ۽ تجربي کان پوءِ طبي سائنس هڪ ڳالھ تي متفق آهي ته اڄ جي انساني صحت جي بحران جو مرڪز ٽي سفيدان آهن:

1.اڇي کنڊ (Refined Sugar):

هي Empty Calories جو ذريعو آهي، جنهن ۾ نه وٽامن آهن، نه منرلز، نه فائبر. صرف توانائيءَ جو اهڙو ڌماڪو، جيڪو رت ۾ Glucose جي سطح کي اوچتو وڌائي ٿو ۽ انسولين جي نظام کي بگاڙي ٿو. نتيجي ۾ Diabetes Mellitus، Obesity ۽ دل جي بيمارين جو خطرو وڌي وڃي ٿو.

2.اڇو لوڻ (Refined Salt):

وڌندڙ بلڊ پريشر (Hypertension) ۽ گردن جي بيمارين جو وڏو سبب. سائنس ٻڌائي ٿي ته روزاني ضرورت کان وڌيڪ لوڻ رت ۾ Sodium Retention پيدا

ڪري ٿو، جيڪو دل جي دوري ۽ Stroke تائين وٺي اچي ٿو. فطري لوڻ ۾ موجود Trace Minerals جڏهن ريفائينڊ ڪرڻ سان ختم ڪيا وڃن ٿا، تڏهن اهو صحت لاءِ وڌيڪ نقصانڪار ٿي وڃي ٿو.

3.ريفائينڊ تيل ۽ گيهه (Refined Oils & Fats):

بازار ۾ موجود گهڻا تيل ۽ گيهه Hydrogenated Fats يا Trans-Fats تي ٻڌل آهن، جيڪي رت ۾ نقصانڪار چربي (LDL cholesterol) وڌائن ٿا ۽ سٺي چربي (HDL cholesterol) کي گهٽائن ٿا. نتيجو: رت جون ناليون تنگ ٿيڻ، دل جا دورا، فالج ۽ ڪينسر تائين.سنت ۽ سائنس جو سنگم" انساني زندگيءَ جو اصل حسن سادگيءَ ۾ آهي. جڏهن انسان لذت پرستيءَ بدران اعتدال ۽ ضبط اختيار ڪري ٿو، تڏهن صحت به ساڻس وفادار ٿي رهي ٿي. اسلام جو بنيادي فلسفو به ساڳيو آهي: گهٽ کائڻ، سادي زندگي گذارڻ ۽ خواهش کي قابو ڪرڻ.

(3) ڪامياب صحت جو راز

پاڻ سڳورن صلّی الله عليه وآله وسلّم جي سنت واضح آهي:پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن هڪ ڏينهن ۾ ٻه وقت پيٽ ڀري ماني نه کاڌي .انهيءَ ۾ انسان لاءِ وڏي حڪمت سمايل آهي. جديد سائنس به اها ڳالهه ثابت ڪري چڪي آهي ته کاڌن ۾ Long Intervals رکڻ، خاص طور تي ٻن وقتن جي وچ ۾ ڊگهو وقفو ڪرڻ، صحت لاءِ انتهائي فائديمند آهي، خاص طور تي انهن ماڻهن لاءِ جيڪي چاليهه سالن کان مٿي آهن.

جسم جي خودڪار صفائي نظامAUTOPHAGY.

ميڊيڪل سائنس ۾ هڪ اهم تصور آهي: Autophagy (اٽو فئجي)، جنهن جو مطلب آهي "خود-خوري". جڏهن انسان 15–16 ڪلاڪ بکيو رهي ٿو، تڏهن جسم وٽ ٻاهرين غذا نه هوندي آهي، تنهنڪري اهو پنهنجي اندر جا فاسد مادا غير ضروري سيلز ۽ زهر جهڙا ذرات پاڻ هضم ڪرڻ شروع ڪري ٿو. ،(Toxins) هي عمل:

خراب ۽ مرده سيلز کي ختم ڪري ٿو،

رت ۾ چربي (Cholesterol) جي سطح کي متوازن ڪري ٿو،

۽ انهن فاسد مادَن کي ساڙي ٿو، جيڪي اڳتي هلي Tumors ۽ Cancers جو
سبب بڻجي سگهن ٿا.ٻئي لفظن ۾، Autophagy جسم جو اهو فطري نظام آهي
جيڪو انسان کي بيمارين کان بچائڻ لاءِ اندروني صفائي ڪندو رهي ٿو.

(4)آرام طلبي صحت جو دشمن.

اڄ جو انسان سُهولت پسندي ۽ آرام طلبي ۾ ايترو ته عادي ٿي ويو آهي، جو
زندگيءَ جي فطري توازن کي وساري ويٺو آهي. سائنس واضح ڪري چڪي آهي
ته فاسد مادا (toxins, free radicals, metabolic wastes) جسم مان
پسيني (sweat excretion) ذريعي خارج ٿيڻ گهرجن، پر جڏهن انسان
حرڪت، ورزش ۽ جسماني محنت کان پري رهندو آهي ته اهي ئي فاسد مادا
جي صورت ۾ جسم جي اندر جمع ٿين ٿا ۽ وقت سان گڏ oxidative stress
diabetes mellitus (شوگر)، hepatitis (هيپاٽائيٽس)، hyperlipidemia
(ڪوليسٽرول) ۽ cardiovascular diseases (دل جون بيماريون) ۾ تبديل
ٿي ويندا آهن.انساني تاريخ ۾ هڪ دلچسپ واقعو بيان ڪيو وڃي ٿو: يورپ ۾
هڪ شخص ”هر بيماري جو علاج“ نالي سان ڪتاب لکيائين. ڪتاب وڏي شُهرت
حاصل ڪئي ۽ نيلامي ذريعي هڪ ڪروڙ ۾ وڪاميو. پر جڏهن خريدار ڪتاب
جا صفحا ورق ورق کوليا ته سڀ صفحا خالي هئا. رڳو آخري صفحي تي ٻه
ستون لکيل هيون:

1.پير گرم رکو.

2.مٿو ٿڌو رکو.

ميڊيڪل سائنٽيفڪ اصطلاح ۾ ان جو مطلب آهي:

”پير گرم رکڻ“ = روزانو brisk walking، jogging ۽ aerobic exercise.
ڇو ته جڏهن پير هلن ٿا ته circulation (رت جي روانگي)، metabolism
(جسماني ساڙڻ جو عمل) ۽ detoxification (فاسد مادا خارج ٿيڻ) بهتر ٿين
ٿا. ساڳئي وقت، پسيني جي ذريعي urea، lactic acid ۽ sodium
chloride ٻاهر نڪري وڃي ٿو، جيڪو preventive medicine جي حيثيت
سان ڪم ڪري ٿو.

”مٿو ٿڌو رکڻ“ = mental calmness، stress management ۽

جڏهن انسان غير ضروري فڪرن، پريشاني ۽ emotional stability.
جو cortisol hormone کان پاڻ کي بچائي ٿو ته دماغ ۾ depression
ليول گهٽجي ٿو، جيڪو جسماني بيمارين جو وڏو سبب آهي. ٽڏي مٿي جو مطلب
آهي ته sympathetic nervous system تي بار نه وڌجي، ۽ انسان
ڪري heal ۾ رهي، جتي جسم پاڻ کي parasympathetic dominance
سگهي ٿو.

سيني وڏين بيمارين جي روڪٿام جو بنيادي اصول اهو ئي آهي:

حرڪت ۾ برڪت آهي (Active lifestyle prevents chronic diseases).

سڪون ۾ صحت آهي (Mental peace preserves immunity).

اڄ جو انسان جيڪڏهن ٿورو پير گرم ڪري ۽ ٿورو مٿو ٿڌو رکي ته شوگر، دل
جي بيمارين ۽ ڪينسر جهڙين بيمارين کان پاڻ کي بچائي سگهي ٿو. اها ئي
حقيقت آهي ته تباهي جو راز آرام طلبي ۾ آهي، ۽ تندرستي جو راز حرڪت ۽
ذهني سڪون ۾ لڪل آهي.

(5)لائف اسٽائل بدلايو..

1.صبح جي سحر سان سنگت ڪريو:

چئن وڳي اٿو، تهجد جي روشنيءَ سان روح کي منور ڪريو؛ اوهان جا هڏا
مضبوط، رت شفاف، ۽ ڦڦڙ حياتيءَ جي خوشبوءَ سان ڀرپور ٿيندا.

2.کجور جي مٺاس سان ڏينهن جي شروعات:

ٽي چار تر کجور کائو، ته شگر پنهنجي توازن ۾ رهي ۽ چانهه پيو ته جيئن بک جو
باراني بادل اوجهل ٿي وڃي.

3.وچندڙ ڏينهن لاءِ توانائيءَ جو زاد سفر:

يارهين وڳي ٻنپهرن جي ماني دل سان کائو، جيئن جسم کي قوت ملي ۽ ذهن کي
سڪون.

4.سنت جي سهڻي ريت:

ٻنپهرن جي ماني کان پوءِ جو ٿورو آرام، نه رڳو سنت آهي پر طبيعت لاءِ تسڪين
به آهي.

5.شام جي ڇانوري ۾ نئون ساهه:

کليل فضا ۾ نڪرڻ سان جسم ۾ نئون آڪسيجن ۽ دل ۾ نئون ولولو طبعيت هشاش باش ٿي پوندي.

6.شوق جي شعاع سان سڪيا:

پنهنجي پسنديده مشغلي ۾ پاڻ کي مصروف رکو، جيئن وقت جو هر لمحو اوهان لاءِ سرمايو بڻجي.

7.رات جي دسترخوان جي دانائي:

سج لهڻ کان اڳ يا مغرب کان فورن پوءِ، مانيءَ جو حصو اڌ ڪريو يا وڌ ۾ وڌ هڪ ڪائو؛ ڪڏهن ڪڏهن رات جي ماني جاءِ تي پنج-ست کجورن تي بہ قناعت ڪريو، جيئن پيٽ سڪيو ۽ دل مطمئن رهي.

8.قدرتي رزق جي قبوليّت:

ڪٽڪ، چانور، مينهن جو کير، ڊالڊا،اڇي کنڊ ۽ اڇو لوڻ ڇڏي ڏيو؛ ان جي جاءِ تي جو جو اٽو، ٻڪري جو کير، زيتون يا سرنهن جو تيل، ڳاڙهي کنڊ ۽ ڳاڙهو لوڻ پنهنجي ڪچن جي زيور بڻايو.

9.وقت جي تعظيم:

صبح جو سج نڪرڻ کان اڍائي ڪلاڪ اڳ جاڳڻ ۽ شام جو سج لهڻ کان اڍائي ڪلاڪ اندر سمهڻ کي پنهنجو مستقل دستور بڻايو، جيئن جسم ۽ روح ٻنهي کي ننڊ جو مڪمل سڪون ملي.

10.محنت ۾ مٺو رس:

پاڻ کي مصروف رکو، جيئن ماني پگهر جي صورت ۾ هضم ٿئي ۽ زندگيءَ جو هر لقمون توانائيءَ ۾ تبديل ٿي وڃي.

11.رات جي بيمارين کان بچاءُ:

وڏيون بيماريون دير سان ماني کائڻ سان جنم وٺن ٿيون، تنهن ڪري رات جو دسترخوان ڏانهن ضرور وڃو، پر هٿ هلڪو رکو. چار کان پنج لقمہ ۽ ڪڏهن ڪڏهن چند ڪارڪون ڪائي سمهي رهو.ننڊ مهل اوهان جي اهڙي ڪيفيت هجي،هلڪي بک لڳندي هجي ۽ جو دل کائڻ گهرندي هجي.

درد دل:

اي انسان! تون خليفة الله في الارض آهين، تون الله جي بڻايل ڪائنات جو معزز

سردار آهين. پر ڇا تون ڪڏهن سوچيو آهي ته تنهنجي عزت ۽ سرداري گهٽي ڪائڻ ۾ آهي يا گهٽ ڪائڻ ۾؟ جيڪڏهن گهڻو ڪائڻ عزت ۽ وقار جو معيار هجي ها ته پوءِ اُٺ ۽ هاٿي انسان کان وڌيڪ معزز هجن ها، ڇاڪاڻ جو سندن پيٽ سيرن ۽ مڻن ۾ پرجي ٿو، جڏهن ته تنهنجو پيٽ فقط پاءُ يا اڌ پاءُ سان مطمئن ٿي وڃي ٿو،ٻيو وري

ڪاڌي جي لذت ڪا ابدي حقيقت نه آهي. اها رڳو چند منٽن جو چٽڪو آهي، جيڪو زبان تائين محدود آهي. پوءِ ڇا اها عقل مندي آهي ته تون چند منٽن جي ذائقي لاءِ ڪروڙن پلن جي زندگيءَ کي خطري ۾ وجهي ڇڏين؟ ڇا تون وساري ويٺو آهين ته تون پيٽ جو بندو بڻجي پنهنجي سرداري تي حرف ٿو آڻين ۽ پنهنجي نوڪرن جانورن سان ڇو وڃي ملي ٿو.تنهنجي سرداري اڳواٽي گهٽ ڪائڻ ۾ آهي نه ڪي زياده ڪائڻ ۾ ڏس تنهنجو سردار خالق خدا اهو ته ڪائڻ کان ئي بي نياز آهي لهاذا فقط گهٽ ڪائڻ سان دنيا ۾ ۽ اڳين جهان ۾ تنهنجي سرداري آهي.

سنڌ صدين کان

سنڌ، اها سرزمين جنهن جي سڪَ ۾ سدائين صدين جو سانت سمايل آهي، جتي سلام جي صداقت، سخاوت جي سچائي ۽ صوفين جي سرمدي سُرّيءَ جا ساز صديون وسندار رهيا آهن. سنڌ هميشہ مَحبّت، مَروّت، مَهمان نوازي ۽ مِلنساريءَ جي مثال رهي آهي، ۽ اڄ بہ "سنڌ" جو نالو سڪون، سلامتي ۽ سچائيءَ جو استعارو آهي.

سنڌ، ملڪان ملڪ مَهمان نوازيءَ ۾ مشهور، مَحبّت جي مرڪز ۽ ماٺ ميٺي مٽيءَ جي اها پوتر پوتي آهي، جنهن جي ڇانوَ ۾ پنجابي، بلوچي، پٺاڻ، مهاجر، بنگالي، پاڙي مزدور سڀ گڏجي سُڪون سان صديون آباد آهن. هتي نہ نسل جو ناز آهي، نہ نسب جو غرور؛ هر ايندڙ کي "آئي جي آدر" ملي ٿي، هر بيقرار کي قرار، هر بيمار کي ٿهل ٽَڪور، ۽ هر مسافر کي سنڌن بزرگن جي ورثي مطابق وقار.

سنڌ جو سرشتو فقط سماجي نہ، پر ديني ۽ علمي دنيا ۾ بہ سِباجهائپ جو سندر سفر آهي. دنيا جي واحد قوم آهي جيڪا ٻن اهڙن محدثن سان سَرفراز آهي، جن کي ڪعبہ معظمہ ۾ امامت جو اعزاز حاصل ٿيو.شيخ حيات سنڌي ۽ شيخ عابد سنڌي. انهن ٻنهين کي "امام الحرمين" جا لقب مليا، ۽ مولانا هاشم ٺٽوي رح جا ڪتاب مصر جي قديم علمي يونيورسٽين ۾ نصاب جو حصو بڻيا. هيءَ سنڌ جي علمي عظمت جو اوج آهي، جتي صوفين جي سِڪَ سان گڏ محدثن جي فڪر جا مشعلَ روشن ٿيا.

سنڌ جي سُرتِ علم ۾ شاھ عبداللطيف ڀٽائي جو رسالو رمزي روشنيءَ جو روشن ڪتاب آهي، جيڪو ڪيترين غير ملڪي ٻولين ۾ ڇپيو، ۽ محبت، مساوات ۽ معنيٰ جي مَهاڳ کي دنيا تائين پهچايو. ڀٽائيءَ جا بيت صرف شاعري نہ، پر سنڌ جي سڃاڻ، سوز ۽ سنيال جو صديون پراڻو صوت آهن.

سنڌ جي نسب جو نزاڪت پريو نُور ان وقت وڌيڪ نکارجي ٿو، جڏهن تاريخ ٻڌائي ٿي تہ امام زين العابدينؒ ۽ امام اعظم ابو حنيفةؒ جون مائرون سنڌي نسب

جون هيون. يعني سنڌ جو نسب نبوي نسل سان نرالو ناتو رکي ٿو.
سنڌ عالمي تهذيبن جي امڙ آهي، ڇاڪاڻ ته دنيا جي سڀ کان قديم تهذيب ”موئن جو دڙو“ هن ئي مٽيءَ مان اپري. هي تهذيب صفائي، شهرسازي، قانون ۽ ڪلچر جو پهريون سبق دنيا کي سيکاريو.
تاريخي روايتن موجب سنڌ جو نالو حضرت نوحؑ جي پٽ ”سنڌ“ جي نالي پيو، يعني سنڌ جو سلسلو انسان جي اوائلي داستانن سان ڳنڍيل آهي. جديد دور ۾ به سنڌ، سياسي شعور ۽ سرمستيءَ جي سرواڻ آهي.پاڪستان جو باني قائداعظم محمد علي جناح ڪراچيءَ جو رهاڪو هو، ۽ پاڪستان جي حق ۾ سڀ کان پهرين قرارداد سنڌ اسيمبلي منظور ڪئي.
سنڌ جي محبت جو مَرتبو ان وقت به منور نظر اچي ٿو، جڏهن پنجاب جو سِکُ مسلمان ٿي مولانا عبيدالله ”سنڌي“ نالو اختيار ڪيو، ۽ سڏائڻ ۾ فخر محسوس ڪيو. ساڳيءَ طرح انگريزن جي خلاف حر مجاهد مولانا صبغت الله شاهه سُورهه شهيد، سنڌ جي غيرت جو ڳاڙهو گلاب هو، جنهن سر ڏيڻ کي قبول ڪيو پر سر جهڪائڻ کي نه.
سيرت ۽ سنت جي سُياءَ ۾ به سنڌ جي سرحد هڪ روشن روايت رکي ٿو. روايتن موجب نبي پاڪ ﷺ ظُهر نماز کان پوءِ هڪ طرف منهن ڪري ويهندا هئا، ۽ جڏهن پڇيو ويو ته ڇو، ته فرمايائون: ”هن طرف کان سنڌ جي هوا اچي ٿي، جيڪا منهنجي روح کي قرار ڏئي ٿي.“ هي قول سنڌ جي مُقدّس منزلت ۽ روحاني مرتبي جو اعليٰ اقرار آهي.
سنڌ خلافت تحريڪ جو سرخرو سِپَه سالار به رهي آهي.مولانا شوڪت علي ۽ محمد جوهر علي سنڌ جا سچل سپوت هئا، جن دنيا جي سياسي ۽ ديني ميڙ ۾ پنهنجي سڃاڻ ڇڏي.
قرآني علوم ۾ به سنڌ سرسيد ۽ سرنامو آهي. قرآن مجيد جي سڀ کان قديم تفسير سنڌ جي عالم قاضي عزيزالله مٽياروي لکي، جڏهن ته قرآن جي سڀ کان پهرين ”بنا نقطي تفسير“ سنڌ جي عالم ابوالفضل لکي، جيڪو مغل بادشاهه اڪبر جي نون رتنن مان هڪ هو. سندس ڀاءُ فيضي پڻ سنڌي نسب جو وڏو عالم هو. سيرت نگاريءَ ۾ مجيل تهذيب اهڙي ته مضبوط آهي جو مغازي ۽ سيرت تي دنيا

جو پهريون ڪتاب بہ سنڌ جي محدث "ابو معشر عبدالرحمٰن" لکيو، جنهن جو
جنازو خليفه هارون رشيد پنهنجي خواهش مطابق پاڻ پڙهايو.
سنڌ جي صنعت، سياست ۽ سوانح ۾ بہ سجاڳ تاريخ آهي. سوتي ڪپڙو، مور
مشڪ ۽ معدني خوشبون حضرت سليمانؑ تائين سنڌ مان وينديون هيون.
برصغير ۾ اسلام سڀ کان پهرين سنڌ ۾ آيو، ان ڪري سنڌ کي "باب الاسلام"
چيو وڃي ٿو.
برصغير جي پهرين مسجد بہ سنڌ جي ڀنڀور ۾ محمد بن قاسم تعمير ڪرائي.
۽ دنيا جو سڀ کان وڏو قلعو رني ڪوٽ سنڌ جي دادو ضلعي جو سينو سينگاريو
بيٺو آهي.
هندن جي قديم مقدس ڪتاب "رگ ويد" جي تحرير پڻ سنڌ جي سرزمين تي
ٿي، جنهن سنڌ جي قدامت ۽ فڪري عظمت کي نئين سر ثابت ڪيو.
سنڌ، سچ ۾ فقط سرزمين ناهي؛هيءَ محبت جي مداري، مهمان نوازيءَ جو ماڳ،
معلمن، محدثن ۽ مجاهدن جو مرڪز،
صوفين، شاعرن، سياڻن ۽ سادا دل ماڻهن جي زرخيز ڌرتي آهي.
سنڌ جو پيغام سادو آهي:
"سڪَ، سلام، سچائي ۽ سيني سان محبت.هي سنڌ جي سڃاڻ بہ آهي ۽ سنڌ جو
شان بہ !"

عورت:اسلام ۽ لبرل آزادي
فڪري تحرير

عورت ربّ جي مهربانيءَ جو اهو گل آهي، جنهن جي خوشبوءَ ۾ محبت به آهي ۽ قربانيءَ جي نُوراني روشني به.
عورت جڏهن تخليق ٿي، تڏهن خالق حسن کي صرف ڏيک نه، پر حيا، وقار، وقعت ۽ وقوف سان جوڙي ڇڏيو.

عورت ڪائنات جي سيني رنگن جو مرڪز آهي، پر اڄ اها مرڪزيت مغربي مارڪيٽ جي ميز تي رکي، نعرن جي نالي ۾ نيلام ڪئي پئي وڃي.
عورت، جيڪا دل جي ڌڙڪن ۾ لکل دعا هئي، اڄ اشتهارن جي شور ۾ هڪ "شيءِ" بڻجڻ تي مجبور ڪئي پئي وڃي.

خدائي تخليق ڪان تجارتي تماشي تائين...
ربّ جڏهن پنهنجي محبت کي ڪنهن وجود ۾ داخل ڪيو، ته عورت جي روپ ۾ رحمت مڪمل ٿي وئي. پر اڄ استحصالي قوتون،جن ۾ ميڊيا، مارڪيٽ، فيشن انڊسٽري ۽ نالي ماتر لبرل فڪر شامل آهن.ان رحمت کي ريٽ، ريڪارڊ ۽ ريئلٽي شو ۾ بدلائي ڇڏيو آهي.

عورت جيڪا جذبات جي جٽادار ڪاريگر ۽ احساسن جي مهان هنرڪار هئي، سا اڄ صرف جسمن جي نمائش جو نشان بڻائي وئي آهي.
هي فڪر عورت کي آزاديءَ جي نالي تي بي پردگي، بي قدري ۽ بي روحيت ڏانهن ڌڪي ٿو. اهي نعرا چون ٿا ته پردو قيد آهي، جڏهن ته حقيقت ۾ پردو عورت جي شخصيت، شناخت ۽ شان جو تحفظ آهي. پردو عورت کي لڪائڻ نه، پر لوڀ، لالچ ۽ لذت پرستي ڪان بچائڻ آهي.

فڪري سازش....

اڄ جي دنيا ۾ عورت بابت فڪر آزادي، اظهار ۽ اختيار جي نالي تي پيش ڪيو وڃي ٿو، پر انهن لفظن جي اندر اغوا، اغراض ۽ اغوا ٿيل عظمت لڪل آهي.
عورت کي چون ٿا: "پنهنجو جسم پاڻ جو آهي"، پر پوءِ ساڳيو جسم اشتهارن، فلمَن ۽ فيشن شوز ۾ وڪرو ڪيو وڃي ٿو. هي ڪهڙي آزادي آهي، جيڪا عورت کي بازار جي زينت بڻائي، مردانہ نگاهه جو نشاني بڻائي؟

عورت محبت جو اهو درخت هئي، جنهن جي ڇانوَ ۾ سڪون هو، پر هاڻي ان کي شو ڪيس ۾ بيهاري، شوق، شهوات ۽ شهرت جو سامان بڻايو ويو آهي.

عورت خدا جو اهو فن پارو هئي، جنهن ۾ گل جي نزاڪت ۽ جبل جي مضبوطی گڏ هئي، پر هاڻي ان جبل کي ٽوڙي، گل کي ڪچليو پيو وڃي.

مغربي فيمنسٽ فڪر... نجات يا نيلامي؟

مغربي فيمنزم عورت کي مرد جي مقابلي ۾ بيهاري، تصادم، تضاد ۽ تڪرار پيدا ڪيو. هن فڪر عورت کي ماءُ، ڀيڻ، ڌيءَ ۽ زوجہ جي روحاني حيثيت مان ڪڍي، صرف جسماني برابري تائين محدود ڪري ڇڏيو. نتيجي ۾ عورت جو وقار گهٽيو، وڪام وڌيو.
هي فڪر عورت کي چوندو آهي تہ "پردو غلامي آهي"، پر ساڳئي وقت عورت کي اهڙي سماج ۾ ڌڪي ٿو، جتي هوءَ اشتهار، اشاري ۽ اشتهائي نگاهن جو مرڪز بڻجي وڃي. ڇا اها آزادي آهي يا نئين قسم جي غلامي؟

اسلامي تصور: حيا، حرمت ۽ حفاظت...

اسلام عورت کي حيا، حرمت ۽ حفاظت سان نوازيو. عورت جي خوبصورتي پردي ۾ آهي، ڇو تہ پردو عورت کي جسم نہ، شخصيت بڻائي ٿو. عورت جي مسڪراهٽ ۾ ربّ جي محبت ڳالهائيندي آهي، ۽ هن جي اکين ۾ ڪائنات جو سڀ کان نرم نور لڪي ٿو.اهو نور صرف انهن لاءِ آهي، جيڪي ذميواري، نڪاح ۽

اخلاق سان ان جي لائق ٿين.

اسلام عورت کي مرد جي مقابلي ۾ نه، پر مرد جي مکملت بڻائي ٿو. عورت ڪڏهن ماءُ، ڪڏهن ڀيڻ، ڪڏهن ڌيءَ ۽ ڪڏهن زوجه،پر هر روپ ۾ خالق جي رحمت جو حسين ترجمان آهي.

پاڪستاني سماج ۽ لبرل لاپ...

پاڪستان ۾ به ڪجھ لبرل قوتون عورت جي آزاديءَ جي نالي تي پنهنجا مذموم مقصد حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿيون. ڪڏهن "مارچ" جي نالي تي نعرن سان، ڪڏهن ميڊيا مهم سان، ۽ ڪڏهن قانوني دٻاءَ سان. انهن جو مقصد عورت کي تعليم، عزت ۽ تحفظ ڏيڻ نه، پر سماجي قدرن کان ڪٽڻ آهي.

هي قوتون عورت کي چون ٿيون: "پنهنجي مرضيءَ جي مالڪ بڻج"، پر پوءِ ان مرضي کي ڪارپوريٽ ڪلچر، اسپانسرشپ ۽ شهرت سان خريد ڪيو وڃي ٿو. نتيجي ۾ عورت جي اصل حيثيت،يعني رحمت، تربيت ۽ تعمير ڪيرائي وڃي ٿي.

ادبي نتيجو:

عورت جي نجات ڇا ۾؟

عورت جي نجات نه بي پردگيءَ ۾ آهي، نه مغربي نعرا بازيءَ ۾، پر تعليم، تربيت، تحفظ ۽ تقديس ۾ آهي. عورت کي مارڪيٽ مان ڪڍي، مرڪزِ محبت ۾ آڻڻ جي ضرورت آهي. عورت کي جسم نه، قدر سمجھڻ گهرجي؛ نمائش نه، نياز سمجھڻ گهرجي.

عورت ان دعا جو جواب آهي، جيڪا انسان زندگيءَ ۾ سڀ کان وڌيڪ سچائيءَ سان گهري ٿو.

سڪون، ساٿ ۽ سرور..... جيڪڏهن اسان عورت کي ان حيثيت سان ڏسنداسين، ته سماج سنورجندو؛ ۽ جيڪڏهن ان کي شيءَ بڻائينداسين، ته سماج شيشو بڻجي ٽٽي پوندو.

اختتامي ڪلمات...

عورت ربّ جي تخليق جو شاهڪار آهي، بازار جو سامان نہ. عورت پردي ۾ بہ روشن آهي، وقار ۾ بہ وٽندڙ آهي، ۽ حيا ۾ بہ حسين آهي. استحصالي قوتن جي خلاف حقيقي جدوجهد اها آهي تہ عورت کي سندس خدائي مقام ڏانهن واپس آندو وڃي.جتي محبت عبادت آهي، پردو حفاظت آهي، ۽ عزت آزادي آهي.

سنڌ ۾ وڌندڙ بدامني: سرداري، شعور جي کوٽ

سنڌ، سچ، سونهن ۽ سڪ جي سرزمين، اڄ ساهه کڻندي به سڪون کان محروم نظر اچي ٿي. ساڳي سنڌ، جنهن صوفين کي سڃاتو، سلامتيءَ کي ساهه سمجهيو، ۽ محبت کي مذهب بڻايو، اڄ بدامني، ڌاڙيل راڄ، قبيلائي جهيڙن، خونريزي ۽ ڪڌين رسمن جي ڪاري ڪڪر هيٺ قيد آهي. سوال صرف اهو ناهي ته بدامني وڌي ڇو آهي، سوال اهو آهي ته ذميوار ڪير آهي؟

جواب جيڪڏهن جرئت سان جواب ڏجي ته چونداسين: سرداري نظام ۽ شعور، علم ۽ آگاهيءَ جي کوٽ.

سردار: سرپرست يا سبب؟

سردار، جيڪي پاڻ کي سماج جا سرواڻ سڏائين ٿا، سي اصل ۾ ڪيترن هنڌن تي سماج جا ساڙيندڙ بڻيل آهن. سردار، سرشتي کي سنڀالڻ بدران، سرشتي جي ساهه ۾ سور وجهن ٿا. سندن سياست، سندن سرداري، سندن سگهه،سڀ ڪجهه جهيڙن، جهڳڙن ۽ جنگين سان جڙيل آهي.

جيستائين جهيڙو جيئرو، تيستائين سردار زنده.

هي هڪ تلخ، پر تاريخي سچ آهي.

سردار نٿا چاهين ته قبيلائي تڪرار ختم ٿين، ڇو ته تڪرار ختم ٿيڻ سان سندن طاقت ٽٽي پوندي. هو فيصلن ۾ فرق رکن ٿا، فيصلا انصاف بدران اثر رسوخ سان ڪن ٿا، ۽ نتيجي ۾ فتنو پيهر جنم وٺي ٿو. اڄ جيڪو فيصلو ٿئي ٿو، سو سڀاڻي پيهر تلوار بڻجي ٿو.

فيصلو، فرق ۽ فتنو:

فيصلو جيڪڏهن فرق سان ٿيندو، ته فتنو ضرور پيدا ٿيندو.فرق جيڪڏهن فڪر کان خالي هوندو، ته فساد وڌندو.

فساد جڏهن وڌندو، ته فضا فرياد سان ڀرجي ويندي.

قبيلائي فيصلن ۾ ڏنڊ، ديت، ڏاج ۽ ڏاڍ جا دستور، انساني عظمت تي ڌڪ آهن.

هڪ انسان جي جان جو مول مقرر ڪرڻ، ۽ هڪ عورت جي عزت کي سوديبازي بڻائڻ، سماج کي سڌاري نٿو سگهي، بلڪ سماج کي ساڙي ڇڏي ٿو.

ڏنڊ: درد جو ڏنڊو....

سردار جهيڙا ڪرائين ٿا، پوءِ ڏنڊ وٺن ٿا، ۽ ڏنڊ پاڻ وٽ رکن ٿا. رت وهي، رڙيون ٿين، رشتا ٽٽن،پر فائدو سردار کي ملي. ڏنڊ، جيڪو ظاهري طور ڏوهه جو ازالو آهي، حقيقت ۾ ڏاڍ جو ڏنڊو بڻجي ويو آهي.هڪ غريب، گناهه کان سواءِ به ڏوهاري؛هڪ طاقتور، ڏوهه هوندي به ڏاهو.

علم: سرداري لاءِ سڀ کان وڏو خطرو..

سردار سڀ کان وڌيڪ علم کان ڊڄن ٿا. ڇو ته علم سوال پيدا ڪري ٿو، شعور سچ سڃاڻڻ سيکاري ٿو، ۽ آگاهي غلاميءَ جون زنجيرون ٽوڙي ٿي.

جتي تعليم عام ٿيندي، اتي اوطاق خالي ٿيندي.

جتي ڪتاب کلي سگهندا، اتي ڪلاشنڪوف بند ٿيندي.ان ڪري سرداري نظام اسڪولن کان وڌيڪ اوطاقن کي اهميت ڏئي ٿو، ڪتابن کان وڌيڪ بندوقن کي طاقت سمجهي ٿو، ۽ استاد کان وڌيڪ سردار کي اڳواڻ بڻائي ٿو.

شعور جي کوٽ: سماج جو سڀ کان وڏو سانحو....

شعور نه هجي ته ماڻهو پنهنجي حق کان بي خبر رهندو.

شعور نه هجي ته ماڻهو سردار کي خدا سمجهندو.

شعور نه هجي ته ماڻهو ظلم کي تقدير سمجهندو.

سنڌ جو وڏو الميو اهو آهي ته هتي اڃا تائين قانون کي اوطاق جي در تي جهڪايو وڃي ٿو، عدالتن بدران جرڳا مڃيا وڃن ٿا، ۽ آئين بدران اثر کي مڃتا ملي ٿي.

رياست: خاموشي يا شراڪت؟....

جڏهن رياست خاموش رهي ٿي، تڏهن اها به ظلم ۾ شريڪ ٿي وڃي ٿي.

پوليس، جيڪا پناهه ڏيڻ لاءِ آهي، جڏهن سردار جي حڪم هيٺ هلي ٿي؛ عدالت، جيڪا انصاف لاءِ آهي، جڏهن اثر هيٺ فيصلا ڪري ٿي؛ تڏهن بدامني صرف قبيلائي نہ، پر رياستي ناڪامي بڻجي وڃي ٿي.

حل: سڌارو، شعور ۽ سچ...
سنڌ کي هاڻي سڌاري جي سخت ضرورت آهي.
سردار کي قانون هيٺ آڻڻو پوندو.
فيصلن کي فرق ڪان پاڪ ڪرڻو پوندو.تعليم کي هر در تائين پهچائڻو پوندو.جيستائين ماڻهو پاڻ کي سردار جو ماڻهو سمجهندا، تيستائين غلامي ختم نہ ٿيندي.
۽ جڏهن ماڻهو پاڻ کي رياست جو شهري سمجهندا، تڏهن سرداري پاڻمرادو ڪمزور ٿيندي.

انجام: امن، علم ۽ انسانيت...
سنڌ کي هاڻي ڌاڙيل نہ، ڏاهپ گهرجي؛
جهيڙا نہ، ڄاڻ گهرجي؛
سردار نہ، سچ گهرجي.
ڇو تہ:
جتي علم هوندو، اتي الزام نہ هوندا؛
جتي انصاف هوندو، اتي انتقام نہ هوندو؛
۽ جتي شعور هوندو، اتي سرداري جو سج پاڻمرادو لهندو.سنڌ جو مستقبل بندوق ۾ نہ، ڪتاب ۾ آهي؛
نفرت ۾ نہ، فڪر ۾ آهي؛
۽ سرداري ۾ نہ، شعور ۾ آهي.

عنوان:حلال ۽ حرام مال
روحاني ۽ سائنسي فکري جائزو:

حرام مال، بظاهر تہ دنياوي فائدن جي نِمائش آهي، پر حقيقت ۾ روحاني زهر آهي، جيڪو دل، دماغ، ۽ گهر جي فضا کي تدريجي طور تي ويران ڪري ڇڏيندو آهي. هي صرف ڪاغذن جو گند نہ پر تقديرن جي طلاق، محبتن جي موت، ۽ رحمتن ۾ رُڪاوٽ بڻجي ويندو آهي. اچو تہ ان جي ڪري پيدا ٿيندڙ انهن روحاني ويرانين کي وضاحت سان بيان ڪريون.جيڪي زندگي،معاشري ۽گهر ۾ بي سڪوني جو باعثِ بڻجن ٿيون.

1.قرآن مجيد ۾ ڪتي جو مثال:
آيت جو حوالو
"فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ ٱلْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ۚ"
(سورة الأعراف، آيت 176)
ترجمو:
"پوءِ ان جي مثال اهڙي آهي، جيئن ڪتو؛ جيڪڏهن تون ان تي حملو ڪرين تہ بہ سهڪندو، ۽ ڇڏي ڏين تہ بہ سهڪندو."
هيءَ آيت خاص طور بلعم بن باعوراء بابت نازل ٿي هئي، جيڪو وڏو عالم هو، پر دنيا جي لالچ ۾ اچي، پنهنجي علم کي وڪڻي ڇڏئين. هي مثال حرام خورن ۽ حق جي معرفت باوجود دنيا پرستن لاءِ هڪ عبرتناڪ تصوير آهي.ڪتي جي سهڪ: حرام خور جي جبلت:
سهڪ جو مطلب ڇا آهي؟
ڪتو ٿڪجي پيو هجي يا نہ،بکيو هجي يا آسودو،
تڪليف ۾ هجي يا آرام ۾،
هو هر حالت ۾ سهڪندو آهي.قرآن ان کي انهي ماڻهو سان تشبيہ ڏئي ٿو:
جيڪو دنيا جي حوص ۽ حرام مال جي طلب ۾ لڳاتار ٻوڙندو رهي ٿو،
نہ صبر ٿو ڪري، نہ قناعت:

اهڙو انسان شتر بي مهار جيان هوندو آهي، نہ نصيحت قبول ڪري ٿو، نہ آخرت جو خوف ڪيس روڪي سگهي ٿي.ڇو تہ قدرت ان ڪان قبوليت جي صلاحيت ڦري ڇڏيندو آهي .مطلب حرام خور ماڻهو اهڙو ئي آهي، جيڪو هر حال ۾ 'سهڪندڙ' رهي ٿو، يعني حرص، لالچ، طمع ۽ بي صبريءَ جو پيڪر. نصيحتون ان تي بي اثر، نمازون بي نور، ۽ علم بي عمل بڻجي پيو آهي.

2"حرام مال ۽ حلال مال ۾ فرق":

سائنس جي دائري ۾، جيڪڏهن ٻن خوراڪن (مثلاً ماني يا گوشت) جا ڪيميڪل اجزاء، ذائقو، خوشبو، ۽ بناوت ساڳيا هجن، تہ انهن کي برابر تصور ڪيو ويندو.

سائنس جو ڪم آهي مواد (Matter) ۽ توانائي (Energy) کي ماپڻ، پر نيت (Intention)، روحانيت (Spiritual Energy)، يا اخلاقي اثرات سائنس جي تجربن ڪان ٻاهر آهن.

مثال طور:

سائنس شڪلين کي توري ٿي، پر شعور کي نہ.

سائنس غذائي اجزاء ڳڻائي ٿي، پر برڪت نٿي ماپي سگهي.

انهيءَ لحاظ ڪان سائنس اهو فرق نٿي ٻڌائي سگهي تہ اهو گوشت، جيڪو ڪنهن جي حق ماري سان حاصل ٿيو، ۽ اهو جيڪو محنت سان حاصل ٿيو، ٻنهي جي اثر ۾ فرق ڇا آهي.

3.اسلامي فڪر ۽ روحاني بصيرت:

اسلام صرف مادي جسم جي غذا جو قائل ناهي، بلڪہ روح جي غذا کي بہ اوليت ڏئي ٿو. اسلام چوي ٿو تہ:

"حلال مال نہ صرف جسم کي، پر روح کي بہ پرنور ڪري ٿو؛ ۽ حرام مال، اگرچہ پيٽ ڀري ٿو دل خدا جي خوف خالي ڪري ڇڏي ٿو."

نبي ﷺ جو فرمان:

"جنهن بہ گوشت جو هڪ ٽڪرو حرام مال سان کاڌو، تہ دوزخ ان جي لائق آهي."

قرآن مجيد:

"يٰأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا مِنَ ٱلطَّيِّبٰتِ وَٱعْمَلُوا صٰلِحًا"

(اي پيغمبرؤ! حلال شيون کائو ۽ نيڪ عمل ڪريو) — [سورة المؤمنون: 51]
يعني حلال غذا عملن، جذبات، ۽ فڪر تي اثر انداز ٿئي ٿي.
4.جذبي ۽ ڪيفيت جو فرق:
"ذائقو تہ ساڳيو آهي، پر پيٽ ۾ وڃي جذبو ۽ ڪيفيت مٽجي وڃي ٿي."
اِهوئي روحانيت جو بنيادي نقطو آهي.
حرام مال سان:
دل تي بار ٿو محسوس ٿئي،
نيتن ۾ بگاڙ اچي ٿو،
ذڪر الاهي ذوق مان ذوق ختم ٿي وڃي ٿو،
۽ نماز ۾ خشوع ختم ٿي وڃي ٿو.
اهو ئي فرق آهي جسماني ذائقو ۽ روحاني ڪيفيت ۾.
هڪ مثال:
هڪ ساڳيو صوف جيڪڏهن:
محنت سان پوکيو ويو هجي تہ ان سان شڪر پيدا ٿيندو.چوري سان کنيو ويو هجي تہ ان سان خوف، پشيماني، يا نفسياتي بيچيني جنم وٺندي آهي.
جيتوڻيڪ سائنس ٻنهي صوفن کي ساڳي غذائيت سان توري ٿي، پر دل ۽ روح تي انهن جي ڪيفيت مختلف هوندي آهي.
5.انساني اعصاب ۽ لاشعور تي اثر:
نفسيات جو چوڻ آهي تہ انسان جو لاشعور نہ رڳو ان شيءِ جو اثر قبول ڪري ٿو، جيڪا ڏسڻ ۾ اچي ٿي، پر ان جي پس منظر کي بہ جذب ڪري ٿو.
جيڪڏهن ڪو ماڻهو حرام مال مان کاتو، تڏهن بہ اندروني دل جي سچائي ۽ گناهہ جو احساس، روح جي اندر بيچيني پيدا ڪري ٿو.
اها بيچيني بعد ۾ رويي، جذبي، نيت، ۽ عملن ۾ ظاهر ٿيندي آهي جيئن تہ:
نيتن جي فتور,
دل جي سختي,
عبادت ۾ بوريت,
زبان تي فحش,

آخري لفظ:
سائنس جو تولو ترازو مادي آهي، جڏهن تہ اسلام جو ترازو اخلاقي، روحاني ۽ رباني آهي.جتي سائنس خاموش بيهي رهي ٿي، اتي ايمان ڳالهائي ٿو. ۽ اتي ئي حرام ۽ حلال جي حقيقت نروار ٿئي ٿي.

6.خوراڪ جديد سائنس، نفسيات، ۽ اخلاقيات تي اثر :

"خوراڪ جو اخلاق، ۽ روح تي ان جا نقش"

اهو خيال تہ "کاڌو صرف جسم کي نہ، پر روح کي بہ پروان چاڙهيندو آهي"هاڻي رڳو صوفين، درويشن، ۽ دين وارن جي زبان تائين محدود نہ رهيو، پر آهستي آهستي سائنسي محفلن، نفسياتي ادارن، ۽ شعوري انسانن جي زير بحث موضوع بڻجي رهيو آهي.

اهو ڪو عام، معمولي مشاهدو نہ آهي تہ: "ساڳيو گوشت، ساڳيو ذائقو، پر الڳ الڳ ڪيفيت!"

حلال مال سان خريدڪيل گوشت، ۽ ظلم، چوري، يا فريب سان حاصل ڪيل گوشت، جيتوڻيڪ پروٽين، فيٽ، ۽ ڪيلوري جي حساب سان برابر هجن، پر اندروني اثرن، روحاني جذبي، ۽ نفسياتي ڪيفيتن ۾ پورو فرق وجهي ڇڏين ٿا.

7.ڊي اين اي جو ڏس ۽ جذبي جو اثر:

اڄوڪي سائنس جي ڄاڻ اسان کي ٻڌائي ٿي تہ: "جانورن جي خلين (Cells) ۾ صرف غذائيت نہ، پر انهن جي هارموني حالت، ڊپ، ڏک، ۽ تشدد جا ڪيميڪل اثر (Stress Hormones) بہ محفوظ ٿين ٿا."

اهي ئي هامونز، جيڪي ذبح ٿيڻ وقت جانور جي جسم ۾ پيدا ٿين ٿا، اهي انسان جي جسم ۾ بہ داخل ٿين ٿا، جڏهن اهو گوشت کاڌو وڃي ٿو. سادي لفظن ۾: "اوهان صرف گوشت نہ،پر ان جانورن جن ۾ سور،ڪتو،شينهن جي ڪائڻ سان بيحيائي دهشت، خونخواري، ظلم ۽ ٻڪري،رڍ،۽ ڍڳي ڪائڻ سان رحمت، فرمانبرداري ،اطاعت واري حالت کي بہ ڳڙڪائي رهيا هوندا آهيون"

تنهنڪري، جيڪڏهن اهو جانور ظلم، خوف، يا بي رحمي سان حاصل ٿيو، تہ ان جو اثر، اهڙي ئي جذبن جي صورت ۾ انسان تي ظاهر ٿيندو آهي.

اها ڳالھ صرف جانورن تائين محدود ناهي
"جيڪڏهن هڪ جانور جو رويو، ٻپ، يا اوگڻ انسان تي اثر انداز ٿئي ٿو، ته پوءِ اُهو اناج، اُها ماني، اُهو ميوو، جيڪو ڪنهن جي حق ماري، ناانصافي، يا فريب ذريعي حاصل ٿيو هجي، ان مان پيدا ٿيندڙ منفي اثرات کي ڪيئن رد ڪري سگهجي ٿو؟
شايد سائنس اڃان ان جو مڪمل اعتراف نه ڪري رهي هجي، پر روحانيات، تجربن، ۽ دل جي علم هن ڳالھ جي تصديق ڪن ٿا ته "انسان صرف اهو نٿو کاڌي جيڪو هو ڏسي سگهي ٿو، هو اهو به جذب ڪري ٿو، جيڪو اکيون ڏسي نٿيون سگهن، پر روح محسوس ڪري ٿو."
انساني وجود:
جسم جي غذا ۽ روح جي غذا،ڪائنات جي سموري مخلوق وانگر، انسان جي وجود ۾ به ٻه لاڙا آهن:
.جسماني لاڙو :
جنهن کي غذا، لباس، ۽ آرام گهرجي.
.روحاني لاڙو:
جنهن کي پاڪيزگي، برڪت، ۽ نور گهرجي.
حرام، ناجائز، ۽ ظلم مان حاصل ڪيل کاڌو، ظاهري طور جسم کي ته توانائي ڏئي سگهي ٿو، پر روح کي گدلو ڪري ڇڏيندو آهي. هي گدلو پڻ:
سوچ ۾ منفيت،
دعا ۾ جلدي،
عملن ۾ رياڪاري،
۽ تعلقن ۾ بي برڪتي جي صورت ۾ ظاهر ٿيندو.

8.ايندڙ دور جي سائنسي تحقيق:
جيتوڻيڪ سائنس اڃا تائين اخلاقي اثرن، نيتن، ۽ حرام جي روحاني اثرن کي ليبارٽري جي شيشي ۾ قيد نه ڪري سگهي آهي، پر مستقبل جو علم ضرور ان طرف وڌندو. ۽ شايد هڪ ڏينهن سائنس اهو به مڃي ته:

"اخلاق، نيت، ۽ ذهني حالت بہ غذا جو حصو آهي، جيڪو جسم سان گڏ دل ۽ روح تي بہ اثر انداز ٿئي ٿو."

نتيجو:

هي تجزيو نہ رڳو اخلاقي فڪر آهي، پر مستقبل جي روحاني سائنس جو بنياد پڻ ٿي سگهي ٿو.

خوراڪ جو ذائقو ساڳيو ٿي سگهي ٿو، پر ان جي اثرات، ان جي ڪيفيت، ان جي جذبات، نيت ۽ ذريعو طئي ڪري ٿو.

حرام مال ۽ ظلم جي غذا، دل کي انڌاري سان ڀري ڇڏيندي آهي،

۽ حلال مال جي غذا، انسان کي نہ فقط توانائي، پر تسڪين، روشني، ۽ تقويٰ عطا ڪري ٿي.ڪي، روح کي، ۽ نسلن کي روشني ڏي ٿو حرام مال انهن سڀن کي وساري فقط چمڪ ڏيکاري ٿو.

9.گهريلو زندگي ۽ معاشري تي اثر:

1.گهر واريءَ جي نافرماني:

حرام مال جي آمد سان گهر ۾ آٽيل هر شيءَ تي لعنت جو پردو ڇانئجي پوي ٿو. رزقِ حرام، محبت جي مٺاس کي زهريلو ڪري ڇڏيندو آهي. عورت جي دل مان مڙس لاءِ عزت ختم ٿيڻ لڳي ٿي، ڇو تہ

"جنهن جو رزق صاف نہ هجي، تنهن جي صحبت ۾ بہ سڪون نہ هوندو.

"روحاني طور تي، عورت جو دل بيچين، زبان شڪايتي، ۽ مزاج بدگمان ٿيندو. ائين ڄڻ تہ دل تي شيطان جو قبضو ٿي ويو هجي.

2.اولاد نافرمان، بي دين، ۽ بي رحم بڻجي ٿو:

حرام مال سان خريديل کائڻ، پائڻ، پڙهائڻ ۽ پالڻ، اولاد جي فطرت تي اهڙو ڪارو داغ لڳائي ٿو، جيڪو نسلن تائين لهي وڃي ٿو. نبي پاڪ ﷺ فرمايو

"جسم جو حصو حرام سان وڌو هجي، اهو جنت ۾ نہ ويندو."

اولاد بدنيت، بگڙيل، بي ادب، ۽ منفي سوچن جو شڪار ٿيندو، جيئن:

ماءُ پيءُ جي نافرماني،

علم جو نور بجاءِ غفلت جو اندهڪار ڇانئجي وڃي ٿي

اولاد ۾ حق ۽ حلال جي تمنا نٿي رهي.

3.نوڪر چاڪر جي دل مان وفاداري ختم ٿيڻ:

حرام مال سان پاليل نوڪرن تي بہ نفس جي سايي جو اثر پوي ٿو. وفاداري بدران دغابازي، خدمت بدران غفلت، ۽ احترام بدران نفرت پيدا ٿيندي. ڇو تہ دلين جو ربط رزق جي پاڪيزگي سان آهي، نہ تہ دولت جي مقدار سان.

4.ماتحتن جون بدعائون:

جيڪڏهن ڪو حرام مال سان پنهنجن ماتحتن تي ظلم ڪري، سندن حق نہ ڏئي، يا دوکي سان فائدو وٺي، تہ انهن جي دلين مان نڪتل آهون، رحمتن جا در بند ڪرائين ٿيون. اهڙا ماڻهو پنهنجي ئي هٿن سان پنهنجي گهر تي لعنتون خريدين ٿا.

5.گهر جي هوا مان سڪون اڏامي وڃي ٿو:

حرام مال سان ٺاهيل گهر جي در و ديوار تي چمڪ تہ نظر ايندي، پر ان جي فضا ۾

دعا جي اثر کان محرومي،

نماز ۾ خشوع جي کوٽ،

دلين ۾ وڇوٽي،

بي سبب جهيڙا،

۽ نااُميدي جو سايو ڇانئل هوندو آهي.

اهو گهر نہ جنت جو ٽڪرو هوندو، نہ ئي دل جو قرار، پر دنيا جي شور ۾ مرده روحن جو قبرستان بڻجي ويندو آهي.

6.دعائن جي قبوليت بند:

جڏهن انسان جي پليٽ ۾ حرام هجي، تن جو لباس ناپاڪ هجي، ۽ دل غرور سان ڀريل هجي، تہ پوءِ سجدن جا ڳوڙها بہ رحمت کي نٿا قريب ڪري سگهن.

نبي ﷺ فرمايو:

"حرام مال سان پلجي ويل انسان جي دعا قبول نہ ٿيندي."

7.برڪت جي موٽ ۽ مصيبتن جي واڌ:

حرام مال برڪت کي ڀڄائي ٿو، جيئن سج جي روشنيءَ ۾ ڇانوَ بيٺل نہ رهي سگهي. ائين ئي:

طبيعت ۾ بيماريون ۽ ناچاڪيون،

گهٽو آٽيندي به بڪ،

ڪپڙا هوندي به اٽپورو لباس،

ڪمائي وڌندي پر دل غريب رهندي.

8.شيطاني وسوسه ۽ روحاني انڌڪار:

حرام مال جي ذريعي شيطان کي اندر گهڙڻ جي اجازت ملي وڃي ٿي. پوءِ انسان حسد ڪرڻ لڳي ٿو،

بدگماني جو شڪار ٿئي ٿو،

حق تي قائم نه رهي ٿو.

گهر دنيا جي سامان سان ڀرجي وڃي ٿو مگر رهندڙن جو سچي تعلق ۽ روحانيت کان خالي رهي ٿو!

اختتامي لفظ:

منهنجا پيارو! حرام مال سان حاصل ڪيل خوشيون،خالي بادلن جي ڇانؤ وانگر هونديون آهن، جن جو وجود ته ٿئي ٿو، پر پاڻي کان خالي هوندا آهن. جڏهن ته حلال رزق، ٿوري مقدار ۾ به الله جي رحمت سان ڀرپور هوندو آهي.

رزقِ حلال نه صرف پيٽ ڀريندو، پر دلين ۾ سچي محبت، زبانن ۾ شڪر، ۽ گهرن ۾ سڪون پيدا ڪندو آهي.

: پلاسٽڪ بيگ ۽ حڪومتي اعلان:

صاف هوا، پاڻي، زمين ۽ زنده جاندارن جي صحتمند زندگي لاءِ جيڪڏهن ڪا هن وقت موت مثل بيماري آهي، ته اُها آهي پلاسٽڪ بيگ جي بي پناه تيزي سان وڌندڙ وبا. اهي بيگ، جيڪي بازارن ۾ سامان سان گڏ وٺي ايندا آهيون، اصل ۾ روزانو ڌرتيءَ جي دشمني وڌائي رهيا آهيون. هِن خاموش قاتل خلاف حڪومتي بندش هڪ سٺو ۽ وقتائتو قدم آهي، پر اها بندش ايتري ئي اثرائتي تڏهن ٿيندي، جڏهن عوام به ان سان سهڪار ڪري، ۽ سماج ان جا هٿ مظبوط ڪري.

پلاسٽڪ بيگ ظاهري طور تي سولو لڳي ٿو.هڪ هلڪو، لچڪدار، سستو ٿيلهو. پر هي بيگ زمين تي سالن جا سال تائين نه سڙندو، نه ڳرندو آهي، ۽ ان جي موجودگي ماحول کي موت جي منهن ۾ جڪڙي رهي آهي. نالن، درياهن، سمنڊن، ۽ هوائن تائين، هر هنڌ پلاسٽڪ جو زهر پنهنجا پير ڄمايو ويٺو آهي.

حڪومت جو قدم قابل تحسين آهي. پلاسٽڪ جي پيداوار، وڪري، ۽ استعمال تي بندش جو فيصلو فقط حڪومتي اعلاميو نه، پر هڪ فلسفيانه فرياد آهي. اها فرياد ڌرتيءَ جي نڙيءَ مان نڪرندڙ اها رڙ آهي، جيڪا انساني بي خبريءَ خلاف احتجاج بڻجي سامهون آئي آهي. پر سوال هي آهي ته ڇا هي رڙ صرف قانونن جي ڪتابن تائين محدود رهندي، يا اسان جا ضمير جاڳي، ان فرياد جو جواب ڏيندا؟
دڪاندارن کي گهرجن ته متبادل فراهم ڪن، ڪپڙي، ڪاغذ، جا ٿيلهن جي استعمال کي فروغ ڏين، خريدارن کي گهرجي ته هر ڀيري بازار ويندي پنهنجي پاڻ سان ڌرتيءَ سان سچائيءَ جو سودو ڪندي گهر مان ٿيلو کڻي وڃن.
اسڪول، مدرسا، ڪاليج، مسجدن ۽ سوشل ميڊيا جي ذريعي انهيءَ تبديليءَ کي ثقافتي سڃاڻپ ۾ بدلائڻ گهرجن:

2.پلاسٽڪ جا نقصان ۽ ان جو حل:

سنڌ جو راڄڌاني ڪراچي شهر ماحولياتي گدلاڻ ۾ دنيا جو ٻيو نمبر آهي. سنڌ جي شهر جي وهندڙ واهن۾ هر روز اسپتالن ۾ ٿيندڙ آپريشن جو ڪچرو،ان روڊ جي آسپاس واقع چوپائي مال جو گوبر ان ۾ ڦٽو ڪيو ويندو آهي.بي شعوري جي انتها آهي جو ڪن گهرن جي گٽرن جي نالين جا منهن واهه طرف ڪليل آهن. شهرن ڪان وٺي ڳوٺن تائين، ڪچري جا ڍير، بدبوءِ سان ڀريل نالا، هوا ۾ اڏامندڙ تُوڙ جا بادل، ۽ سمنڊ،درياهه ۾ وهندڙ پاڻي ۾ ترندڙ پلاسٽڪ بيگ ۽ ايسيتائين جو تفريحي ماڳ ان گدلاڻ کان محفوظ ناهن. سڀ گڏجي ماحول کي موت ڏانهن ڌڪي رهيا آهن. نيٺن آڏو منظر آهن، جن ۾ گٽر اٿلي رهيا آهن ۽ انهن سيني جي پاڇيءَ ۾، پلاسٽڪ جي بيحسي آهي، جيڪا هر گهر کان وٺي هر نالي تائين، بيخوفيءَ سان پکڙجي وئي آهي.

پلاسٽڪ بيگ خاموش قاتل:
گٽر بند ٿي وڃن ٿا،
بارش جو پاڻي گهٽ نيڪاسيءَ جي ڪري روڊن تي ڦهلجي ٿو، جيڪو ايڪسيڊنٽ جو سبب بڻجي ٿو
پاڻيءَ جي وهڪري سان گڏ نالن مان نڪري درياهن، واهن، ۽ آخرڪار سمنڊ تائين وڃي، سامونڊي حيات ختم ڪن ٿا،۽ انهن مان نڪرندڙ زهريلا ڪيميائي جزا، انساني صحت لاءِ زهر بڻجن ٿا.

3.هوا، پاڻي، ڌرتي هر شيءِ آلوده:

جتي پلاسٽڪ بيگ ڪليل ڪچريءَ سان گڏ ساڙيا وڃن ٿا، اتي هوا زهر بڻجي ڦهلجڻ لڳي ٿي. ٻارن، پوڙهن، ۽ حامله عورتن جي ڦڦڙن تي حملو ڪندڙ هوا، اسان جي پنهنجي هٿن جو پيدا ڪيل عذاب آهي. نيڪاسي جو خراب نظام، جتي

جتي پلاسٽڪ جمع ٿين ٿا، اتي اتي پاڻي بيهي ٿو، ۽ گندگي جي پاڇيءَ ۾ جراثيم پرورش وٺن ٿا.
پاڻ جن ڪچرن کي ڪنڌين تي اڇلايو، اهي هاڻ اسان جي ئي زندگيءَ کي ڪنڌن تي بيهاري ڇڏيو آهي. پلاسٽڪ نه رڳو پاڻيءَ کي آلوده ڪري ٿو، پر زرخيزيءَ واري مٽيءَ کي به بنجر ڪري ٿو. اهو نه وسارجي ته زمين مان ڦٽندڙ ٻوٽا اسان جي زندگيءَ جو سرچشمو آهن، ۽ مٽيءَ کي پلاسٽڪ جا زخم نوان ناسور بڻائي رهيا آهن.

حل؟ قانون کان اڳ شعور جي ضرورت:

ڪيترن ئي ڀيرا حڪومت طرفان پلاسٽڪ بيگ تي پابندي لاڳو ڪئي وئي، پر هي پابنديون به ڪاغذن جي قيد مان ٻاهر نه نڪتيون. ڇو تڪ اسان پاڻ به پنهنجي ڌرتيءَ سان لاڳاپيل فڪر کان بي نياز آهيون. جيڪڏهن شعور، سچائي ۽ سنجيدگي سان گڏجي هر ماڻهو پنهنجي حصي جو فرض نڀائي، ته ماحول سان پيار ڪرڻ ڪو وڏو ڪم نه رهندو.

اسان ڪي گهرجي ته:

ڪپڙي يا ڪاغذ جا ٿيلها استعمال ڪريون،
ڪچري جي مناسب نيڪالي لاءِ مقامي ادارن کي مجبور ڪريون،اسڪولن، مدرسن، ۽ پاڙن ۾ ماحول دوست مهمون هلايون،۽ سڀ کان اهم، نئين نسل کي ماحول بابت ڄاڻ ڏيون پوءِ اهو ڏينهن پري ناهي اسين به نئي نسل کي هڪ صحت بخش ماحول فراهم ڪري سگهون ٿا.

آخري التجا

هي سنڌ صرف اسان جي نه آهي، هي ايندڙ نسلن جو مستقبل آهي. پلاسٽڪ جي بيخبريءَ سان ڀريل بيگن جي ڀيٽ ۾، هڪ باشعور ماڻهوءَ جي پنهنجي دل کان

سوال وڏيڪ اهم آهي:

"ڇا مان پنهنجي ڌرتيءَ کي زهر ڏيڻ چاهيان ٿو؟"

اسان جي شهرن جي ڪچري ڪونڊين کان وٺي نالن جي اٿلي پوڻ تائين، فطرت روئي رهي آهي ،صرف ان لاءِ نہ تہ پلاسٽڪ وڌي رهيو آهي، پر ان لاءِ بہ تہ انسانيت گھٽجي رهي آهي... شعور ۾، احساس ۾، ۽ پنهنجي ڌرتي سان نباهہ ۾!

پاڪستان،هندستان ۽ مستقبل

حضرت نعمت الله شاه ولیؒ 8هين صدي هجري (تقريباً 731هـ - 834هـ) جي دور جا ايران جي شهر ڪِرمان سان تعلق رکندڙ مشهور صوفي بزرگ، عالم، ۽ عارف هئا. اوهان جو تعلق سلسله نعمت الله الاهيه سان هو، جيڪو بعد ۾ برصغير ۾ پڻ پکڙيو.

اوهان اهلِ بيت جي محبت، تصوف، ۽ روحاني عرفان جا داعي هئا. اوهان جون ڪيتريون دعائون، مڪاشفات، ۽ پيشن گوئيون بعد ۾ مشهور ٿيون، خاص طور تي "قصيده نعمت الله شاه ولیؒ" جي نالي سان.
اوهان جون پيشگوئيون خاص طور تي مستقبل جي اسلامي دنيا، فتنا، جنگون، امام مهديؑ جو ظهور، ۽ هندستان جي حوالي سان "غزوه هند،، بابت آهن.
سندن اڪثر پيشن گوئيون صحيح ثابت ٿينديون هيون اچن.اڄ اسان سندن نظم جي روشنيءَ ۾ برصغير جي موجوده حالتن جي پس منظر ۾ غور ڪنداسين ته اهي اسان کي ڪهڙي رهنمائي ڏين ٿيون.

غزوهِ هند ۽ حضرت نعمت اللّٰه شاه وليؒ جي پيشگوئين جي روشنيءَ ۾

تمهيد:
برصغير هميشه روحاني بزرگن، مجاهدن ۽ عارفن جي سرزمين رهي آهي. ان خطي کي خاص طور تي "غزوۀ هند" جي عظيم نبوي پيشگوئين سان لاڳاپيل هڪ روحاني ميدان سمجهيو ويو آهي. نبي ڪريم ﷺ جي ارشادن سان گڏ حضرت نعمت اللّٰه شاه وليؒ جهڙا صوفيا ڪرام به ان عظمت ڀري معرڪي جي تصوير پنهنجي شعري زبان ۾ ڏني آهي، جنهن جو مرڪز موجوده پاڪستان، سندس فوج، ۽ مستقبل جو اسلامي نظام بڻجي ٿو.

1.غزوهءِ هند: حديثن جي روشنيءَ ۾

رسول الله ﷺ ارشاد فرمايو:
"لَيُفْتَحَنَّ الْهِنْدُ عَلَى يَدِ قَوْمٍ مِّنْ أَصْحَابِى..."
(مسند احمد)

"هند ضرور فتح ڪيو ويندو، اهڙي قوم جي هٿان، جيڪي منهنجن صحابن جيان هوندي."

ٻي جاءِ تي فرمايو
"هند تي حملو ڪندڙن ۽ عيسيٰ ابن مريم سان گڏ جنگ ڪندڙن لاءِ جنت واجب ٿي وئي آهي."
(نسائي)

اهي حديثون غزوهءِ هند جي روحاني مقام، مجاهدن جي حيثيت، ۽ آخرت جي انجام تي زور ڏين ٿيون.

2.پاڪستان: غزوهءِ هند جو امڪاني مرڪز

پاڪستان اسلامي نظريي جي بنياد تي قائم ٿيو.

فوج جو نالو ئي "افواجِ پاڪستان" آهي، جنهن جي تربيت ايمان، تقوى ۽ شهادت جي اصولن تي ٻيڻل آهي.

ڪشمير جي جدوجهد، ڀارت سان ڇڪتاڻ، ۽ پاڪستاني قوم جو جذبو ان معرڪي جي تمهيد بڻجي رهيا آهن.

3.حضرت نعمت الله شاھ وليؒ ۽ غزوهءِ هند جي پيشگوئيون

حضرت شاهہ نعمت الله وليؒ (854ھـ) جون پيشگوئيون، جن کي فارسی نظم جي صورت ۾ پيش ڪيو ويو، روحاني بيانن سان ڀريل آهن.

شعر:
"ز هند آيد لشکرِ حق پر غرور
کند فتحِ عظيم از راهِ نور"

ترجمو:
هند کان حق جو لشڪر شان سان ايندو،
۽ روشنيءَ جي راھ تي عظيم فتح حاصل ڪندو.

شعر 2:
"ز کشمير و پنجاب و سندھ سپاہ
برون آيد از عشق دين الٰه"
ترجمو:
ڪشمير، پنجاب ۽ سنڌ مان اهڙو لشڪر نڪرندو،
جيڪو الله جي دين سان عشق رکندڙ هوندو.

شعر 3:
"شود زنده اسلام، گردد بلند
بميرد ستمکار آيين کفر"
ترجمو:
اسلام زنده ٿيندو، ان جو جهنڊو بلند ٿيندو،
۽ ڪفر جو ظلم ڪندڙ نظام فنا ٿي ويندو.

اهي شعر فقط شاعراڻو الهام نہ، پر اهي روحاني اشارا آهن، جيڪي موجوده دور جي حالتن سان حيرت انگيز ميل کائن ٿا.

4.پيشگوئين ۽ موجوده حالتن جا ممڪن نتيجا.

هندوستان جي مٿان فتح ٿيندي،
ڀارت سان ڇڪتاڻ وڌندي، ڪشمير جي تڪرار جو حل ڀارت جي شڪست سان ٿيندو،
مختلف اسلامي لشڪر جي بلاڪ جو قيام ٿيندو،
پاڪستاني فوج غزوه هند ۾ اهم ڪردار ادا ڪندي،
عوامي ديني جذبو عروج تي هوندو،
ظلم جو خاتمي جو پاڙون پٽجنديون.
ڀارتي اقليتن تي ظلم ختم ٿيندو، هندو ڌرم جو عروج زوال پذير ٿيندو،
مهديءَ جو ظهور ٿيندو
مشرق وسطي، ايران، افغانستان ۾ ديني تحريڪون زور وٺنديون.

5.روحاني پيغام ۽ فرض

غزوهءِ هند ڪا عام جنگ نہ، پر ايمان جي ڪسوٽي آهي.
ان ۾ جذبو نہ، پر تدبر ۽ تقوى ان ۾ جنگي تياري نہ، پر روحاني تربيت ۽ اخلاص، اخلاقي قوت فتح ۾ اهم ڪردار ادا ڪندي.

حضرت نعمت الله شاه وليؒ ۽ نبي ﷺ جي ارشادن جو مقصد اسان کي فقط پيشگوئين سان محظوظ ڪرڻ نہ، پر عملي طور تي تيار ڪرڻ آهي، تہ جيئن اسين ان "سپاهِ حق" جو حصو بڻجي سگهون.

ماخذ:

1.احاديث: مسند احمد، نسائي، مستدرڪ حاڪم
2.نظم: "قصيده در علاماتِ ظهور مهديؑ" – شاه نعمت الله وليؒ
3.تحقيق: مولانا عبدالرؤف غزوهٔ ہند ۽ پاڪستان جو ڪردار
4.تفاسير: تفسير روح المعانی، دارالعلوم فتویٰ، مولانا يوسف لدهيانويؒ

اختتام

حضرت نعمت الله شاه وليؒ جي زبانِ ولايت، ۽ رسول الله ﷺ جي زبانِ نبوت، اسان کي اهڙي عظيم روحاني معرڪي جي بشارت ڏئي رهيون آهن، جنهن جي تڪميل شايد ان سرزمين تي لکيل آهي، جنهن کي اسين "مملڪتِ خداداد پاڪستان" چئون ٿا

"بشير آمد از بحرِ پاڪِ دڪن
که دينِ خدا گردد از نو ڪهن"
ترجمو:
بحرِ پاڪ (پاڪستان) مان خوشخبري اچي ٿي،
ته الله جو دين ٻيهر غالب ٿيندو.

عيد ۽ سماج

تقدير جي تحرير ۾ تهذيب اسلاميءَ کي تهجد جي تاريڪين ۾ ٿمڪندڙ تارا بڻايو ويو آهي، جنهن جي نوراني تجليات ۾ انسانيت لاءِ تحفظ، ترتيب، تواضع، طهارت، ۽ تعلق جي تمثيل موجود آهي. تهذيب فقط ثقافتي پوشاڪ نہ، بلڪہ فڪر، فرائض، فطرت جي تعبير آهي.

عيد جي خوشي، تهذيب اسلاميءَ جي انهن حُدودن اندر آهي، جتي حرمت، حجاب، حلال، حياء، ۽ حسنِ خلق جا حوالا حاڪم بڻيل آهن. هيءُ تهوار، فقط لباسن، لوازمن، لذتن، ۽ لطفن جو ليکو نہ، بلڪہ روحاني ربط، رحمت، رضا، ۽ رشتن جي بحاليءَ جو بي مثال بهارو آهي.

تهذيب جي ترتيب، تربيت کان ترويج تائين آهي. جتي عيد اچي ٿي، اتي الله جو احسان، اخلاص، اعتراف، ۽ اجتماعيت جو اعليٰ احساس به گڏ اچي ٿو. خوشيون ٿئي ٿيون، پر خدائن جي حدن کي خيال ۾ رکندي، حيثيتن سان حسناڪيون ملهايون وڃن ٿيون، جتي نه فخر آهي، نہ فحاشي، نہ فضول خرچي، نہ فتنہ، پر فقط فڪر، فهم، ۽ فيض آهي.

عيد جي خوشيءَ ۾ تهذيب جو توازن تڏهن قائم رهي ٿو، جڏهن:

تفريح، تحرير جي تابع ٿئي،

تواضع، خوبصورتيءَ تي غالب اچي،

طهارت، تحريرن کان اڳتي وڃي،

تعلق، تقسيم جي تمنا ﺑﭳجي،

۽ توقير،جمال جي تمنا نہ ﺑﭳجي.

اسلامي تهذيب جي تند ۾ تڪليفن جو ٽپسيو بہ سمايل آهي. قرباني ء ايثار، عبادتن جي عظمت، ۽ زڪواة سان زيردستي جا رنگ گڏجي، عيد جي ان خوشبوءَ ڪي جنم ڏين ٿا، جيڪا دلين ڪي جوڙي، طبقاتي تفاوت ڪي ٽوڙي، ۽ اخوت جا آداب ڪوڙي ٿي.

اڄ جڏهن جديديت جي جهم جهم ۾ تهذيب جا ٿنڀ لرزي رهيا آهن، تڏهن ضروري آهي تہ:

خوشين ڪي خواهشن نہ، پر حڪمت سان ملهايو وڃي،

تهوارن ڪي فتنن نہ، پر تقدس سان سمجهيو وڃي،

لباسن ڪي لالاڻ سان نہ، پر لحاظ سان سينگاريو وڃي،

۽ ملڻ ڪي محض ملاقات نہ، بلڪ دلي محبت جو محور ﺑﭳايو وڃي.

عيد نه رڳو نئون لباس، نئون طعام، نئون ڏينهن آهي، پر نئين فڪر، نئين فهم، ۽ نئين فرحت جو فيصلو بہ آهي. تهذيب جي واٽ تان ٽوڙجي ويل ڪا خوشي، خوشبو نٿي ڏئي. تنهنڪري تهذيب جي حدن اندر رهي، عيد جي حرمتن ڪي مڃيندي، خوشيءَ ڪي خدائي فڪر سان سينگارڻو پوندو.

عيد جي سجده شڪر ۾ هڪ سچ آهي، تہ جيڪو ماڻهو رب جي رضا لاءِ قرباني ڪنددو آهي، اهو ئي رب جي رحمتن جي عيد لائق آهي. جيڪو سخاوت سان

دلين کي سهيڙي ٿو، اهو ئي سچي عيد جو سمجهو آهي.

نتيجو:

تهذيب اسلاميءَ جون حدون، عيد جي خوشين کي فڪر، فرحت، ۽ فلاح جي فڪر سان پري ڇڏين ٿيون. نه ته عيد خوشبوءَ کان خالي تهوار بڻجي پوندي، جتي روحن جي رت، رتبي جا رڱو رنگ رهجي ويندا. اسان کي گهرجي ته پراون ڏيک ۾ نہ، پر پنهنجي تهذيب ۾ عيد ملهايون، ته جيئن رب جي رحمت، خلق جي خوشي، ۽ سماج جي سڪون ۾ سچو اسلامي انقلاب اچي سگهي.

سنڌ جو ثقافتي ورثو:

قومن جي سڃاڻپ رڳو سندن سرحدن، فوجن يا حڪومتن سان نہ ٿيندي آهي، بلڪہ سندن تهذيب، تمدن، ۽ ثقافتي ورثو ئي سندن اصل تشخص جو آئينو هوندو آهي. ثقافتي ورثو ڪنهن بہ قوم جي ماضيءَ جو زنده شاهڪار هوندو آهي، جيڪو نہ صرف تاريخي يادگيرين کي محفوظ رکي ٿو، پر مستقبل جي نسلن کي سڃاڻپ، شعور ۽ سڌاري جو سبق بہ ڏئي ٿو.سنڌي تهذيب، جنهن جي پاڙون هزارين ورهين جي تاريخ ۾ پکڙيل آهن، پنهنجي اندر محبت، مهمان نوازي، رواداري، ۽ فنونِ لطيفہ جي روشنيءَ سان ڀرپور آهي. شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي بيتن کان وٺي شيخ اياز جي شاعري تائين، سنڌ جو هر لفظ ۽ هر ساز پنهنجي ورثي جي واڳ کي سنڀالي ٿو. ثقافتي ورثو فقط پراڻيون عمارتون يا ھٽرادو شيون ناهن، پر اها فڪر، فلسفي، ۽ فن جي اها مسلسل زنجير آهي، جيڪا قوم کي پنهنجي اصل سان ڳنڍيي رکي ٿي.

«سنڌ جو ثقافتي ورثو»

سنڌ دنيا جي قديم ترين تهذيبن مان هڪ آهي، جنهن کي “باب الاسلام” پڻ چيو وڃي ٿو۔ سنڌ جي زمين تي تهذيب، تمدن، محبت ۽ صوفيت جا اهڙا نشان موجود آهن جيڪي اڄ بہ انسانيت جي تاريخ ۾ روشن مثال آهن۔ هن ورثي ۾ ڪيترائي اهم تاريخي آثار شامل آهن، جن مان چند هتي بيان ڪجن ٿا:

1«موئن جو دڙو»

موئن جو دڙو دنيا جي قديم ترين تهذيب “واديءِ سنڌ جي تهذيب” جو عظيم مثال آهي، جيڪو ضلع لاڙڪاڻي ۾ درياءِ سنڌ جي ڪناري تي واقع آهي۔ ان جو مطلب آهي “مُئلن جو ٽڪرو”۔

تاريخي حيثيت:

موهن جو دڙو لڳ ڀڳ 5000 قبل مسيح ۾ آباد هو۔ هن شهر جي عمارتن، نالين، نيڪال جي نظام، ۽ مارڪيٽن مان معلوم ٿئي ٿو تہ سنڌ جا ماڻهو تمام ترقي يافتہ هئا۔ هتي رهائش، حڪمراني، واپار ۽ مذهبي نظام منظم هو۔

مذهبي طور ماڻهو پاڻي، سچ ۽ پاڪيزگيءَ جا پوڄاري هئا. "پراڻو ديوتا" ۽ "ماڻهن جي ديوي" جا مجسمه هن ڳالھ جا ثبوت آهن.

2«مڪلي جو قبرستان»

مڪلي جو قبرستان ٺٽي ضلعي ۾ آهي ۽ دنيا جي وڏن قبرستانن مان هڪ آهي. اهو تقريباً 8 ڪلوميٽر تي پکڙيل آهي ۽ هتي لڳ ڀڳ 5 لک کان وڌيڪ مقبرا ۽ قبريون آهن.

تاريخ ۽ اهميت:

مڪلي جي تاريخ 14هين صديءَ کان شروع ٿئي ٿي، جڏهن اهو علائقو سومرا، سمن، ارغون، ترخان ۽ مغلن جي حڪومت هيٺ رهيو.

مڪلي تي ڪيترن ئي بادشاهن، بزرگن ۽ عالمن جا مقبرا آهن، جن مان اهم آهن:ڄام نندو (سمن دور جو حڪمران)سما بادشاه ڄام تماچي مرزا عيسيٰ ترخان ۽ مرزا باقي بيگ ميان مبارڪ خانشيخ حماد جمالي ۽ عيسيٰ جمالي (اديب ۽ عالم)

مڪلي کي يونيسڪو (UNESCO) پاران عالمي ورثي طور تسليم ڪيو ويو آهي.

3.«شاه عبداللطيف ڀٽائي جي مزار»

ڀٽائي رحہ جي مزار ڀٽ شاه شهر ۾ آهي، جيڪا حيدرآباد کان لڳ ڀڳ 25 ڪلوميٽر پري واقع آهي.

تعمير ۽ تاريخ:

هي مزار مير غلام شاه ڪلهوڙي ٺهرائي هئي، جنهن جي حڪومت 1768ع ۾ تعمير ڪرائي هئي.

مزار جي تعمير ۾ ڪاشيءَ جي ٽائيلن جو شاندار استعمال ڪيو ويو، جيڪي سنڌي فن جو اعليٰ نمونو آهن.هتي هر سال ڀٽائي جو عرس وڏي عقيدت سان ملهايو ويندو آهي، جتي صوفي موسيقي، ڪلام ۽ دمال جا مظاهرا ٿيندا آهن.

4«لعل شهباز قلندر جو مزار»

حضرت سيد عثمان مروندی، جن کي لعل شهباز قلندر جي نالي سان سڃاتو وڃي ٿو، جو مزار سيوهڻ شريف (ضلع ڄامشورو) ۾ آهي.

پيدائشۓ خاندان:

سندس اصل نالو سيد عثمان مروندی هو.
سندس جنم مروند (وچ ايشيا) ۾ ٿيو.هو حضرت امام جعفر صادق رح جي نسل مان هئا.
سندس تعليم جو مقصد محبت، مساوات ۽ انسانيت جو پيغام هو. مزار تي هر شام دمال ۽ صوفي موسيقي روحاني فضا پيدا ڪن ٿا.
5«رني ڪوٽ قلعو»
رني ڪوٽ قلعو ضلع ڄامشورو ۾ واقع آهي، جنهن کي دنيا جو سڀ کان وڏو قلعو سڏيو وڃي ٿو.
تاريخي حيثيت:
رني ڪوٽ لڳ ڀڳ 32 ڪلوميٽر جي گھيري ۾ آهي. ان جي ٽيئن ۽ دروازن مان ظاهر ٿئي ٿو تہ اهو دفاعي مقصد لاءِ ٺهرايو ويو.قديم روايت آهي تہ گپت خاندان پھرين هن جي تعمير ڪرايو.
رني ڪوٽ بابت مختلف رايا آهن، پر گهڻا مؤرخ چون ٿا تہ اهو ٽالپور دور ۾ مير ڪرم علي خان ٽالپور طرفان 1812ع ۾ ٻيهر ٺهرايو ويو.
قلعي ۾ ميريون، گڙهہ ۽ ڪنگريون موجود آهن جيڪي قديم فنِ تعمير جو نمونو آهن.
6.«شاهجهاني مسجد ٺٽو»
هي مسجد مغل بادشاه شاهجهان ٺهرائي، تنهنڪري ان جو نالو شاهجهان مسجد رکيو ويو.
تعمير ۽ خاصيتون:
هي مسجد 1647ع ۾ ٺهڻ شروع ٿي ۽ لڳ ڀڳ 1659ع ۾ مڪمل ٿي.
اهو ٺٽو شهر ۾ واقع آهي.
مسجد ۾ لڳ ڀڳ 99 گنبذ آهن ۽ ڪو بہ منار نہ آهي.
تعمير لاءِ ڳاڙهين سرن ۽ ڪاشي جي ٽائيلن جو شاندار استعمال ٿيو.
هي مسجد اڄ بہ مغل فنِ تعمير جو شاهڪار آهي.
7.«عمرڪوٽ جو قلعو»
عمرڪوٽ جو قلعو عمرڪوٽ شهر (ضلعي ٿرپارڪر) ۾ واقع آهي.

تاريخي پسمنظر:

هي قلعو سومرا دور ۾ ٺهرايو ويو، پر پوءِ رائو عمر سومري ان کي مضبوط ڪيو، جنهن تي "عمرڪوٽ" نالو پيو.قلعي جي سڀ کان وڏي خصوصيت اها آهي ته مغل بادشاهه اڪبر جو جنم پڻ هتي 1542ع ۾ ٿيو، جڏهن سندس والد همايون بادشاهه پڇي سنڌ آيو هو.

قلعي ۾ اڄ به مغل ۽ راجپوت فنِ تعمير جا نشان موجود آهن.

8.«سنڌ ۾ هنر ۽ هٿ جو ڪم»

سنڌ جو هنر، هٿ جو ڪم، ۽ رنگن جو ذوق صديون پراڻو آهي. سنڌ جي عورتن ۽ ڪاريگرن پنهنجي هٿن سان اهڙا شاهڪار تيار ڪيا آهن، جيڪي نه فقط سنڌ جي سڃاڻپ آهن، پر دنيا ۾ به سنڌي ثقافت جو علم بلند ڪن ٿا.

1.اجرڪ جي تاريخي حيثيت:

اجرڪ سنڌي ثقافت جي سڀ کان پراڻي ۽ اهم نشاني آهي.اجرڪ جو لفظ عربي لفظ "عُرق" مان نڪتل آهي، جنهن جو مطلب آهي "پٽي وارو ڪپڙو".

اجرڪ جي تاريخ:

اجرڪ جي تاريخ لڳ ڀڳ 2500 سال پراڻي آهي. اها روايت موئن جي دڙي جي تهذيب تائين وڃي ٿي، جتي رنگيل ڪپڙن جا نشان ملن ٿا.اسلامي دور ۾ اجرڪ کي سجدي ۽ پاڪيزگيءَ جي علامت طور به ڏٺو ويو.

ٺهڻ جا مرڪز:

اجرڪ گهڻو ڪري ڀنيور، ٺٽو، هالا، نصرپور، ۽ مٽياري جهڙن شهرن ۾ ٺهي ٿي. هالا ۽ نصرپور جا ڪاريگر پنهنجي نفاست، رنگن جي صفائي ۽ بزائن جي نرالائپ لاءِ مشهور آهن.

2.سنڌي ٽوپي:

سنڌي ٽوپي سنڌي مرد جي سڃاڻپ آهي. اها رڳو لباس جو حصو نه، پر دين اسلام ۽ عزت جي علامت آهي.

تاريخي حيثيت:

سنڌي ٽوپيءَ جو ذڪر قديم سنڌي تاريخ ۾ ملي ٿو. ان جو گول شڪل وارو انداز ۽ محراب جهڙو سوراخ اسلامي اقدار ۽ فنِ تعمير مان متاثر آهي.اها محراب

مسجد جي منارن ۽ محرابن جي علامت آهن، جيڪي اسلام جي سربلنديءَ ۽ ايمان جي روشنيءَ کي ظاهر ڪن ٿيون.

ٺهڻ جا مرڪز:

سنڌي ٽوپي ٽنڊو محمد خان، مٽياري، پرچونڊي، هالا ۽ نصرپور ۾ گهڻو ٺهي ٿي. هتي ڪاريگر "ڪٽ ڪڙهائي"، "شيشي جو ڪم" ۽ "رنگدار ڌاڳن" سان ٽوپيون سينگارين ٿا.

3.«هٿ جو ڀرت ۽ ٿري جو ڪم»

سنڌي عورتن جو سڀ کان وڏو هنر آهي هٿ جي ڪڙهائي جنهن کي "ڀرت" چيو وڃي ٿو.

تاريخ ۽ مرڪز:

هٿ جو ڀرت جو ڪم سنڌ جي تقريباً سيني ضلعن ۾ ٿئي ٿو، پر خاص طور تي ٿرپارڪر، ميرپورخاص، عمرڪوٽ، ۽ نوابشاھ ۾ عورتون هي هنر نسل در نسل سکنديون آيون آهن.

سنڌي ڀرت جا مشهور نمونا:

1.هڪڙو ڀرت – هڪ طرفي سادو ڊزائن

2.ٻهرو ڀرت – ٻنهي پاسن تي ڪم ٿيل

3.ريشي ڀرت – باريڪ رنگين ڌاڳن سان نازڪ ڪم

4.شيشو ڪم (شيشي جو ڪم) – رنگين شيشن سان سينگاريل ڪپڙا

5.سندھڙي ڀرت.

ٿري ۽ بدين جي عورتن جو خاص انداز

استعمال:

هي ڪڙهائيءَ جو ڪم ڪرتا، چادرون، ٿري چوليون، ٽوپيون ۽ ٿيلهون ۾ ڏنو وڃي ٿو.

سنڌي اجرڪ، ٽوپي، ۽ هٿ جو ڀرت رڳو زينت يا لباس نه آهن، پر سنڌ جي تاريخ، عقيدي ۽ ثقافت جو علامتي اظهار آهن.

8.«سنڌي ٻولي ۽ ادب»

1.شاھ عبداللطيف ڀٽائي جا شعر ۽ ضرب الامثال

شاھ عبداللطيف ڀٽائي جا بيت نہ رڳو شاعري، پر زندگيءَ جا اصول ۽ دانائيءَ جا جملو بڻجي ويا آهن.

ڪيترا بيت اڄ بہ ضرب‌المثل (محاوره) طور استعمال ٿين ٿا، جيئن:

الله اوهي آڻ جن آئي من سرهو ٿئي

1.ڀلي بک ڀرم جي شال نہ وڃي شان

الله ڏي امان تہ گوڏا ڏئي گذارجي

2.جيڪي ايندي چونئہ اچ ويندي چونئہ ويھ

جنين ڏاند نہ ٻج تنين تنهنجو آسرو

2.لوڪ ڪهاڻيون:

سنڌي لوڪ ڪهاڻيون سنڌي عوام جي عقل، اخلاق ۽ جذبات جو آئينو آهن.

مشهور ڪهاڻيون جهڙوڪ سسي پنهون، مارئي، مومل راڻو، ليلا چنيسر، ۽ نوري ڄام تماچي اڄ بہ عشق، وفاداري ۽ قربانيءَ جا استعارا آهن.

اهي ڪهاڻيون سنڌي ٻوليءَ کي زندگيءَ ۽ لهجي جي مٺاس ڏين ٿيون.

3.بيت:

بيت سنڌي شاعريءَ جو بنيادي فني نمونو آهي.

شاھ لطيف، سچل، بيدل ۽ سامي جا بيت روحاني، اخلاقي ۽ فڪري روشنيءَ جا مينار آهن.

بيت ۾ مختصر لفظن ۾ وڏو فڪر سمايل هوندو آهي.

سائينم سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار

دوست مٺا دلدار عالم سڀ آباد ڪرين.

اهڙي نموني جو ٻيو بيت آهي.

جي ايندي چونئہ اچ ويندي چونئہ ويھ

ڇڏي سارو ڏيھ اڱڻ اڄج انهن جي

4.آکاڻيون:

آکاڻيون سنڌي ٻوليءَ جي زباني ادب جو اهم حصو آهن، جيڪي وڏا پنهنجن ٻارن کي ٻڌائيندا هئا.

انهن ۾ نصيحت، مزاح، ۽ تاريخي سبق شامل هوندا آهن.اهي سنڌي ٻوليءَ جي

لساني ۽ لسانياتي ورثي کي زنده رکندا آهن.

5.ڳجهارتون (پهاڪا)

ڳجهارتون ٻارن ۽ وڏن ٻنهي لاءِ ذهن آزمائيءَ ۽ تفريح جو ذريعو آهن.
انهن مان ٻوليءَ جي مٺاس ۽ مقامي فڪر جي گهراين جو پتو پوي ٿو.
مثال:
“هر گهر ۾ ڳاڙهي ڪنوار” (ڪنوار يا باهه جو اشارو).
هر گهر ۾ ڪارو چور(تئو يا ٻهارو)
گرو چيلي جا بيت
ڪانا گهوڙا ڪونہ چرن ٿا
مسافر ترڻ تي اچ مرن ٿا
پي پٽ پاڻ ۾ جنگيون ڪن ٿا.ڪهو چيلا ڪونسي بات
ڏور جا بيت.
پنهون نڪتو پنيور مان ڪري سسئي ساڻ
چڊيائين تي چپرين پلي پنهنجو پاڻ
آري ڏنس اهڃاڻ منڊ وٺيو وڃ محمود چئي

6.پروليون (لوڪ گيت)

پروليون سنڌ جي عورتن جو دل جي آواز آهن.
اهي خوشي، ڏک، شادي، يا الوداع جي موقعن تي ڳايون وڃن ٿيون.
انهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جي سُر، لهجي ۽ احساسن جو رنگ سمايل آهي.
سنڌي ٻولي ۽ ادب ۾ شاهه لطيف جا بيت، لوڪ ڪهاڻيون، ۽ پروليون سنڌ جي سڃاڻپ جو حصو آهن.
اهي سنڌي ماڻهن جي دل، فڪر، ۽ روح جي ترجماني ڪن ٿا.

9.«موسيقي ۽ شادي جا گيت»

موسيقي انسان جي احساسن جي اهڙي ٻولي آهي، جيڪا لفظن کان اڳ وجود ۾ آئي. اها دل جي ڌڙڪن سان گڏ ڌرتيءَ جي سُر سان گونجندي رهي آهي. سنڌي لوڪ موسيقي، پنهنجي مٺاس، ماٺار ۽ معنوي رس سان، زندگيءَ جي هر موڙ تي گڏ رهي آهي ـ خاص طور تي شادين جي موقعن تي تہ اها موسيقي هڪ جشن،

هڪ جذبو ۽ هڪ گڏيل ثقافتي اظهار بڻجي بيٺي آهي۔
شادي، سنڌي سماج ۾ رڳو ٻن دلين جو ميل نہ، پر ٻن خاندانن جي خوشيءَ جو ميلو هوندو آهي، جتي موسيقي ۽ گيت روحاني جشن جو رنگ ڀرين ٿا. الغوزو، دهل، ۽ طنبورو جهڙا ساز گويا سنڌ جي ساهہ جا سر آهن. دهل جي ٺِنڪ جڏهن ڪنن ۾ پوندي آهي، تہ دل بہ ڌڙڪي ٿي، ۽ ماڻهن جي چهرن تي خوشيءَ جو سُرور پکڙجي وڃي ٿو. الغوزي جا اُها وڄايل سُر، ڄڻ صحرا جي هوائن ۾ وسندڙ ڪو پيارو پيغام آهن، جيڪي دل کي جهومي وڃهن ٿا.
شاديءَ جي راتين ۾ جڏهن عورتون گڏ ٿي "هو جمالو، هو جمالو!" چئن ٿيون، تہ ڄڻ زمين پاڻ مست ٿي وڃي ٿي. "هو جمالو" رڳو ناچ نہ آهي، پر اها سنڌي عورت جي فطري سُرگمي، محبت ۽ خوشيءَ جي اظهار جو فني روپ آهي۔ ان ناچ ۾ ڌرتيءَ جي ڌڙڪن، درياهہ جي رواني، ۽ ماڻهن جي محبتن جو ماجرو شامل آهي۔شادي جا گيت تہ سنڌي ثقافت جو زيور آهن، جيڪي نسل در نسل ورثي طور مليا آهن۔
ڪڏهن ڪنوار جي سينگار جي ڳالهہ ٿيندي آهي تہ مائيون ڳائينديون آهن:
"سينگار ڪري، لاڏو بڻجي آيو سينگار ڪري..."
هي گيت ڪنوار جي خوشبو، نينهن ۽ ناز جي تصوير بڻجي وڃن ٿا۔ ان ۾ محبت جي نرمي، ماءُ جي دعائن، ۽ پيٽن جي خوشيءَ جي رمق ملي ٿي۔
ٻي پاسي جڏهن "راڻا راڻا مور پلي تو ٽِلي، گُجر جو مور تو ٽِلي" جهڙا گيت ڳايا وڃن ٿا، تہ اهي لفظ نہ، پر نغما بڻجي اُڏامڻ لڳن ٿا. مور جو ٽِلڻ ڄڻ محبت جي سڏ آهي، ۽ راڻا راڻا جو نالو، ڪنهن سوڀيا ۽ خوشبختيءَ جي علامت بڻجي ٿو۔ اهي سڀ گيت ۽ ساز، سنڌ جي ڌرتيءَ جي محبت، خوشي ۽ اتحاد جي علامت آهن۔ شاديءَ جي گيتن ۾ درد بہ آهي، دعا بہ آهي؛ نچڻ بہ آهي، نياز بہ آهي۔ اهو ئي سبب آهي جو سنڌي لوڪ موسيقي ۾ هڪ روحاني تسلسل آهي، جيڪو انسان کي پنهنجي ماضي، پنهنجي مٽي ۽ پنهنجي محبتن سان ڳنڍي ٿو۔نتيجي طور، موسيقي ۽ شادي جا گيت رڳو تفريح نہ، پر سنڌي ثقافت جي روح جو اظهار آهن۔ اهي گيت ٻڌڻ سان نہ فقط ڪن، پر دليون بہ جهومجي پون ٿيون، ۽ سنڌي ماڻهو پنهنجي سُرن ۽ سڏڪن سان دنيا کي ٻڌائين ٿا تہ:

“اسان جي موسيقي، اسان جي محبت آهي؛ اسان جا گيت، اسان جي سڃاڻپ آهن.

10«سنڌي کاڌا ۽ خوراڪ»

سنڌ جي ڌرتيءَ جي خوشبو رڳو ان جي فصلن ۽ ڳوٺاڻن ماحول ۾ نه، پر ان جي کاڌن ۽ خوراڪ جي سادگيءَ ۾ به سمايل آهي. سنڌي ماڻهو هميشه قدرتي ۽ سادي خوراڪ کي ترجيح ڏيندا آيا آهن، جيڪا رڳو پيٽ ڀرڻ جو وسيلو نه، پر زندگيءَ جي صحتمندي، چستي ۽ توانائيءَ جو ذريعو آهي.صبح جو وقت، جڏهن سج اڀري ٿو ۽ ٿڌڙي هوا ڪنن ۾ ڪنهن سُر جهڙو رس ڀري ٿي، تڏهن سنڌي گهرن مان لسي ۽ مکڻ جي خوشبو اڀرندي آهي. ڳوٺاڻن جي سادي کاٽ جي ٽڙ تي ويٺل ماڻهو مٽيءَ جي ٿانوَ ۾ ٿڌي لسي پيئندا آهن ۽ مکڻ جي ٿوري چُڪ ڀر سان پنهنجي ڏينهن جي شروعات ڪندا آهن. اها ئي لسي، جيڪا نه رڳو جسم کي توانائي ڏئي ٿي، پر روح ۾ به تازگي ڀري ٿي.ٻنپهرن جو مانيءَ جو وقت سنڌي زندگيءَ جو هڪ خوشگوار منظر هوندو آهي. جون جي ماني ساڳ سان ڇڻ ته محبت سان ڀريل دسترخوان آهي. لاڙ جي ساڳ جو ذائقو، سائي ڀاڄين جي سُرهاڻ، ۽ مانيءَ جي گرمي گڏجي قدرت جي نعمتن جو شڪر بڻجي وڃن ٿا. اها ماني ڪنهن هوٽل يا وڏي دعوت جو نه، پر محنتي هٿن ۽ سادي دلين جي ٿاهيل هوندي آهي.

رات جو جڏهن آسمان تي تارا چمڪندا آهن ۽ ٿڌڙي هوا واءَ ۾ سرسراٽ پيدا ڪندي آهي، تڏهن سنڌي گهرن ۾ ٿڌڙي يت سان کير جو سڪون ڀريو منظر نظر اچي ٿو. منو يت، ٿڌو کير ۽ ويٺي ويٺي ڳالهيون، ڇڻ ته پيار ۽ امن جو گيت ڳائيندڙيون هجن.

سنڌي ماڻهو سادي خوراڪ کائيندا آهن .سائي ڀاڄي، لاڙ جو ساڳ، منو يت ۽ ٿڌي لسي. اهي کاڌا رڳو روايت نه، پر صحت، توانائي ۽ زندگيءَ سان محبت جو اظهار آهن.انهيءَ سادگيءَ ۽ قدرتي خوراڪ جي ڪري سنڌ جا ماڻهو چست، صحتمند، ۽ طاقتور هوندا آهن. ڪين وڏا وڏا دسترخوان نه پر سادو ٿال ۽ سچي دل وٺندي آهي.

سنڌ جي کاڌن ۾ مٺاس به آهي، محبت به، ۽ صديون پراڻي تهذيب جو عڪس

بہ آهي.

پاڪستان ۾ فڪري وحدت جو بحران:

پاڪستان جو قيام هڪ نظريي جي بنياد تي ٿيو. اسلام جي نالي تي.
هي نعرو ته "پاڪستان جو مطلب ڇا؟ لا إله إلا الله" رڳو مذهبي اعلان نه هو، پر فڪري وحدت، اخلاقي پاڪيزگي، ۽ قومي بيداريءَ جو واعدو هو.
پر اڄ، ست ڏهاڪا گذرڻ ڪان پوءِ، اسان کي تسليم ڪرڻو پوي ٿو ته اسان قومي طور متحد نه، پر فڪري طور منتشر ۽ نظرياتي طور ڪمزور ٿي چڪا آهيون.

بحيثيتِ هڪ پاڪستاني، اسان وٽ ڪا به فڪري وحدت باقي نه رهي آهي نه وطنيت ۾، نه مذهب ۾، نه ٻوليءَ ۾.
نه اسان جو نصاب هڪ آهي، نه اسان جو فڪر، نه اسان جو قومي نظريو.
هيءَ ذهني ۽ اخلاقي بي ربطتگي آهي جنهن اسان کي قومي لحاظ ڪان ورهايو، فڪري لحاظ ڪان غير مستحڪم، ۽ اخلاقي لحاظ ڪان بي سمت ڪري ڇڏيو آهي.

١.وطنيت جي ورهاست ۽ قومي سڃاڻپ جو بحران

پاڪستان جا مختلف صوبا ـ پنجاب، سنڌ، بلوچستان، خيبرپختونخوا، گلگت بلتستان ۽ آزاد ڪشمير. پنهنجي جدا سڃاڻپ، ٻولي ۽ ثقافت جي تحفظ ۾ ايترا مصروف آهن جو "پاڪستانيت" هاڻي ثانوي حيثيت اختيار ڪري چڪي آهي.

سياسي جماعتون به هن ورهاست مان سياسي فائدو وٺن ٿيون، ۽ قومي جذبي جي بدران لسانيت ۽ علائقائيت کي اُڀارين ٿيون.
اها صورتحال آهي جنهن قومي نظريي کي ڪمزور ڪيو، ۽ قومي اتحاد کي ذاتي مفادن جي چڪرن ۾ گم ڪري ڇڏيو.
قومون زمين سان نه پر نظريي سان ٺهن ٿيون، ۽ اسان بدقسمتيءَ سان پنهنجو

نظرياتي مرڪز وڃائي ڇڏيو آهي.

٢.مذهبي وحدت جو زوال

اسلام، جيڪو اتحادِ امت ۽ اخوتِ انساني جو پيغام آندو، اڄ ورهاست جي علامت بڻجي ويو آهي.
سني، شيعو، ديوبندي، بريلوي، اَهلِ حديث. هرڪو پاڻ کي "اصل اسلام" جو نمائندو سمجهي ٿو.
هن فرقيواريت نہ رڳو مذهبي فڪر کي ٽڪرن ۾ ورهايو آهي پر اخلاقيات کي بہ پنتي ڌڪي ڇڏيو آهي.

هي بحران رڳو علمي نہ پر تربيت جو بہ آهي.
اسان اسلام کي عبادتن جو مجموعو تہ بڻايو، پر ان جي عدل، اخوت ۽ مساوات جي عملي روح کي وساري ڇڏيو.

٣.ٻولي ۽ ثقافت جو تضاد

پاڪستان جو لساني تقسيم ان جي تهذيبي طاقت آهي، پر افسوس تہ اسان ان کي ورهاست جو ذريعو بڻائي ڇڏيو آهي.
اردو کي قومي ٻولي قرار تہ ڏنو ويو، پر عملي طور تي نافذ نہ ڪيو ويو.
انگريزي اشرافيہ جي ٻولي بڻجي وئي، اردو عوام جي، ۽ علائقائي ٻوليون مظلوم بڻجي ويون.

نتيجي ۾ هڪ طبقاتي لساني ڍانچو پيدا ٿيو جنهن قومي فڪر کي گڏ ڪرڻ بدران ورهايو.
جيڪڏهن ٻوليون تعليم، ادب ۽ ابلاغ ۾ گڏجي هلنديون تہ هي ملڪ هڪ متحد قومي فڪر جو مرڪز بڻجي سگهي ٿو.

۴.نصابِ تعليم ۽ فڪري هم آهنگي

تعليم هر قوم جي فڪري سڃاڻپ جو بنيادي وسيلو آهي.
پاڪستان ۾ مختلف تعليم نظامن بدران، هاڻي چارئي صوبن بشمول گلگت بلتستان ۽ آزاد ڪشمير ۾ هڪ مشترڪ قومي نصابِ تعليم جي سخت ضرورت آهي.
اهڙو نصاب، جيڪو اسلامي اصولن، قومي تاريخ، سائنسي شعور، ۽ اخلاقي تربيت جو متوازن ميلاپ هجي.
علائقائي ٻولين ۽ ثقافتي تنوع جو احترام رکندي، نصاب ۾ اهو فڪري ربط پيدا ڪيو وڃي جيڪو هر پاڪستاني ٻار کي هڪجهڙو فڪر، هڪجهڙو مقصد ۽ هڪجهڙي شناخت ڏئي.
جڏهن سڀ ملڪ جا شاگرد ساڳي فڪري بنياد تي تعليم حاصل ڪندا، تڏهن ئي قومي شعور، فڪري اتحاد ۽ نظرياتي استحڪام ممڪن ٿيندو.

هي قدم فڪري انتشار جي خاتمي ۽ قومي وحدت جي قيام ڏانهن پهريون مضبوط قدم ٿي سگهي ٿو.

۵.ڪلمو طيبه ۽ نظرياتي خال

ڪلمو طيبه "لا إله إلا الله محمد رسول الله" پاڪستان جي قيام جي بنياد آهي.
پر اسان ان کي رڳو زباني نعرو بڻائي ڇڏيو آهي.
عمل جي ميدان ۾ نه توحيد جو عدل موجود آهي، نه رسالت جي سيرت جو نمونو.
ايمان جذبات ۾ زنده آهي، پر عمل ۾ مرده.

هي تضاد ئي اسان کي فڪري منافقت ۽ روحاني ڪمزوريءَ ڏانهن وٺي آيو آهي،

جتي اسان ايمان جا دعويدار تہ آهيون، پر انصاف، ايمانداري ۽ اخلاص جا عملي ترجمان نہ بڻيا آهيون.

٦.فڪري وحدت جي تعمير: هڪ رستو

فڪري وحدت حڪومتي حڪم سان نہ، پر تعليم، عدل ۽ اخلاق جي ذريعي پيدا ٿيندي آهي.
پاڪستان کي فڪري طور مضبوط ڪرڻ لاءِ ضروري آهي تہ:

مشترڪ قومي نصابِ تعليم تي عمل ڪيو وڃي، جيڪو مذهب، وطن ۽ علم کي گڏ ڪري.

بين المذاهب ۽ بين المسالڪ مڪالمو فروغ ڏنو وڃي، تہ جيئن فرقيواريت جي جاءِ تي برداشت ۽ رواداريءَ جو ڪلچر وڌي.

ٻولي ۽ ثقافت جو احترام ڪيو وڃي، تنوع کي ورهاست نہ پر حسنِ شناخت سمجهيو وڃي.

اسلامي عدل جو عملي نفاذ ڪيو وڃي، ته جيئن دين نعري بدران نظام بڻجي.

آخر ۾:

پاڪستان جو بنيادي بحران سياسي نہ، پر فڪري بحران آهي.
جيسين تائين نظرياتي هم آهنگي پيدا نہ ٿيندي، تيستائين تعليم، مذهب ۽ ٻوليءَ جا اختلاف اسان کي هڪ قوم بڻجڻ نہ ڏيندا.
اسان کي پنهنجو فڪري محور ٻيهر طئي ڪرڻو پوندو.
اسلام، وطن ۽ انسانيت کي هڪ وحدت ۾ پروئي ڪري.

هيءَ ئي فڪري تجديد اسان کي ٻيهر ”هڪ ملت، هڪ نظريو، هڪ مقصد“ بڻائي سگهي ٿي.

مصنوعي ذهانت ۽ 2030 جي دنيا

انساني تاريخ جو سڀ کان تيز ترين دور، جيڪو "Artificial Intelligence" يعني مصنوعي ذهانت جي نالي سان سڃاتو وڃي ٿو، هاڻي صرف ٽيڪنالاجي نه رهيو آهي، پر انساني فڪر، علم، ۽ شعور جي نئين منزل بڻجي چڪو آهي. 2030 تائين دنيا هڪ اهڙي تبديلي ڏانهن وڌي رهي آهي جيڪا نه صرف انساني زندگيءَ جو طرز بدلائي ڇڏيندي، پر "علم، علاج، ۽ صنعت" جي معنيٰ به نئين سر متعين ڪندي.

1.تعليم جو نئون تصور: Digital Learning کان Cognitive Learning تائين

2030 تائين روايتي اسڪول، بورڊ ۽ امتحاني نظام ختم ٿيڻ جي ڪناري تي هوندا. تعليم "AI Tutors" ۽ "Virtual Classrooms" جي هٿ ۾ هوندي، جتي هر شاگرد جي ذهانت، دلچسپي ۽ قابليت مطابق نصاب پاڻمرادو ترتيب ٿيندو.

استاد جي جاءِ تي AI-based Mentors شاگردن کي نه رڳو پڙهائيندا، پر نفسياتي ۽ اخلاقي تربيت به ڏيندا.

دماغ کي سڌي طرح ڊيٽا سان ڳنڍيندا Neural Learning Interfaces، جنهن سان ڪتاب پڙهڻ يا ليڪچر ٻڌڻ بدران علم سڌو دماغ ۾ محفوظ ٿي ويندو.

تعليم جي اهميت "نقل ياد ڪرڻ" بدران "تخليق ڪرڻ" تي هوندي.

نتيجي ۾ "Education Departments" جهڙا روايتي ادارا، يا بورڊس ۽ يونيورسٽيون، پنهنجي روايتي شڪل ۾ وجود وڃائي ويهنديون، ڇو ته تعليم ڊجيٽل نيٽ ورڪ ۽ عالمي ڪلائوڊ سسٽم جو حصو بڻجي ويندي.

2.طبي دنيا جو انقلاب. AI ڊاڪٽر، خودڪار اسپتالون

2030 تائين بيمارين جي سڃاڻپ ۽ علاج ۾ انساني غلطي تقريباً ختم ٿي ويندي. AI Diagnosis Systems صرف تصوير، آواز يا رت جي هڪ بوند مان بيماري

سجاڻي ويندا.
روبوٽڪ سرجري 100٪ درستگي سان آپريشن ڪندي.
جسم ۾ وجي ڊيٽا گڏ ڪندي ۽ بيماري کان اڳ خبردار ڪندي. “Smart Pills”
ذريعي ڪينسر، دل جي بيماري، ۽ جينياتي عيب Gene Editing (CRISPR-X)
مستقل طور ختم ٿي سگهندا.
انساني ڊاڪٽرن جو ڪردار "Supervisory" رهجي ويندو، جڏهن ته اسپتالن
۾ نرسنگ، ٽيسٽ، ۽ دوائن جي ترسيل مڪمل طور AI-driven Robots جي
ذريعي ٿيندي.
3.صنعتي دنيا ۾ خودڪاري انسان بدران روبوٽ مزدور:
2030 تائين صنعتن ۾ Human Labor جو تصور تقريباً ختم ٿي ويندو.
ڪارخانا، زراعت، ٽرانسپورٽ، ۽ لوڊي جي شعبي ۾ روبوٽ پاڻمرادو ڪم ڪندا.
ذريعي گاڏيون، گهر، ۽ مشينون ٺهنديون. 3D Printing
خطرناڪ ۽ انتهائي نازڪ ڪم سرانجام ڏيندا. Quantum Robotics
ڪيترين نوڪريون ختم ٿي وينديون، جهڙوڪ:
ڊيٽا اينٽري آپريٽر
ٽيڪنيڪل سپورٽ اسٽاف
ٽريفڪ پوليس، ڪيشئر، ڊليوري ورڪر
صحافتي ۽ ايڊيٽنگ خدمتون (AI Editors)
پر ساڳئي وقت نوان شعبا پيدا ٿيندا جهڙوڪ:
AI Ethics Consultancy
Machine Psychology
Cyber Law Development
Human-AI Mediation
4.ماحول ۽ توانائي قدرت سان هم آهنگ ٽيڪنالاجي
2030 تائين دنيا جو وڏو مسئلو ماحولياتي توازن هوندو، پر Green AI
ان جو حل ڳڻبا. Systems
شمسي ۽ هوائي توانائي مڪمل طور روبوٽڪ ڪنٽرول هيٺ هوندي.

آڪسيجن پيدا ڪرڻ ۽ ڪاربان جذب ڪرڻ ۾ مدد ڏيندا. "Smart Trees"
Ocean Robots سمنڊ مان پلاسٽڪ ۽ تيل صاف ڪندا.
هي نئون دور "Artificial Ecology" جو تصور آڻيندو، جتي فطرت ۽ ٽيڪنالاجي گڏجي زندگيءَ جو توازن بحال ڪندا.

5.انساني سجاڳي ۽ بيمارين جو خاتمو؟

سوال اهو آهي ته ڇا انسان ايترو باشعور ٿي ويندو جو بيماري ۽ غربت ختم ٿي ويندي؟
سائنس مطابق بيماريون ختم نه ٿينديون، پر انهن جي صورت بدلجي ويندي.
Digital Diseases (جهڙوڪ دماغي اوورلوڊ، ڊيٽا ٿڪاوٽ، ۽ مصنوعي يادگيرين جا اثر) نئين بيمارين جي صورت ۾ ظاهر ٿينديون.
غربت به ختم نه ٿيندي، پر "Digital Divide" جي شڪل ۾ نئين طبقاتي فرق پيدا ٿيندو — جيڪي AI استعمال ڪري سگهندا، ۽ جيڪي نه.
پر، جيڪڏهن انسان "Artificial" سان گڏ "Ethical Intelligence" به پيدا ڪري، ته دنيا مان فاقا، جنگون ۽ بيماريون گهٽجي سگهن ٿيون.

6.مستقبل جون ممڪن ايجادون (2030–2040)

ڪجھ اهڙيون ايجادون جن جو انسان اڄ تصور به نٿو ڪري سگهي:
1.Brain-to-Brain Communication: لفظن کانسواءِ خيالن جي منتقلي.
2.Virtual Immortality: انساني شعور کي ڊجيٽل فارم ۾ محفوظ ڪرڻ.
3.Nano-Healers: جسم ۾ داخل ٿيندڙ ذرات جيڪي زخمن کي فوري ڀريندا.
4.Weather Engineering: موسم کي ڪنٽرول ڪرڻ جا روبوٽڪ نظام.
5.AI Children / Companions: جذباتي طور همدرد ۽ سکندڙ مصنوعي ساٿي.
6.Interplanetary Internet: چنڊ ۽ مريخ تائين انٽرنيٽ ڪنيڪشن.
اهي سڀ شيون انساني جدت ۽ مصنوعي ذهانت جي گڏيل صلاحيتن سان ممڪن بڻبيون.

7.نتيجو .انسان ۽ مشين جو اخلاقي اتحاد:

2030 جو دور "Machine Dominance" نه پر "Human–AI

جو دور هوندو۔ ”Partnership
جيڪڏهن انسان پنهنجي تخليق کي غلام نہ پر ذميواري سمجهي، تہ مصنوعي ذهانت انسانيت کي تباهي نہ، ترقي ڏانهن وٺي ويندي۔
انساني اخلاق، روحانيت، ۽ سچائي، جيڪڏهن سائنس سان گڏ هلن، تہ دنيا مان بيمارين، جنگين، ۽ غربت جو خاتمو ممڪن ٿي سگهي ٿو۔پر جيڪڏهن سائنس اخلاق کان خالي ٿي وئي، تہ روبوٽ انساني دل کي تہ نہ پر دنيا کي ضرور ڪنٽرول ڪري ويندا۔
نتيجو ڪلام:
2030 جو سال "Artificial Intelligence" کان وڌيڪ "Collective Human Intelligence" جو امتحان هوندو۔
مشينون ڪم بدلائينديون، پر انسانيت جو مستقبل اڃا بہ انسان جي هٿ ۾ هوندو۔
سوال اهو ناهي تہ روبوٽ ڇا ڪندا، پر اهو آهي تہ اسان پاڻ کي ڪيترو انساني رکنداسين۔

:2[مصنوعي ذهانت ۽ سماجي تبديلي]
انساني تاريخ جي سيني دورن ۾ جدت ۽ تبديليءَ جي لهر آئي، پر مصنوعي ذهانت (Artificial Intelligence) جو دور اهڙو موڙ آندو آهي، جتي انساني عقل ۽ مشيني شعور جي حدون هڪ ٻئي ۾ ضم ٿيڻ لڳيون آهن۔ "AI Age" صرف ٽيڪنالاجيءَ جو انقلاب نہ، پر انساني زندگيءَ جي نفسياتي، اخلاقي ۽ سماجي بناوٽ ۾ بنيادي تبديلي آڻي رهيو آهي۔ مستقبل قريب، يعني 2030 تائين، هي تبديلي انسان جي شخصي زندگيءَ کي گهرائيءَ سان متاثر ڪندي۔
1.سوچ ۽ فيصلي جي آزاديءَ جو خاتمو:
آرٽيفيشل انٽيليجنس تي وڌ کان وڌ ڀاڙڻ سان انسان جو ذهني خود اختيار ختم ٿيندو۔ اسمارٽ ڊيوائيسز، روبوٽس، ۽ Predictive Algorithms انسان جي بدران فيصلا ڪرڻ لڳا آهن۔
2030 تائين، انسان پنهنجا ذاتي فيصلا ڇا پڙهجي، ڪهڙي نوڪري ڪجي، يا

کھڙي ساتي سان وقت گذارجي مشينن جي تجزئي تي ڇڏيندو.
اهڙي صورتحال ۾ انسان پنهنجي خود شعوري آزاديءَ کان محروم ٿي ويندو، ۽ فيصلو ڪندڙ جي حيثيت مان فيصلي جو تابع بڻجي ويندو.هي رجحان نفسيات جي اصطلاح ۾ Algorithmic Dependence سڏبو، جنهن جو نتيجو ٿيندو "سوچ جي غلامي".

2.احساس ۽ جذبات جي مصنوعي تشڪيل:

AI Companion Apps، Virtual Lovers، ۽ Chatbots جي ذريعي انساني جذبات کي نئين رخ ملي رهيو آهي.
2030 تائين ماڻهو مشينن سان "جذباتي گفتگو" ڪرڻ لڳندا، ۽ حقيقي انسانن سان ڳالهائڻ مشڪل لڳندو.
اهڙي طرح حقيقي احساس مصنوعي اظهار ۾ تبديل ٿيندا، جتي محبت، همدردي ۽ وفاداري ڊجيٽل ڪوڊز جي تابع ٿي ويندي.
سائنسدان اڳڪٿي ڪن ٿا ته انسان جو دماغ اهڙي محرڪ تي اصل محبت ۽ نقلي محبت ۾ فرق نٿي ڪري سگهي، ڇوته نوروڪيميڪل ردِعمل (Dopamine، Oxytocin) ٻئي حالتن ۾ ساڳيو ٿيندو.
اهو عمل آهستي آهستي انسان کي احساساتي بي وسي (Emotional Displacement) ۾ وجهي ڇڏيندو.

3.خانداني نظام ۽ ازدواجي تعلقات ۾ زوال:

مصنوعي جي ترقي سان گهريلو زندگيءَ تي وڏو اثر پوندو. "Smart Homes" ۽ "AI Companions" زندگي کي آساني ڏيندا، پر انساني نرمي ۽ قربت گهٽائيندا.
2030 تائين روبوٽڪ ساتي (AI Spouses) حقيقي زالن ۽ مڙسن جو نعم البدل بڻجي سگهن ٿا.
اهڙي وقت ۾ مڙس ۽ زال بڻهي لاءِ "Synthetic Relationship" جو خيال نئين رجحان طور اڀرندو، جتي وفاداريءَ جي جاءِ تي مشيني راحت اهم ٿيندي.
هي تبديلي خانداني نظام لاءِ زهر ثابت ٿي سگهي ٿي، ڇوته انساني رشتن جي اصل طاقت احساس ۽ قرباني ۾ آهي، جيڪا مشين نٿي پيدا ڪري سگهي.

انسانيت جو سڀ کان خطرناڪ لمحو اهو هوندو، جڏهن محبت هڪ
Programming Pattern بڻجي ويندي۔
4.اخلاقي قدرن جي ڏندلاهٽ:
دنيا ۾ "Virtual Reality" ۽ "Deepfake Technology" جي ذريعي AI
حقيقت ۽ فريب جو فرق مٽائي رهي آهي۔
2030 تائين انساني چهرا، آواز، ۽ شخصيتون ڊجيٽل طريقي سان ٺهنديون، ۽
ڪو بہ انسان "اصل" يا "نقلي" جي سڃاڻ نہ ڪري سگهندو۔
اهڙي صورتحال ۾ اخلاق، امانت، ۽ اعتماد جهڙا قدر خطري ۾ پوندا۔
سائنسدان چون ٿا تہ AI جي تيزي سان ترقي انسان کي اخلاقي ابتري (Moral
Decay) ڏانهن وٺي ويندي، جتي هر شيءِ "ممڪن" هوندي پر "جائز" نہ۔
اسلامي فڪر موجب، علم جيڪڏهن انسان کي غرور ۽ غفلت ڏي طرف وٺي
وڃي، تہ اهو "فِتنَةُ العِلم" بڻجي ٿو ۽ AI جو دور انهيءَ خطري سان ڀريل آهي۔
5.شخصي رازداريءَ جو خاتمو:
مصنوعي ذهانت جي بنيادي طاقت ڊيٽا تي آهي. ۽ ڊيٽا جو مطلب آهي زندگي
جو مڪمل ريڪارڊ۔
هر حرڪت، ڳالھ، تصوير، ۽ احساس "Cloud Memory" ۾ محفوظ ٿي رهيو
آهي۔
2030 تائين انساني رازداري عملي طور ختم ٿي ويندي، ڇوتہ هر قدم
جي نگرانيءَ هيٺ هوندو۔ "Predictive Algorithms"
سائنس موجب، مستقبل ۾ "AI Surveillance" انسان جي سوچ پڙهي
سگهندي، چهرن جي حرڪتن مان ذهن جا ارادا سڃاڻي سگهندي۔
اهڙي دنيا ۾ "آزاديءَ جو تصور" نظرياتي رهجي ويندو، ۽ شخصي زندگي هڪ
شفاف شيشي جي قيدخانو بڻجي ويندي۔
6.سائنسي ترقي ۽ انساني مقصد جو بحران:
مصنوعي ذهانت جي دؤر ۾ انسان علمي لحاظ کان عروج تي هوندو، پر معنوي
لحاظ کان زوال ۾۔
جڏهن روبوٽس تعليم ڏيندا، دوائون ٺاهيندا، ۽ عدالتن ۾ فيصلا ڪندا، تڏهن

سوال ايرندو:“انسان جي ضرورت ڇا رهندي، جيڪڏهن هر ڪم مشين ڪري ٿي؟”
2030 تائين انسان جو مرڪزي چيلينج اهو هوندو ته هو پنهنجي وجود جو مقصد پيهر طئي ڪري.
اسلامي فلسفي موجب، انسان جو ڪمال صرف ڄاڻ ۾ نه، پر اخلاق ۽ نيت ۾ آهي.جيڪڏهن علم اخلاقيات کان خالي ٿيو، ته ترقي زهر بڻجي ويندي.
7.انساني ذميواري ۽ اميد جي راهه:
ان سڀني خطري جي باوجود، AI انسان لاءِ مڪمل تباهي نه آهي، بلڪه عظيم ذميواريءَ جو دروازو آهي.جيڪڏهن انسان AI کي اخلاق ۽ ايمان جي تابع رکي، ته اها انساني علم، علاج، انصاف، ۽ تعليم ۾ نئون انقلاب آڻي سگهي ٿي.
آرٽيفيشل انٽيليجنس انساني ڪم گهٽائي سگهي ٿي، پر انساني ضمير جي جاءِ نه وٺي سگهي ٿي.
2030 جو حقيقي ڪامل انسان اهو هوندو جيڪو ٽيڪنالاجيءَ سان گڏ روحاني اقدار کي به سنڀالي، علم کي عبادت بڻائي، ۽ سائنس کي خدمت لاءِ استعمال ڪري.
اهو ئي انسان “Artificial” دنيا ۾ “Authentic” رهي سگهندو.
آخر ۾ :
مصنوعي ذهانت جي دؤر ۾ انسان جي شخصي زندگيءَ کي علمي ۽ سائنسي لحاظ کان نئون رخ ڏيندو، پر اخلاقي ۽ جذباتي لحاظ کان زبردست چيلينج بڻجي ويندو.2030 تائين انساني زندگي آسانيءَ سان ڀرپور هوندي، پر احساس، آزادي، ۽ روحانيت جي کوٽ ۾ مبتلا ٿي سگهي ٿي.
ٽيڪنالاجيءَ جي ترقيءَ سان گڏ، جيڪڏهن انسان پنهنجي اخلاق، ايمان ۽ انسانيت کي زنده رکي، ته AI انسان جو مددگار بڻجي سگهي ٿو، نه ته اهو انسان جي وجود کي ئي مٽائي ڇڏيندو.
آخر ۾ سوال اهو پيدا ٿئي:
“ڇا انسان AI جي رهنمائي ڪندو، يا AI انسان جي؟”
ان جو جواب انسان جي ضمير، علم، ۽ ايمان ۾ پوشيده آهي.

وڻ ۽ ٻوٽا:ڌرتي جو حسن
فڪري تحرير

وڻ، وجود، وسعت..
هي ٽيئي لفظ گڏ ٿي انسان کي اهو احساس ڏيارين ٿا ته زندگي صرف ساهه کڻڻ جو نالو ناهي، پر ساهه سنڀالڻ، سنوارڻ ۽ سنڀارڻ جو سفر آهي. قرآنِ مجيد جڏهن نخل، زيتون، تين، عنب، رمّان، سدر، طلح ۽ ريحان جهڙن وڻن ۽ ٻوٽن جو ذڪر ڪري ٿو ته اها محض نباتاتي ڄاڻ نه، پر رباني رهنمائي آهي. هي وڻ فطرت جا فڪر آهن، ۽ انهن ۾ انسان لاءِ ايمان، اخلاق ۽ اعتدال جا اشارا سمايل آهن.
نخل..نفعو، نعمت، نور. کجور جو وڻ پنهنجي قامت سان قيامت جي قيام کي ياد ڏياري ٿو. ﴿وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ﴾ ۾ بلند بالا نخل انسان کي سيکاري ٿو ته هو به اخلاق ۾ اوچو، عمل ۾ اعليٰ ۽ ارادي ۾ اڏول ٿئي. زيتون..زهد، زينت، زوال کان پاڪ. ﴿وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ﴾ ۾ زيتون کي قسم بڻايو ويو، ڇو ته اهو مبارڪ وڻ آهي، جيڪو جسم کي طاقت، دل کي دولت ۽ روح کي راحت ڏئي ٿو. تين..توانائي، تندرستي، تسڪين. انجير بابت حديث ۾ جنتي ميوي جو تصور انسان کي آخرت سان آشنا ڪري ٿو.
عنب..عافيت، غذا، غنا. انگور جي مٺاس انسان کي مٺي ڳالهه، مٺو مزاج ۽ مٺو معاشرو سيکاري ٿي. رمّان..روحانيت، رزق، رفاقت. انار جي داڻن ۾ وحدت جو درس آهي؛ ڪيترائي داڻا، هڪ ڇل..بلڪل انساني سماج وانگر. سدر..سڪون، سايو، سرشاري. سدرة المنتهىٰ جو ذڪر ٻڌائي ٿو ته وڻ رڳو زمين جا نه، آسمان جا به رازدار آهن. طلح..ترتيب، ترتيبوار نعمت، جنتي جمال. ريحان..رزق، راحت، روح جي خوشبو.
قرآن جڏهن چوي ٿو: ﴿وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾ ته اهو انسان کي جهڪڻ جو سبق ڏئي ٿو. وڻ به سجده ڪن ٿا، بغير زبان، بغير بيان. پوءِ انسان، جيڪو عقل ۽ علم رکي ٿو، اهو ڪيئن سرڪشي اختيار ڪري؟

طبِ نبوي ﷺ فطرت جي هن فڪر کي شفا ۾ بدلائي ٿي. ڪلونجي..ڪامل، قوت، قرار. “هر بيماريءَ جي شفا” وارو فرمان انسان کي قدرتي علاج ڏانهن موٽائي ٿو. قسط هندي..قدرتي قوت، سيني جي سڪون. سنا مڪي..صفائي، سڌارو، سادگي. حنا..حفاظت، حسن، **healing**. ڪافور..ٿڌڪ، توازن، تسڪين. مشڪ..معنويت، مهڪ، محبت. هي سڀ جڙي ٻوٽيون رڳو دوائون نه، پر دعائون آهن.

تمر..توانائي، ترتيب، طهارت. افطار جو آغاز کجور سان ڪرڻ صرف سنت نه، صحت جو سنهري سبق آهي. انار..دل جي دوا، روح جي روشني. سيب..سڪون، سونهن، ساهه جي سلامتي. خربوزو..حرارت، هاضمو، هم آهنگي. طبِ نبوي ﷺ انسان کي سيکاري ٿي ته بيماري کان اڳ بچاءُ بهتر آهي، افراط کان اعتدال افضل آهي، ۽ صفائي سان صحت جو ساٿ آهي.

اسلامي معاشرت ۾ وڻ عبادت ٻڌجي وڃن ٿا. وڻ پوک..ثواب، ثمر، تسلسل. حديث ٻڌائي ٿي ته جيڪو وڻ پوکي، ان مان پکي، انسان يا جانور کائين، اهو صدقو آهي. ٻئي پاسي، وڻ ڪٽڻ—قصور، قهر، قيامت جي وعيد. “جنهن بي سبب سدر ڪٽيو...” وارو فرمان انسان کي فطرت سان فريب کان روڪي ٿو. ڇانوَ هيٺ پيشاب..تڪليف، تنقيد، لعنت. اسلام ماڻهن جي واٽن، وڻن جي وسعت ۽ ماحول جي عزت سيکاري ٿو.

علمي دنيا ۾ وڻ..وسيله، وحيءَ جو ورق، تحقيق جو محور. نباتيات، طب، زراعت، ماحوليات..اهي سڀ وڻن جي ور چڙهيل علم آهن. هڪ ٻج..برڪت، بقا، بيداري. قرآن حبّ ۽ اناج جو ذڪر ڪري انسان کي فڪر ڏياري ٿو ته ننڍڙي داڻي مان ڪيئن وڏو نظام جنم وٺي ٿو.

معاشرتي سطح تي وڻ.وحدت، وسعت، وسڪارو. سايو سخاوت، ميوو محبت، خوشبو همدردي. ڳوٺ هجن يا شهر، وڻ ماڻهن کي ويجهو آڻين ٿا، وڇوٽين کي وسارين ٿا. تجارتي ميدان ۾ وڻ—واپار، وسيلو، وسعت. زيتون جو تيل، کجور جا باغ، جڙي ٻوٽين جون دوائون—اهي سڀ معيشت کي مضبوط ڪن ٿا ۽ خودانحصاري سيکارين ٿا.

اصل ڳالهه اها آهي ته وڻ انسان کي قدرت سان ڳنڍين ٿا. اهي بيمارين کان اڳ

بچاءُ سيکارين ٿا، روح ۽ جسم جي گڏيل شفا بڻجن ٿا، اعتدال، صفائي ۽ سادگيءَ جو سبق ڏين ٿا. وڻ الله جي مخلوق آهن، وڻ صدقيه عمل آهن، وڻ انساني سڪون جا سرچشما آهن. انهن کي نقصان پهچائڻ فساد، ۽ انهن جي حفاظت عبادت آهي.

نتيجي طور چئي سگهجي ٿو ته اسلام جو پيغام صاف آهي:

وڻ ڪٽڻ...گناهه،

وڻ پوکڻ...عبادت،

وڻن جي بي حرمتي...لعنت.

جيڪڏهن انسان قرآن، حديث ۽ طبِ نبوي ﷺ جي هن فڪر کي پنهنجي زندگيءَ ۾ لاڳو ڪري، ته زمين سرسبز، سماج سنواريل ۽ انسان پاڻ سڪون سان سرشار ٿي سگهي ٿو.

عنوان: مدرسن ۾ عَصري تعليم
(هڪ فڪري جائزو)

اسلام ۾ دين ۽ دنيا ٻہ ڌار ڌار حقيقتون ناهن، پر هڪ ئي وحدت جا ٻہ پاسا آهن. اسان جي تعليمي نظام ۾ انهن ٻنهي کي هڪ ئي فڪري ۽ اخلاقي اڪ سان ڏسڻ جي ضرورت آهي. اهو توحيد جو سماجي اظهار آهي ته علم جو مقصد صرف معلومات جو انبار گڏ ڪرڻ ناهي، بلڪہ نيڪيءَ جي تلاش ۽ برائيءَ کان بچڻ لاءِ هدايت حاصل ڪرڻ آهي.

ديني تعليم جي نظام ۾ دين جو پلڙو وزندار هجڻ گهرجي، پر ان سان گڏ ٻين علمن کي بہ ساڳي روشنيءَ ۾ ڏسڻ ضروري آهي. مقصد اهو هجڻ گهرجي ته علم جي ذريعي روحانيت، اخلاق، ۽ سچائيءَ جي وڏي حقيقت تائين رسائي حاصل ڪري سگهجي. علم جي سيني شاخن ۾ فڪري وحدت هجڻ گهرجي، جتي هر علم ٻئي علم سان هم آهنگيءَ ۾ نظر اچي.

ديني مدرسہ ، جن جو بنياد تقوی، طهارت ۽ الاهي علم تي آهي، هميشہ امت مسلمہ جي اخلاقي ۽ روحاني تربيت جا مرڪز رهيا آهن. اهي مقدس جايون، جتي قال الله وقال الرسول جي صدا ٻارن جي زبانن تان بلند ٿئي ٿي، دلن کي نرم ڪري ٿي. پر اڄ جو دور، صرف ماضي جي حفاظت سان اڳتي وڌڻ نہ ٿو ڏئي.

وقت بدلجي چڪو آهي، دنيا بدلجي چڪي آهي، ۽ علم جا نوان ميدان، جهڙوڪ سائنس، ٽيڪنالاجي، سماجي سائنس، معاشيات، ۽ آرٽيفيشل انٽيليجنس انساني سوچ کي نئين طرف وٺي جي رهي آهي. اهڙي صورتحال ۾ سوال اهو آهي ته ڇا ديني مدرسن کي فقط روايتي تعليم تائين محدود رهڻ گهرجي؟ يا انهن کي جديد دور جي گهرجن سان هم آهنگ بڻجڻ گهرجي؟

اڄ جي "عالمي ڳوٺ" واري دنيا ۾، جيڪڏهن ديني تعليم صرف فقہ ۽ حديث تائين محدود رهندي، تہ شاگردن جي علمي پرواز محدود رهندي، ۽ اهي جديد دنيا جي چئلينجن جو مقابلو نہ ڪري سگهندا.

ديني تعليم جي اهميت کان انڪار ممڪن ناهي، پر جيڪڏهن ان سان گڏ انگريزي، رياضي، سائنس، ڪمپيوٽر، جاگرافي، فزڪس ۽ سوشيالاجي به سيکاريا وڃن، ته ساڳيو طالبعلم مسجد جو امام سان گڏو گڏ هڪ سٺو استاد، هڪ ايماندار ڊاڪٽر، يا سچو تاجر،سرڪاري آفيسر به ٿي سگهي ٿو.

اسان کي اڄ اهڙا عالم، مفتي، ۽ مبلغ گهرجن، جيڪي منبر تي جديد مسئلن جا حل پيش ڪن، سوشل ميڊيا جي فتنن کان نوجوانن کي بچائين، ۽ يوٽيوب تي فتويٰ لکندي عصري فهم سان مسئلن جي آگاهي ڏين. هي سڀ تڏهن ئي ممڪن آهي جڏهن ديني تعليم سان گڏ عصري تعليم به ڏني وڃي.

مدرسن جو عصري تعليم سان ليس ٿيڻ رڳو شاگردن جي ترقي لاءِ نه، پر پاڻ دين جي بقا لاءِ ضروري آهي. جيڪڏهن ڪنهن به فقهي مذهب جو مدرسه، جهڙوڪ ديوبندي، بريلوي، اهلحديث يا وهابي، پنهنجي شاگردن کي انگريزي يا ڪمپيوٽر سيکارڻ کان محروم رکي، ته پوءِ اسلام جي عالمي سطح تي ڪير نمائندگي ڪندو؟

اڄ جو دور اهڙو آهي جتي غير مسلم انتهائي پيچيده سوال ڪن ٿا. انهن جي سوالن جا جواب ان وقت ئي ڏئي سگهجن ٿا جڏهن اسانجا شاگرد جديد فلسفي، ٻولي،سائنس، ۽ منطق سان واقف هوندا.

ڪجھ ماڻهن جو خيال آهي ته دنياوي تعليم سان دين جو رنگ ڊرو ٿي وڃي ٿو، پر اهڙو سوچڻ اصل ۾ دين جي طاقت تي بي يقينيءَ جو اظهار آهي. اسلام هڪ اهڙو آفتابِ هدايت آهي، جنهن کي سائنس جو ڪو به بادل لڪائي نه ٿو سگهي. جيتوڻيڪ جيڪڏهن اهي بادل دين جي روشنيءَ سان رنگيل هجن، ته پوءِ ٻنهي جو سنگم هڪ حسين قوس قزح بڻجي ٿو.

خوشيءَ جي ڳالھ اها آهي ته ڪجھ مدرسه، جهڙوڪ دارالعلوم ڪراچي، جامعه الرشيد وغيره، هاڻ عصري تعليم کي شامل ڪري رهيا آهن، جتي شاگردن کي ميٽرڪ، انٽر، ۽ يونيورسٽي تائين جي تعليم ڏني پئي وڃي. پر اڃان اهو سلسلو محدود آهي. ان کي عام ڪرڻ ضروري آهي.

اسلامي تاريخ ۾ تعليم صرف ديني تعليم تائين محدود نه رهي آهي. رسول الله ﷺ، بدر جي قيدين کان فديه طور تي دنياوي علم سيکارڻ جو حڪم ڏنو.

حضرت عمر رضي الله عنه قاضي لاءِ رياضي ۽ قانون سکڻ ضروري سمجهيو.
پوءِ اڄ اسين ڇو نہ چئون تہ ديني شاگردن لاءِ عصري تعليم لازمي آهي؟
مدرسن جي دروازن تان عصري علم جي گهرج کي رد ڪرڻ، علمِ خداوند جي وسعت کان انڪار آهي. قرآنِ مجيد لڳ ڀڳ هزار آيتون سائنس تي آيل آهن. ڪيترين ئي آيتن ۾ سائنس، مشاهداتي علم، ۽ تحقيق جي دعوت ڏني وئي آهي.

قرآني حوالا:

آل عمران 190: آسمانن ۽ زمين جي تخليق، رات ۽ ڏينهن جي ڦيراءَ تي غور ڪرڻ جي تلقين؛ فلڪيات، فزڪس، ۽ وقت جي سائنس جي بنياد.

الغاشيه 17–20: اوٺن جي تخليق، آسمان، جبلن ۽ زمين جي بناوت تي غور؛ زوالاجي، ارضيات، ۽ فطرت جي سائنس تي ڌيان.

النحل 14: سمنڊ مان رزق ۽ زيور ڪڍڻ؛ ميرين حياتيات ۽ سمندري وسيلن جي تحقيق جي ترغيب.

الروم 42: زمين ۾ گهمڻ ۽ تاريخي انجامن مان سبق وٺڻ؛ آثار قديمہ ۽ سماجي سائنس جي اهميت.

حديثن مان مثال:

"علم حاصل ڪرڻ هر مسلمان مرد ۽ عورت تي فرض آهي" دنياوي ۽ ديني علمن جي گڏيل اهميت.

"حڪمت مومن جي گم ٿيل دولت آهي"جتي بہ ملي، وٺڻ گهرجي؛ جديد علم، سائنس، ۽ فني مهارتن جي حوصلہ افزائي آهي.

"الله بيماري سان گڏ شفا بہ موڪلي آهي" – طب ۽ ميڊيڪل سائنس جي حمايت.

"وڻ لڳائڻ ۽ پوک ڪرڻ صدقو آهي"ماحوليات، زراعت، ۽ معاشرتي ڀلائيءَ جي حديث.

سوال اهو آهي: جيڪڏهن قرآن ڪائنات ۽ جانين ۾ نشانين تي غور جي دعوت ڏئي ٿو، تہ پوءِ مدرسہ انهن نشانين جي زبان (يعني سائنس، مشاهدات، ۽ تحقيق) کان ڇو نہ واقف ٿين؟ جيڪڏهن اسين عصري علمن کي رد ڪري ڇڏيون، تہ پوءِ اهي دماغ ڪٿان پيدا ٿيندا جيڪي قرآن جي سائنسي حڪمت

كي دنيا آڏو پيش كندا؟

مدرسن كي سائنس كان ٻچڻ نہ گهرجي، پر ان سان هم آهنگ ٿيڻ گهرجي. علمِ قرآن، علمِ كائنات كان ڌار ناهي. اسلام جو پيغام آهي ته هر علم جيكو انسانيت جي بهبود لاءِ آهي، اهو دين جو حصو آهي.

مدرسن ۾ عصري تعليم جو شامل ٿيڻ كابہ جدت پسندي نہ آهي، پر قرآني حكمت، نبوي سنت، ۽ وقت جي تقاضن جو اجتهادي اظهار آهي. جيكڏهن اسين اڄ بہ بند دروازن جي انڌيرن ۾ رهياسين، تہ نہ رڳو اسان جي نسل انڌيري ۾ رهندي، پر اسين خدا آڏو علم لكائڻ وارا ٿي بيهنداسين.

اچو تہ وقت جي آواز كي سمجهون، علم جي ٻنهي نهرن كي هڪ درياهہ بڻايون، ۽ امتِ مسلمہ كي وري قرآن جي روشنيءَ ۾ قيادت جو تاج پهرايون.